

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE MİMARİ ESERLERE GÖNDERMELER

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Şükran ÖZEL**

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Programı: Sanat Tarihi

KASIM 2010

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE MİMARİ ESERLERE GÖNDERMELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞÜKRAN ÖZEL

(402021006)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 11 Eylül 2010

Tezin Savunulduğu Tarih : 1 Kasım 2010

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aygöl AĞIR (İTÜ)

Diğer Jüri Üyeleri: Yrd. Doç. Dr. Nezihe SEYHAN (BÜ)

Yrd. Doç. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU(İÜ)

KASIM 2010

ÖNSÖZ

18. yüzyılın başında en olgun dönemini yaşayan Nedîm, Divan şiirinin en usta isimlerinden biridir. Bu ustalığı, özellikle onun yaşadığı dönemle bütünleşen bir şair olmasından gelir.

Nedîm, Divan'ında pek çok mimari tasvir yapar, bir beyitinde kendini hünerli bir mimara benzetir. O, mimarinin yaratıcı kudretine hayrandır. Bu sebeple yazdığı pek çok şiirde döneminin yapılarıyla ilgili ayrıntıları görebiliriz. Devrinin diğer şairleri gibi onun da Divanı'nda pek çok târîh vardır. Nedîm'in mimari tasvirleriyle daha çok onun târîhlerinde karşılaşırız. Nedîm târîhlerini, Lâle Devri'nin ünlü kasırlarının yanında devrin çeşme, sebil vb. imar faaliyetleri için yazmıştır. Ayrıca Damat İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptırdığı cami, medrese, han ve çeşmeler için de târîh yazmıştır. Nedîm târîhlerinde çok defa hakkında târîh düşürdüğü olayı anlatır. İnşasının tamamlanması üzerine târîh yazdığı yapının niçin ve nasıl yapıldığı hakkında bilgi verir. Nedîm'in târîhleri devrini aydınlatması bakımından önemlidir.

Bu tez çalışmasında Nedîm'in özellikle târîhlerindeki mimari tasvirler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Nedîm'in dört kasidesindeki ve Şevk-âbâd hakkında yazdığı nazmındaki mimari tasvirler üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Lâle Devri'nin ruhunu günümüze taşıyan Nedîm'in, devrinde inşa edilen mimari eserleri algılama ve bunu şiirlerine yansıtma tarzını irdelemektir. Bu çalışmada Muhsin Macit'in hazırladığı Nedîm Divanı'ndan faydalanılmıştır.

Çalışmamda karşılaştığım en büyük sorun, Nedîm Divanı'nın günümüz diline çevirisinin olmamasıydı. Çünkü çeviriyi doğru yapmak, şairin vermek istediği anlamı tespit etmek incelikli bir çalışma gerektirmektedir. Bu nedenle çeviri yaparken sabrı ve özverisiyle bana yardımcı olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nezihe Seyhan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmamda yönlendirici fikirleriyle yolumu aydınlatan danışmanım Doç. Dr. Aygül Ağır'a şükranlarımı sunarım.

Eylül 2010

Şükran ÖZEL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	ii
KISALTMALAR	x
ŞEKİL LİSTESİ	xii
ÖZET	xiv
SUMMARY	xvi
1. GİRİŞ	1
2. 18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SOSYAL VE SİYASİ DURUM	5
2.1. 18. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti Ve III. Ahmed.....	5
2.2. Lâle Devri	8
2.3. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa	12
2.4. Lâle Devri'nde Osmanlı Mimarisi	18
2.5. Patrona Halil İsyanı ve Lâle Devri'nin Sonu	27
3. 18. YÜZYILDA DİVAN ŞİİRİ	31
3.1. 18. Yüzyılda Divan Şiirinin Özellikleri	31
3.2. Nedîm Dışında III. Ahmed Dönemi Şairleri.....	35
3.2.1. Dürrî.....	35
3.2.2. Osmanzâde Taib	35
3.2.3. Kâmî	36
3.2.4. Sâmi	37
3.2.5. Râşid	37
3.2.6. İzzet Ali Paşa.....	38
3.2.7. Seyyid Vehbî	39
3.2.8. Neylî	40
3.2.9. Nahifî.....	40
4. 18. YÜZYILIN YENİLİKÇİ ŞAİRİ NEDİM	43
4.1. Nedîm'in Yaşam Öyküsü	43
4.2. Nedîm'in Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Özellikleri	46
4.3. Nedîm'in Eserleri	53
4.4. Nedîm'de 18. Yüzyıl Manzum Tarih Özellikleri	54
5. NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE MİMARİ ESERLERE GÖNDERMELER .	63
5.1. Çeşmeler	63
5.1.1. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi.....	63
5.1.1.1. Nedîm'in şiirinde Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi	64
5.1.1.2. Değerlendirme.....	65
5.1.2. Şehzâde Bayezid Çeşmesi.....	66
5.1.2.1. Nedîm'in şiirinde Şehzade Bayezid Çeşmesi.....	67
5.1.2.2. Değerlendirme.....	67
5.1.3. III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili	68
5.1.3.1. Nedîm'in şiirinde III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili.....	70

5.1.3.2. Değerlendirme.....	71
5.1.4. Emetullah Kadın Çeşmesi.....	72
5.1.4.1. Nedîm'in şiirinde Emetullah Kadın Çeşmesi.....	73
5.1.4.2. Değerlendirme.....	74
5.1.5. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi	75
5.1.5.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çeşmesi.....	75
5.1.5.2. Değerlendirme.....	76
5.1.6. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi.....	76
5.1.6.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çeşmesi.....	77
5.1.6.2. Değerlendirme.....	80
5.1.7. Hatice Sultan Çeşmesi.....	80
5.1.7.1. Nedîm'in şiirinde Hatice Sultan Çeşmesi.....	81
5.1.7.2. Değerlendirme.....	82
5.1.8. Hacı Beşir Ağa Çeşmesi.....	82
5.1.8.1. Nedîm'in şiirinde Hacı Beşir Ağa Çeşmesi.....	83
5.1.8.2. Değerlendirme.....	85
5.1.9. Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi.....	85
5.1.9.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi.....	86
5.1.9.2. Değerlendirme.....	88
5.1.10. Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi Çeşmesi.....	88
5.1.10.1. Nedîm'in şiirinde Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi Çeşmesi.....	89
5.1.10.2. Değerlendirme.....	90
5.1.11. Nevşehir'deki Çeşme.....	90
5.1.11.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme.....	90
5.1.11.2. Değerlendirme.....	91
5.1.12. Ürgüp'teki Çeşme.....	92
5.1.12.1. Nedîm'in şiirinde Ürgüp'teki Çeşme.....	92
5.1.12.2. Değerlendirme.....	93
5.1.13. Nevşehir'deki Çeşme.....	93
5.1.13.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme.....	93
5.1.13.2. Değerlendirme.....	94
5.1.14. Nevşehir'deki Tavukçu Çeşmesi.....	94
5.1.14.1. Nedîm'in şiirinde Tavukçu Çeşmesi.....	94
5.1.14.2. Değerlendirme.....	95
5.1.15. Nevşehir'deki Çeşme.....	96
5.1.15.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme.....	96
5.1.15.2. Değerlendirme.....	97
5.2. Damad İbrahim Paşa Maksemi.....	98
5.2.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Maksemi.....	99
5.2.2. Değerlendirme.....	100
5.3. Damad İbrahim Paşa Çarşısı.....	101
5.3.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çarşısı.....	101
5.3.2. Değerlendirme.....	102
5.4. Damad İbrahim Paşa Sebili.....	104

5.4.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Sebili.....	104
5.4.2. Değerlendirme.....	105
5.5. Kaptan Mustafa Paşa Hanı.....	106
5.5.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa Hanı.....	106
5.5.2. Değerlendirme.....	109
5.6. Kasırlar Ve Sahilsaraylar	110
5.6.1. Şevk-âbâd	110
5.6.1.1. Nedîm'in şiirinde Şevk-âbâd.....	110
5.6.1.2. Değerlendirme.....	111
5.6.2. Sa'd-âbâd.....	111
5.6.2.1. Nedîm'in şiirinde Sa'd-âbâd.....	113
5.6.2.2. Değerlendirme.....	118
5.6.3. Berâ-yı Sitâyîş-i Sa'd-âbâd.....	119
5.6.3.1. Nedîm'in şiirinde Sa'd-âbâd.....	119
5.6.3.2. Değerlendirme.....	128
5.6.4. Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın Yalısı.....	130
5.6.4.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa Yalısı.....	130
5.6.4.2. Değerlendirme.....	134
5.6.5. Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin Kasrı.....	135
5.6.5.1. Nedîm'in şiirinde Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin Kasrı.....	135
5.6.5.2. Değerlendirme.....	138
5.6.6. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	139
5.6.6.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	139
5.6.6.2. Değerlendirme.....	143
5.6.7. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	144
5.6.7.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	144
5.6.7.2. Değerlendirme.....	146
5.6.8. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	147
5.6.8.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı.....	147
5.6.8.2. Değerlendirme.....	149
5.6.9. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	150
5.6.9.1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	150
5.6.9.2. Değerlendirme.....	151
5.6.10. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	152
5.6.10.1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	152
5.6.10.2. Değerlendirme.....	153
5.6.11. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	154
5.6.11.1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi.....	154
5.6.11.2. Değerlendirme.....	155
5.6.12. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı	156
5.6.12.1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın	

Sahilsarayı.....	156
5.6.12.2. Değerlendirme.....	159
5.6.13. Muhammed Kethüda Paşa Sarayı.....	160
5.6.13.1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sarayı.....	160
5.6.13.2. Değerlendirme.....	162
5.6.14. Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın Sarayı.....	162
5.6.14.1. Nedîm'in şiirinde Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın Sarayı.....	162
5.6.14.2. Değerlendirme.....	164
5.6.15. Vefa Bahçesindeki Mustafa Paşa Kasrı.....	165
5.6.15.1. Nedîm'in şiirinde Vefa Bahçesindeki Mustafa Paşa Kasrı....	165
5.6.15.2. Değerlendirme.....	169
5.7. Fener Bahçesi.....	171
5.7.1. Nedîm'in şiirinde Fener Bahçesi.....	172
5.7.2. Değerlendirme.....	174
5.8. Cami	176
5.8.1. Fatma Sultan Camii.....	176
5.8.1.1. Nedîm'in şiirinde Fatma Sultan Camii.....	177
5.8.1.2. Değerlendirme.....	179
5.8.2. Damad İbrahim Paşa Camiisi.....	179
5.8.2.1. Nedîm'in Şiirinde Damad İbrahim Paşa Camisi.....	180
5.8.2.2. Değerlendirme.....	181
5.9. İbrahim Paşa Medresesi.....	182
5.9.1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Medresesi.....	183
5.9.2. Değerlendirme.....	183
5.10. Nevşehir'deki İbrahim Paşa İmaretı.....	184
5.10.1. Nedîm'in şiirinde İbrahim Paşa İmaretı.....	184
5.10.2. Değerlendirme.....	185
5.11. Nevşehir'deki Kervansaray.....	186
5.11.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Kervansaray.....	187
5.11.2. Değerlendirme.....	188
5.12. Hamam	189
5.12.1. Nevşehir'deki Hamam	189
5.12.1.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Hamam.....	189
5.12.1.2. Değerlendirme.....	192
5.12.2. Nevşehir'deki Diğer Hamam.....	193
5.12.2.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki diğer Hamam.....	193
5.12.2.2. Değerlendirme.....	194
5.13. Nevşehir'deki Kütüphane.....	195
5.13.1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Kütüphane.....	195
5.13.2. Değerlendirme.....	197
5.14. Ayasofya Mahfili.....	198
5.14.1. Nedîm'in şiirinde Ayasofya Mahfili.....	198
5.14.2. Değerlendirme.....	199

6. DEĞERLENDİRME.....	201
7. SONUÇ.....	209
KAYNAKLAR.....	213
EK 1.....	217
ÖZGEÇMİŞ.....	222

KISALTMALAR

DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
H	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
K	: Kaside
M	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
N	: Nazım
ND	: Nedîm Divanı
s.	: Sayfa
T	: Tarih

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Bâb-1 Hümâyun'daki III. Ahmed Çeşmesi'nin çiçek vazosu motifini gösteren bir detay.....	26
Şekil 1.2 : Bab-1 Hümâyun'daki III. Ahmed Çeşmesi'nin cephe detayı.....	26
Şekil 4.1 : Nedîm'in Üsküdar Karacaahmet Mezarlığındaki mezarı.....	45
Şekil 4.2 : Nedîm'in mezartaşı.....	45
Şekil 4.3 : Nedîm'in annesinin mezartaşı.....	45
Şekil 5.1 : Üsküdar'daki III. Ahmed Çeşmesi.....	64
Şekil 5.2 : Hüdayi Camii'nin yanındaki Şehzade Bayezid Çeşmesi.....	66
Şekil 5.3 : Bâb-1 Hümâyun önündeki III. Ahmed Çeşmesi.....	68
Şekil 5.4 : Bâb-1 Hümâyun'daki III. Ahmed Çeşmesini ve mavi-yeşil renklerin hakim olduğu çini frizini gösteren detay.....	69
Şekil 5.5 : Üsküdar İmrahor Camii'nin önündeki Başkadın Çeşmesi.....	72
Şekil 5.6 : Başkadın Çeşmesi'nin Nedîm yazdığı kitabesinin ve yanlarda madalyon şeklinde açmış çiçek motifinin detayı.....	74
Şekil 5.7 : Üsküdar Kaptan Paşa Mahallesi'ndeki Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi.....	86
Şekil 5.8 : Damat İbrahim Paşa Maksemi.....	98

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE MİMARİ ESERLERE GÖNDERMELER

ÖZET

1718-1730 yılları arasında yaşanan ve Lâle Devri olarak adlandırılan on iki yıllık süreç, Osmanlı tarihinde Batılılaşmanın ilk önemli adımlarının atılmaya başlandığı, sanatsal ve kültürel anlamda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemin mimarları III. Ahmed ve Sadrazamı Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, barış yanlısı bir tutum sergilemişler ve Batı'ya açılmanın gereğini duymuşlardır. Bu amaç doğrultusunda kültürel ve sanatsal alanlarda birtakım yenilikler yapılmıştır. Fransa'ya bir elçilik heyeti gönderilmiş, diplomatik görevlerinin yanısıra bilimsel ve sanatsal anlamda da incelemeler yapmaları istenmiştir. İlk Türk matbaası açılmış, özellikle coğrafya, bilim ve teknoloji alanlarında pek çok önemli eser basılmıştır. Bu dönemde ayrıca oldukça yoğun bir inşaa faaliyetinin yaşandığı görülür. Bu faaliyetler sonucunda Boğaz ve Haliç kıyılarında pek çok köşk, kasır ve sahilsaray yapılmış, şehrin meydanları çeşme ve sebillerle süslenmiştir. Lâle Devri'nde yeni yapılan ya da onarılan bu süslü, gösterişli bahçe, köşk, kasır ve sahilsaraylarda pek zarif ve ince sohbetler, eğlenceler düzenlenmiştir. Bu devirde, gezinti ve eğlence yerleri, kır ve deniz sefalari, bayram şenlikleri çoğalmış, kadınlı erkekli halk buralarda görülmeye başlanmıştır.

Lâle Devri'nde gerçekleşen bu yenilikler ve sosyal hayatta yaşanan değişimler, edebiyata da yansımış, bu dönemde özellikle bazı şairlerde görülen yenilik arzusu, gerek şekil, gerekse içerik bakımından klasik estetiğin katı kurallarında çözülmelere yol açmıştır. Bu dönemde dış gerçekliğe daha fazla önem verilmeye başlanmış, Divan edebiyatında daha önceleri soyut bir kavram gibi ele alınan çevre somutluk kazanmıştır. İşte Divan edebiyatındaki bu değişim, özellikle Lâle Devri'nin tâze-zebân şairi NedİM'in şiirlerinde görünürlük kazanır. Onun şiirlerinde İstanbul, köşkler, saraylar, kasırlar, çeşmeler gibi mimari yapılar, mesire yerleri, bayramlar ve eğlenceler kendine özgü üslubuyla gerçekçi bir şekilde resmedilmiş hatta sahnelenmiştir. Lâle Devri bütün ihtişamı ve çöşkusuyla onun şiirlerinde ebedileşir.

Bu çalışmada NedİM'in dönemindeki saray, kasır, sahilsaray, çeşme, han, hamam, cami, medrese gibi mimari eserler için yazmış olduğu bazı tarih manzumeleri ve kasideleri incelenmiş, bu şiirlerinde NedİM'in mimari eserlere yaptığı göndermeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada önce 18. yüzyılın başındaki siyasi ortam ele alınmış ve Lâle Devri'ne uzanan süreç anlatılmıştır. Lâle Devri, devrin sadrazamı Damat Nevşehirli İbrahim Paşa ve devre getirdiği yenilikler, Lâle Devri'nde Osmanlı mimarisi ve Patrona Halil İsyanı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, 18. yüzyılda Divan şiirinin özellikleri ve Lâle Devri'nde adı geçen önemli bazı şairler hakkında verilen bilgilerden oluşmaktadır. Dördüncü bölümde 18. yüzyılın yenilikçi şairi NedİM'in hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve NedİM'in şiirlerinde 18. yüzyıl manzum tarihlerinin özellikleri anlatılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümde ise NedİM'in mimari eserlere yaptığı göndermeler ve bunların NedİM'in manzum tarihleri ve kasidelerinde saptanması ve yorumlanması oluşturur.

REFERENCES TO THE ARCHITECTURAL PIECES IN NEDİM'S POEMS

SUMMARY

The duration of twelve years between 1718 and 1730, known as the "Lâle Devri", was an important period in Ottoman History. The first steps towards the westernization of the empire with developments in the art and culture took place during this era. Sultan Ahmed the third and his "sadrazam", Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, were strong supporters of this change. During this peaceful period, they realized the importance of integrating with the western world and many innovations in the art and culture were made to meet this objective. The Ottoman Empire sent an ambassador to France to work not only in a diplomatic post but also to study the scientific and artistic fields. The first Turkish printing press was established during this time as well, and many books, especially about geography, science and technology, were published. There were also many construction works completed during this era. New palaces, mansions and pavilions were built nearby the shores of Bosphoros and Haliç and many fountains were erected in various parts of the city.

The upper classes organized many social events in these newly built or repaired mansions, pavilions and gardens. Different types of entertainments such as sightseeing, picnic and boating were also introduced, and commonly men and women were being seen together in these occasions.

All of these changes and innovations in the social life were reflected in the literature of the time. Several poets showed a tendency towards a new type of literature in which some hard and basic rules of classical literature were dissolved. The outside environment which was more abstract in Divan literature gained more importance and started to be more concrete. These changes in Divan literature can be observed clearly in NedİM's poems. İstanbul's mansions, pavilions, palaces, fountains, public squiers, festivals and social activities were pictured in a more realistic and concrete way through NedİM's poems. He applied "Lâle Devri" life to the literature.

In this thesis, architectural pieces such as palaces, mansions, pavilions, fountains, inns, hamams, mosques and medreses that NedİM wrote historical poems and "kaside" about were studied. The references that NedİM made to these architectural pieces were also determined. The political atmosphere in the beginning of the 18th century has been examined in the introduction. The remainder of the thesis consists of five parts. The first part examines the Lâle Devri, the "sadrazam" (Prime Minister) of the era Damad Nevşehirli İbrahim Paşa and his innovations and the Patrona Halil rebellion which put an end to the "Lâle Devri". The second part includes characteristics of the Divan Poems and brief information on some well-known poets of the Lâle Devri. The third part examines the innovative poet NedİM, his life, his works and characteristics of the 18th century history in his poems. The last part of the thesis includes NedİM's references to architectural works and the determining and paraphrasing of these references in his history poems and kasides.

GİRİŞ

18. yüzyıl Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yüzyılın başında Osmanlı Devleti Batı karşısında aldığı yenilgiler sonucunda Batıya karşı daha önce takınmadığı bir tavır içinde olmuştur. Osmanlı yönetimi III. Ahmed ve sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın zamanında özellikle Batıya karşı barışçı bir siyaset anlayışı içindedir (Kunt, 2009). Bunda Padişah III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın barışsever kişilikleri ve eğlenceye, sanata düşkün anlayışları etkili olmuştur. Lâle Devri olarak adlandırılan, 1718 – 1730 yılları arasını kapsayan ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadaret makamında olduğu bu dönemde, Batıya karşı sürdürülen barışçı politikanın ışığında Osmanlı Devletinde özellikle sanat ve edebiyat alanında önemli atılımlar gerçekleşmiştir. Lâle Devri'nde Osmanzâde Tâib, Nahifî, Nedîm gibi pek çok sanatçı III. Ahmed ve Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından desteklenmişlerdir. Bu destek ve himayenin de katkısıyla Divan edebiyatı olgunluk çağını yaşamaya devam etmiştir (Horata, 2004). Aynı şekilde Osmanlı mimarisi de padişah ve sadrazamın Batıya açılma politikasının bir sonucu olarak Batıdan gelen sanat akımlarıyla biçim değiştirmeye başlamış ve Lâle Devri Osmanlı mimarisinde bir geçiş safhası olmuştur. Boğaziçi'nde ve Kağıthane'de pek çok yeni yapı inşa edilmiş, harap durumda olanlar da onarılmıştır.

18. yüzyılda yeni yapılan ya da ihya edilen mimari eserler için yazılan tarih manzumelerinde de büyük bir artış olmuştur. Bu durumun temel sebeplerinden biri yukarıda da belirtildiği gibi Lâle Devri'yle artan imar faaliyetlerinin ciddi bir ivme kazanmış olmasıdır. Bir diğer sebep ise bu dönemde sadece padişah ve sadrazamın değil, devletin daha alt kademelerindeki devlet adamlarının da pek çok yapı inşa ettirmesidir (Hamadeh, 2010). Gittikçe artan bu tarih manzumelerinde şairlerin daha önceki yüzyıllara oranla inşa edilen yapıdan daha fazla bahsettikleri görülmektedir.

Nedîm, Lâle Devri'nin önemli şairlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar yaşadığı devirde günümüzde tanındığı ve sevildiği oranda tanınmış olmasa da özellikle Damad İbrahim Paşa'nın koruyuculuğunu ve sevgisini kazandığı açıktır. 18. yüzyılda ve özellikle Lâle Devri'nde eser veren pek çok şair içinde Nedîm'i özel kılan ve onu devriyle özdeşleştirmemizi sağlayan Nedîm'in Divan şiirine köklü

değişiklikler getirmiş olması değildir. O da Divan şiirinin gelenekselleşmiş kalıpları doğrultusunda şiirlerini yazmıştır. Buna rağmen Nedîm'i diğer şairlerden ayıran ve onu özgün kılan tarafı, onun içtenliği ve yaşadığı hayatı merkeze alarak dış dünyada gözlemlediklerini hissederek anlatmasıdır. Onun şiirlerinde Lâle Devri'ndeki yaşam, mekanlar, olaylar, kişiler canlılık kazanır. Şiirlerinde geçen mekanları bütün ayrıntılarıyla anlatmaz; ama Nedîm, bu mekanların öyle özelliklerinden bahseder ki okuyucu boş kalan noktaları kendi hayalgücüyle rahatlıkla doldurabilir. Bazı kasırlar ve sahilisaraylar için yazdığı kasidelerinde onun bu özelliği daha net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Tezde Nedîm'in Lâle Devri'nde inşa edilen ya da ihya edilen bazı mimari eserler için yazmış olduğu tarih manzumeleri, dört kasidesi ve Şevk-âbâd hakkında yazdığı nazmı incelenmiş ve bu şiirlerdeki mimari tasvirler tespit edilmeye çalışılmıştır. Ne yazık ki "Nedîm'in Divan"ının bütünüyle çevirisi olmadığından Divan'ındaki bütün şiirler incelenememiştir. Nedîm'in gazelleri, şarkıları, kıt'aları, musammatları, müstezadları, rübaileri, diğer nazmları, mesnevileri üzerinde herhangi bir çalışma yapılamamıştır. Tezde Nedîm'in Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin kasrını övmek için yazdığı "*Der-vasf-ı Kasr-ı Muhammed Efendi Emîn-i Defter-i Hâkânî*" ve Sa'd-âbâd'ın övgüsünü yaptığı "*Berâ-yı Sitâyîş-i Sa'd-âbâd*" adlı iki kasidesi dışında bütün şiirler Şükran Özel tarafından çevrilmiştir. Bu tezde temel amaç dönemine damgasını vurmuş bir Divan şairinin gözünden Lâle Devri'ndeki Osmanlı mimarisinin nasıl yansıtıldığına bir yorum getirebilmektir.

Konu ilk olarak Tunca Kortantamer'in "*Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler*" ve Mehmet Kaplan'ın "*Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet*" adlı makalesinde ele alınmıştır. Ayrıca Shirine Hamadeh'in "*Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*" adlı kitabında da bu konuya değinilmiştir. Ancak bahsedilen makalelerde Nedîm'in az sayıda şiiri üzerinde durulmuş, şiirlerin açıklaması yapılmamış ve bazı beyitler örnek gösterilmiştir. Shirine Hamadeh ise 18. yüzyıl Osmanlı mimarisini tümüyle ele almış özellikle Nedîm üzerinde yoğunlaşmamıştır.

Bu çalışmanın amacı Nedîm'in şiirlerine daha ayrıntılı bir yorum getirmek ve Lâle Devri'ndeki Osmanlı mimarisinin Divan şiirine akseden özelliklerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda Nedîm'in, dönemindeki mimari yapılar için yazdığı tarih manzumeleri ve kasideleri seçilmiş, bu şiirlerin günümüz diline çevirisi yapılmış,

Œiirler bu çeviriler iŒıĒında yorumlanmıŒ ve konuyla ilgili çıkarımlarda bulunulmuŒtur.

2. 18. YÜZYILIN BAŞINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ VE SOSYAL DURUM

2. 1. 18. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti Ve III. Ahmed

18. yüzyılın başında Osmanlı Devleti barışçı bir siyaset anlayışı gütmüştür. Bu barışçı siyaset anlayışında padişah III. Ahmed ve Silahdar Ali Paşa'nın şehit düşmesi sonucunda sadrazamlığa getirilen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa etkili olmuştur. Bu yüzyılın başında Edirne Vak'ası¹ sonucunda II. Mustafa tahttan indirilince yerine kardeşi III. Ahmed, otuz yaşındayken 22 Ağustos 1703'te Edirne'de tahta geçer. "Ahmed-i Sâlis" olarak da bilinen aynı zamanda şair, hattat ve müzehhib olan III. Ahmed, sanatkârları korumuş, Neo-klasik Osmanlı sanatının doğup gelişmesine hizmet etmiştir. Yirmi yedi yıl süren saltanatı 1 Ekim 1730'da Patrona Halil İsyanı ile sona ermiştir.

Cebecilerin 1703'te İstanbul'da başlattığı ayaklanma, Edirne Vak'ası denilen bir ihtilale dönüşünce tahtta kalamayacağını gören II. Mustafa, 22 Ağustos günü Ahmed'i, Edirne Sarayı Hasodası'na davet edip saltanattan çekildiğini bildirerek padişahlığını kutladı ve öğütler verdi. Hasoda'daki iç biattan sonra ertesi gün cülus töreni yapıldı (Sakaoğlu, 2000: 352). III. Ahmed, Edirne Vak'ası diye adlandırılan ihtilal sonucunda Hocası Feyzullah Efendi'nin korkunç bir biçimde öldürülmesinin ertesinde, yani 4 Eylül 1703'te, 1657'den beri Edirne'de süren saltanat düzenini kapayarak bütün saray halkıyla beraber İstanbul'a doğru yola çıktı. Derhal İstanbul'a gelen yeni padişahın en önemli sorunu tahtını sağlama almak ve payitahtta genel durumu yatıştırmaktı. Padişahın derdi sadece kendi durumunu kurtarmak değil, 1678'de IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinden beri ciddi olarak zedelenmiş olan hükümdarlık otoritesini yeniden kurabilmektir.

¹18. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Edirne Vak'ası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İ. H., 1978. Büyük Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. Kunt, M. 2009. Siyasal Tarih (1600-1789), Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi, cilt 3, Cem Yayınevi, İstanbul. İnal, H. İ., 2007. Osmanlı Tarihi, Nokta Kitap, İstanbul. Ayverdi, S., 1993. Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, Damla Yayınevi, İstanbul.

Edirne Vak'ası sırasında kapıkulu ve ulema İstanbul'dan Edirne'ye doğru yürüdüğünde II. Mustafa'nın yerine kimin padişah olacağı tartışılmıştı. Bu tartışma, bir zamanlar Osmanlı düzeninin temel taşı sayılan padişahlık makamının 17. yüzyıl boyunca ne kadar değer kaybettiğinin en açık belirtisiydi (Kunt, 2009:53).

III. Ahmed, 14 Eylül 1703'te Eyüp Sultan Türbesi'nde Hz. Muhammed'in kılıcını kuşanıp Edirnekapı'dan şehre girerek Topkapı Sarayı'na gitti. III. Ahmed, saltanının ilk yıllarında öncelikle İstanbul'daki karışıklıkları düzeltmekle uğraştı; çünkü uzun zamandan beri denetim dışında kalmış İstanbul'da, güvenli ve huzurlu bir ortam yoktu. İstanbul'a geldiği günlerde defter çalığı iki bin dolayında yeniçerinin ocağa dönme isteklerini geri çeviren III. Ahmed, bunların elebaşılarını idam ettirdi. Bu kez Bostancılar, saray bahçelerinde eylem başlattı. Padişah kesin hükümler içeren bir hatt-ı hümayunla bunların tümünü yeniçeri sınıfına geçirtti, uymayanları cezalandıracağını duyurdu. Eylemci elebaşlarıyla yeniçeri ağası idam, İstanbul kadısı sürgün edildi. Kavanoz Ahmed Paşa'yı da azleden padişah, 16 Kasım 1703'te Damat Hasan Paşa'yı sadrazamlığa, Kara Halil Efendi'yi de İstanbul kadılığına atadı. Onca sert önlemlere karşın yönetime ancak 1704'ün ilk aylarında egemen olabildi (Sakaoğlu, 2000:355). III. Ahmed, bu önlemlerden sonra kapıkulunu hoşnut tutmaya çalıştı ve sık sık vezir-i âzamlarını değiştirerek sadaret mührünü yakından tanıdığı, saraydan yetişmiş kişilere vererek güçlü ve padişaha karşı gelebilecek paşaların ortaya çıkmasını engellemeye ve otoritesini sağlamlaştırmaya çalıştı.

Saltanatını güvenceye almayı, İstanbul'u baskı gruplarından kurtarmayı amaçlayan padişah, dış siyasette de barıştan yanaydı (Sakaoğlu, 2000:355). Sadece dış siyaset gereklerinden değildi barışçı tutum. İç siyasal durumda da barış döneminde sayısı azaltılmış kapıkulunun hızı kesilmişken yeni dış çatışmalar payitahtta padişah askerinin tekrardan güçlenmesine yol açabilirdi. Zaten Osmanlı ülkesinin çeşitli köşe bucağında, en önemlileri Suriye, Irak ve Mısır'da merkezin otoritesini zayıflatan yöresel girişimler görülmekteydi. Devlet bütün dikkat ve gayretini bu olayları yatıştırmaya yöneltmişti (Kunt, 2009:54).

III. Ahmed barışçı siyasetini sürdürmek niyetindeyken 1709'da Poltava Savaşı'nda yenilen ve geri çekilerek Osmanlı topraklarına en yakın yer olan Bender Kalesi'ne sığınan İsveç Kralı XII. Karl'ı takip eden Çar Petro'nun ordusunun Osmanlı sınırını geçerek tahribatta bulunması üzerine Rusya'ya karşı savaş açılması kararını verdi. Bu kararı vermesinde Çar Petro'nun Balkanlar'da Ortodoks reayaya yönelik

propagandası ve İsveç Kralı'nın Bender Kalesi'nden gönderdiği yardım isteyen mektupları da etkili olmuştur.

Baltacı Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusu 9 Nisan 1711'de sefere çıktı. Petro, Boğdan voyvodasını da kendi tarafına çektikten sonra, 1711 baharında Rus orduları Boğdan'a girdi. Petro, Buğdan'ın başşehri Yaş'tan Prut nehrini izleyerek güneye inerken Vezir-i âzam Baltacı Mehmet Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun beklediğinden çok güçlü olduğunu anlayınca geri çekilmek istedi. Bu sırada yanı ve gerisi de Kırım, Polonya ve İsveç birlikleri tarafından çevrilmiş olduğundan Çar Petro ve ordusu Prut kıyısında sıkışıp kaldı. Osmanlı ordusu, Rus çarını ve askerini kısırdığı yerde önce genel hücum, sonra top ateşi ile sindirip ezmeye giriştikten sonra Petro Osmanlı lehine bir barışa razı olduğunu bildirdi. Baltacı Mehmet Paşa, Osmanlılar için bu kadar uygun bir durumda şaşılacak kadar hafif şartlarla barışı kabul etti, böylece Petro askerini geri çekmeyi başardı 22 Temmuz 1722'de antlaşma imzalandı (Kunt, 2009:55).

Prut'ta kazanılan bu başarıdan sonra Osmanlı Devletleri, daha önce kaybedilen Mora yarımadasını da geri almak istedi. Mora halkının Osmanlı Devleti'nin yönetimi altına girmeyi istemesi ve Venedik korsanlarının Osmanlı ticaret gemilerine saldırımları sonucunda 8 Aralık 1714'te Venedik'e savaş açıldı. Silahtar Ali Paşa, Modon, Koron ve Navarin'i alarak 22 Ağustos 1715'te Mora'yı ele geçirdi. Avusturya'nın Karlofça Antlaşması gereği Mora'nın Venedik'e geri verilmesi ve böylece Venedik'in uğramış olduğu zararın karşılanmasını istemesi üzerine Avusturya'ya da savaş açıldı. Petervaradin'deki savaşta Avusturya ordusu, Osmanlı ordusunu 5 Ağustos 1716'da bozguna uğrattı ve Vezir-i âzam Silahtar Ali Paşa şehit düştü. Bu yenilgiyle Osmanlı ordusu bozularak Belgrad'a çekildi. Bu yenilginin ardından Tamişvar da Avusturya eline geçti. 1717 seferinde Tamişvar'ı geri alabilmek umudunda olan Osmanlı ordusu, Prens Eugen'e tekrar yenilerek Belgrad'ı da kaybetti. Bunun üzerine Silahtar Ali Paşa'nın yerine sadrazam olan Nevşehirli İbrahim Paşa, barış teklif etti ve Osmanlı Devleti 22 Temmuz 1718'de Pasarofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Pasarofça Antlaşması sonrasında III. Ahmed ve yeni Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa 20 Ekim 1718'de İstanbul'a döndü ve Osmanlı Devleti, Avrupa cephesinde uzun bir barış devresine girdi. 1730'daki Patrona Halil İhtilali'ne kadar sürecek olan Lâle Devri, bu dönüşten sonra başlamıştır.

1. 2. Lâle Devri

1718'deki Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından 1730'daki Patrona Halil Ayaklanması'na kadar olan süre Lâle Devri olarak adlandırılır. Bu döneme, 1718-1730 yılları arası, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu barışçı döneminde lâlenin en sevilen çiçek olması ve lâleye gösterilen ilginin doruğa tırmanması nedeniyle (İrepoğlu, 1999) bu ad verilmiştir. Bu adı önce Yahya Kemal², dönemi en iyi lâlenin simgelemesi dolayısıyla vermiş olsa da, bu isim ancak Ahmed Refik Altınay'ın 1913'te yazdığı "Lâle Devri" adlı kitabıyla yerleşmiştir. Sonuç olarak bu terim, 1910'lardan önce kullanılan bir terim değildir. Nedîm'e göre ise bu dönemin adı, "Devr-i Sultan Ahmed-i Gâzi"ydi. Özellikle III. Ahmed döneminde ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın hamiliğinde hiçbir dönemde rastlanmayan bir ilgi gören lâle, bu devre adını vererek cemiyetin zevk ve safaya düşkünlüğünü en güzel şekilde gösteren bir sembol olmuştur. Halktan devletin en üst kademesindeki yöneticilere ve padişaha kadar herkes bu güzel çiçeğin hayranı olmuş; lâlelerin açmaya başlayacağı zaman geldiğinde herkes lâle seyranı için bahçelerdeki yerini almıştır (Şentürk, 2007: 302).

Lâlenin Türkler tarafından Ortaasya'dan getirildiği söylenirse de anavatanı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Vatani çeşitli kaynaklarda Eski Dünya, Güney Avrupa ve Batı Asya (Kafkasya, İran) ve Anadolu olarak gösterilen lâleye yabancı olarak Akdeniz'in kuzey kıyıları, Japonya ve Ortaasya'da rastlanmaktadır. Anadolu'da lâle ile ilgili kültür Türkler ile başlamıştır (Kartal, 1998).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki dönemde Romalılar ve Bizanslılar lâle çiçeğiyle hiç ilgilenmemişlerdir. Bu döneme ait paralar, âbideler ve eşyalar üzerinde hiçbir lâle motifinin bulunmaması bunun açık bir kanıtıdır (Baytop, 1992).

Lâle, süsleme motifi olarak XII. yüzyıldan itibaren Selçuklu abideleri ve kitaplarda görülmeye başlar. Yine Anadolu'da, lâleyi şiirlerinde kullanan ilk şair Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî olmuştur (Baytop, 2000: 125). Lâle, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, bilhassa XVI-XVII. yüzyıllar arasında süs bitkisi ve süsleme motifi olarak çok büyük bir önem kazanmıştır. Sultan III. Ahmed'in saltanatının son yıllarında bu ilgi doruk noktasına çıkmıştır.

²Lâle Devri terimini ilk kez Yahya Kemal, "Eski Şiirin Rüzgârıyla" adlı şiirinde kullanmıştır. Yahya Kemal Beyatlı, 2008. Eski Şiirin Rüzgârıyla, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Avrupa'dan Barok üslubu girip Rönesans motifleri lâlenin yerini alıncaya kadar bu lâle merakı ve sevgisi devam etmiştir. 1730 isyanı bu çiçeğin kazandığı raġbete son verememiştir. Nitekim Barok devrinden sonra da lâleye olan raġbet devam etmiş ve motif olarak kullanılmıştır (Kartal, 1998:5).

15 Nisan 1719'da İbrahim Paşa'nın III. Ahmed'e Kâğıthane'de verdiği ziyafet, Lâle Devri'nin başlangıcı olmuştur. Daha sonra 24 Mayıs 1719'da, Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa, ziyafetleri, cirit gösterilerini, at koşularını ve pehlivan güreşlerini kapsayan Lâle Devri eğlencelerinin en görkemlilerinden olan Kâğıthane şenliğini düzenlemiştir. Ertesi yıl ikinci ilkbahar ziyafeti 26 Nisan 1720'de, İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki sarayında düzenlenmiş ve bu, dönemin ilk lâle eğlenceleri ya da lâleazar seyranı kabul edilmiştir (Sakaoğlu, 2000:17). Bu devirde özellikle yaz gecelerinin eğlenceleri çok gösterişli olmuş, başta Beşiktaş'taki sahilsarayda olmak üzere lâlelerin altında kandiller ve yürüyen kaplumbağaların üzerinde mumlar yakılarak çırağan şenlikleri yapılmıştır. Kış geldiğinde de bazen bir ay gibi bir süreyi kapsayan şiir, edebiyat ve müzik ağırlıklı helva sohbetleri yapılmaya başlanmıştır. Dönemin; Nedîm, Seyyid Vehbî, Neylî, Nahifî, Rahimî, Osmanzade Taib, Çelebizade Asım gibi önde gelen şair ve yazarları bu sohbetlerin davetlileri arasında yer almışlardır.

Nedîm'in şiirlerinde hâlâ bütün canlılığıyla yaşayan ve 1730'da kanlı bir ayaklanmayla, Patrona Halil İsyanı'yla, sona eren Lâle Devri, birçok pırıltılı ve olumlu atılıma rağmen, saray ve çevresinin toplumu rahatsız edecek derecede zevk, eğlence ve israfa daldığı bir devirdir (Ayvazoğlu, 1994:13).

Lâle Devri pek çok yeniliğin ilk adımlarının atıldığı, Avrupa'yla ciddi kültürel temasların başladığı ve sonralarda Batılılaşma olarak adlandırılan sürecin başladığı bir devirdir. Bu dönemde Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmiştir. Paris'e, Viyana ve Moskova'ya elçiler gönderilmiş, onlardan sadece diplomatik ve ticari antlaşmaları imzalamaları değil, Avrupa diplomasisi ve askerî gücü hakkında bilgi edinmeleri de istenmiştir. Lâle Devri'nin önemli olaylarından biri, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris'e elçi olarak gitmesidir. Bu döneme kadar Avrupa devletlerinin İstanbul'a çeşitli zamanlarda geçici veya daimi elçiler gönderdiklerini ama Osmanlı Devleti'nin sadece gerekli gördüğü durumlarda öteki devletlere elçi gönderdiğini görürüz. İkamet elçilikleri denen sürekli elçilik kurma geleneği ancak XIX. yüzyıl başlarında yerleşecektir.

1699 Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı devleti hem fikren hem de fiilen Batı karşısında yenilgiyi kabul etmek durumunda kalmış ve bu vesile ile Batıyı daha yakından tanımanın yollarını araştırmaya başlamıştır. Habsburgların hâkimiyetine karşı Fransa ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Damad İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed'i ikna ederek Kudüs'teki Kamâme Kilisesi'nin tamiriyle ilgili Fransız isteklerini yerine getirmek ve bu ülkeyle yakın ilişkiler kurmak üzere Fransa'ya bir elçi göndermek ister (Kazancıgil, 2000:198). Bu görev için Yirmisekiz Mehmed Çelebi seçilir. Çelebi Mehmed Fransa'ya yollanan ilk elçidir.³ Mehmed Çelebi, beraberinde Divân kâtibi oğlu Mehmed Sait Efendi ve kalabalık bir maiyetle 1720 yılı ekiminde Fransız elçisinin sağladığı bir kalyonla İstanbul'dan yola çıkar. Hareket tarihinden ancak kırk altı gün sonra Fransa'nın Akdeniz'deki önemli limanlarından biri olan Touloun'a ulaşırlar (Uçman, 1975). Çelebi, iki yıl süren seyahati sırasında gözlemlediği bilgileri ünlü eseri Paris Seyahatnamesi'nde anlatır. Bu sefaretname, Osmanlı tarihinde Batıya açılmış ilk pencere olarak önem taşımaktadır. Fransa'daki sosyal hayat ve Osmanlı halkları arasındaki fark, teknoloji, şehir planlaması, mimari gibi unsurlar Mehmed Çelebi'nin dikkatini çeker.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin ülkeye dönmesinden sonra İstanbul'da başta mimari olmak üzere pek çok alanda Fransız etkisi görülür. Lâle Devri'nde, 18. yüzyılın başlarında Boğaziçi'nde özellikle sahil saraylarının yapımına hız verildiği görülmektedir. Bu dönemde mimarimize yansıyan Avrupa etkisi, yapılan saray, köşk ve kasırlardaki süslemelerde kendisini hissettirmiştir. Mimarimize Batı etkisinin yayılmaya başladığı bu dönemde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris'te bulunduğu sırada tuttuğu raporların, padişah III. Ahmed'in dikkatinin Paris'te yapılan köşk, saray ve benzeri yapılar ile bahçelere çekilmesinde rolü büyüktür (Ülgen, 2002).

Bu etkiyle Kâğıthane'nin imarına başlanmış, burada 170 kadar kasır yapılmıştır. Bunların en önemlisi İbrahim Paşa'nın gayretiyle iki ayda tamamlanan Kâğıthane'deki Sa'd-âbâd Kasrı'dır. Buradaki dere bir cetvele alınarak çevresinde bahçeler düzenlenmiştir.

³Sultan III. Ahmed devrinde, devletin Fransa'ya yollamaya karar verdiği ilk elçi, Bâb-ı âlî tarafından seçilen Kapucıbaşı Kara İnci ünvanlı bir kimsedir. Ancak bu kimse, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ndeki elçisi Marquis de Bonnac'ı tatmîn etmemiş ve Fransa'ya daha liyâkatlı birinin gönderilmesi îcâp edince Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi seçilmiştir.

Bu dönemde ayrıca Salıpazarı'nda Emn-âbâd, Defterdar'da Neşât-âbâd, Bebek'te Hümâyun-âbâd, Üsküdar'da Şeref-âbâd, Kâğıthane'de Hüsrev-âbâd, Çengelköy ile Beylerbeyi arasında Ferah-âbâd, Beşiktaş ile Ortaköy arasında Gülşen-âbâd, Çubuklu'da Feyz-âbâd, Kanlıca'da Mihr-âbâd, İstavroz'da Şevk-âbâd gibi kasırlar yapılmıştır.

Damad İbrahim Paşa döneminin diğer bir önemli olayı ilk Türk matbaasının kuruluşudur. Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Yirmisekiz Mehmed Çelebi'yi Fransa'ya elçi olarak gönderdiğinde yanında çelebinin oğlu Sait Efendi de vardır. Sait Efendi matbaa hakkında önemli bilgiler edinerek dönmüştür. Aslında M. Said'in (sonra paşa) etkisi Osmanlı toplumunda daha geniş olmuştur. Fransa'nın başkentinde babasından daha çok dolaşan, dostlar ve bir çevre edinen, Fransız dilini iyi konuşan ilk Osmanlı Türk'ü olmuştur. M. Said Efendi'nin İstanbul'a getirdiği kitaplar, elbiseler ve mobilyalar bir tür Batı modası yaratmıştır (Shaw, 1982: 320). Paris'ten döndükten sonra Yirmisekiz Çelebi Mehmed ve oğlu Sait Mehmet, Türkçe kitaplar basmak için bir matbaa kurma projesi üzerinde çalıştılar. Sait Mehmet, İbrahim Müteferrika'yla bir matbaa kurmak için işbirliğine girişti. İbrahim Müteferrika matbaanın önemi ve yararlarını açıklamak için 1726'da, girişinde Moğol istilalarında ve Mağribilerin İspanya'dan ihracı sırasında kitapların nasıl yok edildiğini anlattığı *Vesiletü't-Tibâa*, yani 'Matbaa Araçları' başlıklı bir yazı yazdı. Ayrıca kâtiplerin, özellikle sözlüklerin kopyasını çıkarırken yaptıkları hataları da vurguladı (Evin, 2000). İbrahim Müteferrika bu eserini Damad İbrahim Paşa'ya takdim etmiştir. Bundan sonra Sait Mehmed ve İbrahim Müteferrika Sadrazam İbrahim Paşa'nın onayını alır almaz 1727'de hem padişah'tan hem de şeyhülislam'dan kitap basabilmek için resmi izin almaya çalıştılar. Şeyhülislam Abdullah, Kuran ile Hz. Muhammed'in hadisleri, ilahiyat, kutsal metinlerin yorumu ve hukuk dışındaki kitapların basımına izin veren bir fetva yayınladı; böylelikle muhafazakâr ulemâ ile ekmek kapılarının tehdit altında olduğunu hisseden hattatlardan gelen bir dizi karşı çıkışa son vermiş oldu (Evin, 2000). Kurulan bu matbaada 1729'da basılan ilk eser Arapça-Türkçe bir sözlüktür. İbrahim Müteferrika ölüm yılı olan 1745'e dek on altı kitap yayınladı. Bu kitapların on biri tarih kitabı, diğerleri ise bir Farsça-Türkçe sözlük, yabancılara Türkçe öğretmede ders kitabı olarak kullanılan Holderman'ın Türkçe Dilbilgisi, Kâtip Çelebi'nin coğrafi eseri *Cihannüma*, mıknatıslar üzerine bilimsel bir inceleme ve İbrahim Müteferrika'nın kendi incelemesi *Usulü'l-Hikem fi Nizamül'l-Ümem*'dir.

İbrahim Müteferrika 1745'te vefat ettikten sonra uzunca bir süre herhangi bir eser basılmamış, Beylikçi Râşid ve Vak'a-nüvis Vâsıf Efendiler tarafından satın alınıp yenilendikten sonra tekrar işler duruma geçmiş, 1784'te Sâmi, daha sonra Suphi ve Şakir Tarihleri ile İzzî Tarihi basılarak işlevini sürdürmüştür.

Lâle Devri'nin önemli diğer bir atılımı askerlik alanında yaşanmıştır. Osmanlıda yenileşme hareketleri öncelikle askerî alanda başlamıştır. 1727'de Üsküdar'da Avrupa usulü askeri eğitim vermeyi amaçlayan Hendesehane açılmış; ancak yeniçerilerin karşı çıkması ve yakaladıkları hendesehane öğrencilerini öldürmeleri sonucunda kapanmıştır.

2. 3. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa

Eski adı Muşkara olan Nevşehir'de doğmuştur. Babası⁴ sipahilerden İzdin Voyvodası Sipahi Ali Ağa⁵, annesi Fatma Hanım'dır. Doğum tarihi tam bilinmemekle beraber 1662 olduğu tahmin edilmektedir.

İbrahim, 1689'da İstanbul'a gelip önce akrabalarından eski saray kâtibi Mustafa Efendi'nin delâletiyle sarayın helvacılar ocağına, daha sonra da baltacılar ocağına girdi. Bu görevleri başarıyla yerine getiren İbrahim, bir süre sonra evkaf katipliği görevine getirildi ve çok geçmeden yazıcı halifesi olarak Edirne'ye çağrıldı. Burada Şehzade Ahmed'i tanıyıp onun yakınlarından biri oldu ve Şehzade Ahmed'in tahta çıkmasından sonra 1703'te Dârüssade ağası yazıcılığına tayin edildi. Padişah olan III. Ahmed'le birlikte İstanbul'a gelip bu görevi altı yıl sürdürmüş, III. Ahmed'in güvenini kazanarak devlet işleri hakkında söz sahibi olmaya başlamış, kendisine vezirlik teklif edilmiş ama kabul etmemiştir.

⁴Babası Müstakîmzâde'ye göre Hasan bin Halil'dir. M. Münir Aktepe, 1997. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, İA, cilt 9, MEB Yayınları, İstanbul, s. 234.

⁵İzdin veya Zeytin kasabası, Yunanistan'da Golos körfezinin güneyinde Eğince Körfezi sahiline yakın olup halk tarafından İzdin yerine zeytin denirdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 1978. Büyük Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar, cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.147.

İbrahim Efendi'nin padişahla yakınlığını çekemeyenler, özellikle Dârüssade ağası Süleyman Ağa, onu Haremeyn muhasebeciliği⁶ göreviyle uzaklaştırmışlar, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa da mallarını müsâdere ettirerek Edirne'ye sürmüştür. Birkaç sene sonra Vezir-i âzam (Şehit) Ali Paşa'yla birlikte mevkufatçı⁷ olarak Mora seferine katılmış, Mora'nın geri alınmasından sonra buranın tahrîri için görevlendirilmiştir. İbrahim Efendi bu sefer de vezir-i âzamin kethüdası İbrahim Ağa'nın çekememezliğiyle karşı karşıya kalıp yeni zapt edilen ama halen Venedik donanmasının tehdidi altında olan İstendil ve Çuha adalarının tahrîrine gönderilmiştir.

1716'da Niş defterdarlığına tayin edilen İbrahim Efendi, ordunun Niş'e gelmesiyle Petervaradin Savaşı'nda bulunmuş, daha sonra durumu padişaha bildirmek ve orduda hazırlanan mazharı padişaha sunmak üzere Edirne'ye gelmiştir. Edirne'ye geldikten sonra padişahın isteğiyle tekrar orduya gönderilmeyip önce birinci rûznâmecî, sonra birinci mîrâhûr, birkaç gün sonra da Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamlığına⁸ tayin edilmiştir. 1717'de III. Ahmed, İbrahim Paşa'yı Şehit Ali Paşa'dan dul kalan on dört yaşındaki kızı Fatma Sultan ile evlendirmiştir. İbrahim Paşa böylece saraya damat olmuştur. 1 Şubat 1718'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış yapılması kararlaştırılınca Tevkiî Mehmed Paşa'nın yerine Sadrazam olmuş, 21 Temmuz 1718'de Avusturya ile Pasarofça Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma aslında pek de Osmanlı lehine olmamıştır; ama yıllarca süren uzun savaşlar, iç karşılıklar, ayaklanmalar sebebiyle iyice yorulan halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti Avrupa cephesiyle uzun bir barış dönemine girmiştir. Damad İbrahim Paşa, 1718'den 1730'daki Patrona Halil İsyanı'yla ölümüne kadar sadrazamlık makamında kalmıştır. Nevşehirli İbrahim Paşa, Osmanlının Türk soyundan gelen ender sadrazamlarındandır ve âdeta bir hükümdar gibi memleketi kendi siyaseti doğrultusunda yönetmiştir. 218 sadrazam içinde en renkli kişiliğe sahip olanlarından birisidir (Tektaş, 2002: 82).

⁶Haremeyn muhasebeciliği, Haremeyn, yani mukaddes yerler, vakfının muhasebe işlerini yürüten kalem amirinin ünvanıdır. Dârüssaade ağasının nezareti altında bulunurdu.

⁷Mevkufatçı, herhangi bir masraf veya tahsisten arta kalanlar ile boş kalan memuriyet veya timar dirliklerinden devlete intikal eden gelirleri idare eden amirdir.

⁸Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı, sefer nedeniyle İstanbul'dan ayrılan sadrazamın yerine bıraktığı vekildir. Buna kaymakam-ı rikâb-ı hümâyûn veya sadaret kaymakamı da denirdi.

Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa 20 Ekim 1718'de İstanbul'a döndü. Bu tarihten 1730'daki Patrona Halil İsyanı'na kadar süren ve Lâle Devri olarak adlandırılan bu yıllarda pek çok yenilik gerçekleşmiştir.

Damad İbrahim Paşa'nın, bu yenilikleri gerçekleştirmeden önce yaptığı ilk önemli işi devletin gelirini arttırmak için birtakım önlemler almaktır. Bu amaçla Şam'da bulunan görevli yeniçerilerin yoklamasını yaptırıp listedeki fazla isimleri sildirerek, ocaklık mukataasından ipek, gümrük, kahve, ağnam ve dellâliye gibi bazı vergileri Şam defterdarlığına bıraktı. Bosna civarındaki ocaklık mukataalarının da tahririni yaptırarak fazla vergi verebileceklerin vergilerini arttırdı. İstanbul'da da yaptırdığı yoklamalarla yalnız asker ulufelerinden 1500 kese tutarında bir tasarruf sağladı. Ayrıca Sakız Adası gibi vergiden muaf yerler tahrir ettirilerek vergilendirildi. İbrahim Paşa almış olduğu bu önlemler sonucunda 1721 yılı başında devletin bütün giderleri çıktıktan sonra hazineye 5675 divânî keselik bir kar sağlamış bulunuyordu (Aktepe, 1997).

Lâle Devri, Batı zihniyeti ile ilk ciddi temasların kurulduğu ve Batılılaşma hamlesinin ilk önemli adımlarının atıldığı bir devir olmasıyla Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahiptir. İşte Batılılaşma süreci içinde gerçekleşen bu yeniliklerin baş mimarlarından biri Damad Nevşehirli İbrahim Paşa olmuştur.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın Batılılaşma hamlesinde attığı adımlardan ilki, Pasarofça Antlaşması'ndan iki yıl sonra Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi Paris'e büyükelçi olarak göndermesidir. Ona, uygarlık ve eğitim araçları hakkında bir inceleme yapmasını ve uygulanabilir olanlar hakkında bir rapor hazırlamasını emretti. Daha önceleri, siyasi olaylar, harpler bir kenara bırakılırsa, zorunlu iktisadi ilişkilerin ötesine geçmeyen Batı ile temas, III. Ahmed devrinde gerek örf, adet ve günlük hayatta ve gerekse fikir ve sanat hayatında tesirlerini hissettirmeye başladı (Tanpınar, 1997). Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi iki yıl süren seyahati sırasında not ettiği bilgileri *Sefaretnâme* adlı eserinde toplamıştır. Bu eser Batılılaşmanın ilk yazılı kaynaklarından biri olması sebebiyle önem taşır.

İbrahim Paşa'nın gerçekleştirdiği önemli işlerden biri kurmuş olduğu Tercüme Heyeti'dir. İbrahim Paşa'nın sadâreti sırasında değişik dillerden ve farklı konulardan pek çok eser tercüme edilmiştir. Bu çalışmalarla Osmanlı tarihinde ilk defa sistemli bir tercüme hareketi yaşanmıştır. İbrahim Paşa, asrında ilim ve fenlere pek ziyade

rağbet gösterdi; düşünce yönünden ilerlemeye, mümkün olduğu kadar gayret eyledi. Paşa, en kalın ve en ciddi eserleri az bir zaman içinde, tercüme ettirmek için zamanının âlim, fâzıl ve şairlerinden kurulu komisyonlar teşkil ettirdi. Bu komisyonlarda şair Nedîm, Neylî Ahmed, Seyyid Vehbî, Mirza Efendizade Mehmed Sâlim ve Nahîfî gibi devrin en büyük şairleri ve âlimleri de hazır bulunurdu. Bu suretle; Edirne Camii Kütüphanesinde tek nüshası bulunan İmam Bedru'd-din-i Aynî'nin *Ikdü'l-Cumân Fî Târihi Ehli'z-Zamân*'ı âlim ve fâzıl kişilerden meydana gelmiş otuz kişiye, daha sonra Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer*'ini sekiz kişiye, beşer onar forma taksim ederek, az bir zamanda tercüme ettirdi (Altınay, 1973:86-87). Paşa bir taraftan başka dillerde yazılmış kıymetli eserleri Türkçeye kazandırırken, öte taraftan da dönemin önemli olaylarını kaleme almaları için yakınındaki âlim ve şairleri teşvik ederdi. Ayrıca daha önceden başlanmış ve yarım kalmış olan çalışmaların tamamlanmasını da temin etmeğe gayret ediyordu (Aydüz, 2000:190).

Oldukça iyi tahsil görmüş, ilmi tartışmalardan, tarih, şiir ve edebiyattan çok hoşlanan Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, devrin ileri gelen âlimlerini, edebiyat ve şiirde şöhreti olan şahsiyetleri etrafına toplamış ve himaye etmiştir. Himaye ettikleri arasında Seyyid Vehbi, Nahifî, Ahmet Neylî, Nedîm, Müverrih Raşid, Osmanzâde Tâib gibi değerli şair ve âlimler sayılabilir. İbrahim Paşa bu âlim ve şairlerle meclislerinde sıklıkla görüşür, onlarla sohbet eder, çeşitli konularda onların da görüşlerini alırdı.

İbrahim Paşa'nın bir diğer önemli atılımı, hiç şüphesiz matbaanın kuruluşudur. Padişah III.Ahmed zamanında, matbaa kurulmadan önce İstanbul'da ve diğer bazı Osmanlı şehirlerinde Arapça, İbranice, Rumca ve Ermenice kitaplar basan bazı matbaalar vardı (Topdemir, 2002:22). Ancak Türkçe kitap basılması işine ilk defa III. Ahmed devrinde ve Damad İbrahim Paşa'nın sadâretinde başlanmış ve Batılılaşma yönünde bu önemli atılım, Damad İbrahim Paşa'nın desteğiyle gerçekleşmiştir.

Damad İbrahim Paşa, Batılılaşma yolunda attığı bu önemli atılımların yanında başka bazı atılımlarda da bulunmuştur. Bunlardan biri, İstanbul'da bir çini fabrikasının kurulması olmuştur. 16. ve 17. yüzyılda büyük bir gelişme gösteren çinicilik, 18. yüzyılda eski hızını kaybetmişti. Damad İbrahim Paşa, bu sanatın tekrar eski gücüne kavuşması için İstanbul'da bir çini fabrikası kurmayı düşünmüş, İznik'ten ustalar getirterek onlarla görüşmüş, İznik'teki çini fırınlarını görüp İstanbul'da da aynı

fırınların yapılabilmesi için İznik'e fırıncı ustaları göndermiş ve Tekfur Sarayı denilen yerde 1725'te bir çini fabrikası faaliyete geçmiştir. *“İbrahim Paşa, güzel sanatlara olan sevgisini, bu sanati da teşvik ederek ispat eyledi. Sadrazam Tekfur Sarayı'nda bir çini fabrikası inşa ettirdiği gibi; binaları yangından korumak için bir de Tulumbacı Ocağı tesis etti. Zabırlığına Fransız dönmelerinden Gerçek Davud Ağa'yı tayin eyledi”* (Altınay, 1973:90).

İbrahim Paşa'nın gayretiyle gerçekleşen tüm bu yenilik hareketleri devam ederken İstanbul'da renkli bir hayat başlamıştır. İbrahim Paşa'nın sadâreti süresince yaz geceleri lâle eğlenceleri ve kışın helva sohbetleri ile vakit geçiriliyordu; İstanbul halkının büyük bir kısmı da bunları taklit ederek kendilerine göre eğlenceler düzenlediklerinden İstanbul uyum içindedir (Uzunçarşılı, 1978).

İbrahim Paşa'nın başarılı olduğu önemli işlerden biri de onun teşviki ve yönlendirmesiyle gerçekleşen imar faaliyetleri olmuştur. *“İbrahim Paşa, III. Ahmed'in inşaata merakını cidden takdir eylemişti. Bunun için evvela başşehrin muhtelif binaları, sarayları, camileri tamir edildi. Vakiâ geçmiş sultanların inşa ettirdikleri gibi, muhteşem kubbeli, müteaddit minareli camiler yapılmadı; fakat İstanbul'un her köşesi, Türk sanatının zarafetine numune olacak çeşmeler, kasırlar, havuzlar, kütüphaneler, medreseler ve abidelerle süslendi”* (Altınay, 1973:26).

Lâle Devri'nde süslü ve gözalıcı pek çok eser inşa edilmiştir. Bütün bu imar faaliyetleri, III. Ahmed'in zevk ve safaya düşkünlüğünü çok iyi analiz eden İbrahim Paşa'nın gayretiyle gerçekleşmiştir. İbrahim Paşa, III. Ahmed'in ruhuna vâkıftı; zaten kendisi de zevk ve sefaya düşkün bir yaratılıştaydı (Altınay, 1973:25). İbrahim Paşa'nın imar faaliyetleri İstanbul'la sınırlı kalmamış, doğduğu Muşkara Köyü'nü de yaptırdığı pek çok eserle ihya etmiş, Muşkara adını kaldırarak Nevşehir adını vermiştir.

Damad İbrahim Paşa sadâretinde başını Batıya çeviren Osmanlı hükümeti, Avrupa'nın sanat ve kültüründen yararlanmak üzere kendisine küçük de olsa bir pencere açmakta başarılı olmuştur (Uzunçarşılı, 1978:313). Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, Batılılaşma sürecinin hız kazanmasında çok önemli adımlar atılmasını sağlamış, sanat ve edebiyata, memleketin gelişmesine önem vermiştir; fakat asırlardan beri sürmekte olan cehaleti ve dargörüştülüğü yok etmekte başarılı olamamıştır. *“Bütün şehir, zarif bahçeler, gözalıcı köşklerle süsleniyse de onların yaşamasını temin edecek ölmez değişmeler vücuda getirilemedi. Yalnız tanzimat*

fikirleri, Batının teşkilatını taklit arzuları biraz hâsıl oldu. Bununla beraber medeniyet fikirlerini memlekette tesise muvaffak olunmadı. Gönüller açıcı lâle bahçelerinin parlak güzellikleri arasında her zaman taşmaya istekli, her dakika kaynayıp taşmaya hazır bir isyan ve cehalet kütlesi, gene yaşamakta devam etti” (Altınay, 1973:97).

İşte bu durum Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sonunu getirmiştir. İbrahim Paşa'nın yaklaşık on üç yıl süren sadrazamlığı aslında engellenebilecek bir isyanla sona ermiştir. 1725'te Rusya'ya verilen ödünler, son bir-iki yılda Nadir Han'ın komutasında bütünleşen İran askeri karşısındaki gerileme ve sonunda Tebriz'in de düşmesi, padişah ve vezir-i âzam'ın sefere çıkacaklarını ilan etmelerinden sonraki kararsız, hatta isteksiz tutum, Osmanlı payitahtında zaten öteden beri Lâle Devri'nin zevk ve lüks müsrifliğiyle suçlanan yöneticilerine karşı sert bir hava esmesine yol açtı. Bir kısım yeniçerinin başlattığı ayaklanma havası, uzun zamandır karşıt siyasal tutumda olan bazı ulemanın ve yöneticilerin de katılması ile büyüverdi. Önce vezir-i âzamı hedef alan hareket İbrahim Paşa'nın idamından sonra da yatışmayınca III. Ahmed tahtını yeğeni Şehzade Mahmud'a bırakıp köşesine çekilmek zorunda kaldı (Kunt, 2009:60-61). Bu isyan sonucunda yeni yapılan saraylar, köşkler, kasırlar ve bahçelerin çoğu yıkılmıştır. Böylece Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan Lâle Devri kapanmıştır.

1730 yılının eylül ayında gerçekleşen, sâbık İstanbul kadısı Zülâli Hasan Efendi ile Ayasofya Vâzı İspirizâde'nin perde arkasından hazırladıkları Patrona Halil İsyanı'nda İbrahim Paşa ve damatları Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın torunu Kaptan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa ile Kethüda Mehmet Paşa, padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'ın teşvikiyle tahtını kurtarmak isteyen III. Ahmed'in emriyle boğularak Alayköşkü tarafındaki duvardan cesetleri sarayın dışına âsilerin önüne atılmıştır. Bir araba ile Sultanahmed Meydanı'na nakli emredilmiş, burada ihtilalciler tarafından parça parça edilen İbrahim Paşa'nın cesedinin bulabildiği kadarını, Sâbık Haleb Kadısı Şakir Bey, para karşılığında gizlice toplattırarak geceleyin Şehzâdebaşı'ndaki sebili yanına defnettirmişti ve diğer parçalar da Süleymaniye'de Kirazlımescit Sokağı'nda Süleymaniye Darüşşifası önüne çıkarken Nevruz Kadın Mektebi yanında Defterdar Şemseddin Çelebi Türbesi karşısında damadı ile beraber kerimesinin konağının bahçesine defnedilmiştir. İbrahim Paşa vefatında yaşı yetmiş civarındadır (Uzunçarşılı, 1978:312-313)

Neşehirli İbrahim Paşa'nın ilk eşinden Fatma ve Hibetullah adlı iki kızı ve Mehmed adlı bir oğlu vardır. Fatma Hanım, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ile Hibetullah Hanım ise Kethüda Mehmed Paşa ile evliydi. Oğlu Mehmed Bey de III. Ahmed'in kızı Atike Sultan ile evlenmişti.

2. 4. Lâle Devri'nde Osmanlı Mimarisi

18. yüzyılın ilk yarısının büyük bir kısmını, Sultan III. Ahmed'in yirmi yedi yıllık saltanat dönemi kapsar. 1703'te Edirne Vak'ası olarak tarih sayfalarına yazılan kanlı bir ayaklanma sonunda tahta geçen III. Ahmed'in saltanatının ilk yılları siyasi belirsizlikle, savaş ve seferlerle geçmiştir. 1718'te imzalanan Pasarofça antlaşması'ndan sonra Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadâret makamında olduğu ve Patrona Halil Ayaklanması'yla sona eren kısa süreli bir barış dönemi yaşanmıştır. İşte Pasarofça Antlaşması'ndan sonra başlayan 18. yüzyılın başlarındaki bu dönem Lâle Devri olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde, Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın izlediği bu kısa süreli barış politikası sürecinde imparatorluğun kötüye giden durumunun sebepleri aranmış ve bu duruma çare olabilecek birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Daha önce bahsedilen bu girişimlerin yanında, ülke ekonomisiyle ilgili alınan bazı tedbirler sonucunda kısmen rahatlayan ekonomik durum, başkent İstanbul'da Osmanlı mimarisinin kısa fakat özgün dönemlerinden birini ortaya çıkaracak etkin bir yapım faaliyetini de başlatmıştır (Erol, 2002:334).

Köprülü Mehmet Paşa'nın vezirliği döneminden beri yaklaşık olarak yarım yüzyıl Osmanlı saray erkani Edirne'de ikâmet etmekteydi. Padişahların İstanbul'dan uzun süre ayrı kalması sonucunda İstanbul ihmal edilmiş ve bu durum pek çok kargaşayı da beraberinde getirmişti. Şehrin anıtları ve alt yapısı bozulmuş, depremler ve sık sık çıkan yangınlar şehirde büyük hasarlara sebep olmuştu. III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra başkente dönüşleriyle yoğun bir inşa faaliyeti başladı.

“Boğaziçi'nin iki kıyısı, sayılı kasaba ve köyler dışında kendi doğal örtüsüyle kaplıydı. Elverişli koylara, çeşme ve mescitler yapılarak buraların iskâna açılması öngörüldü. Rical ve ulemâ için yalı arsaları ayrıldı ve İstanbul kültürünün Boğaziçi'nde yeni bir gelişme alanı bulmasına olanak sağlandı. Korular bakıma alınırken, yalı ve köşk bahçeleri çiçek tarhları ve lâlezarlarla bezendi. 'Nefs-i

İstanbul' denen sur içi semtlerinin yangın alanlarını ve eski hayır kurumlarını onartmaya vakıf bütçeleri yetmediğinden kent zenginlerinden ve rical takımından, hazırlanan bir deftere göre para toplanarak bir onarım kampanyası başlatıldı. Bu kapsamda, Eminönü civarında oturan Museviler, sokak ve çarşıları kirlettikleri, Müslümanlara içki sattıkları gerekçesiyle semtten çıkartıldılar ve kenar mahallelere iskân edildiler. Yangın geçiren Kızkulesi yeniden inşa edildi. Harap durumdaki Yalıköşkü-Demirkapı kesimi saray surları onarıldı. Akmayan çeşmeler, işlevini yitirmiş imaretler, Hocapaşa'daki eski eserler, Baltacılar Ocağı yenilendi. Depremde yer yer yıkılmış olan Yedikule-Eğrikapı arası kara surları onarıldı. Beşiktaş-Kabataş arasına rıhtım inşa edildi” (Sakaoğlu, 2000:18).

Lâle Devri'nde artan bu inşa faaliyetlerine baktığımızda özellikle köşk, kasır ve sahilsaray yapımında önceki dönemlere oranla artış olduğunu görürüz. Köşk, kasır ve sahilsaray yapımı, 1718'te Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesiyle yoğunlaşmıştır. Damad İbrahim görevindeki ilk yılında, çağdaşları tarafından Beşiktaş Sarayı ya da Yeni Beşiktaş Sarayı olarak bilinen Çırağan Sarayı'nın yapımını üstlendi. Saray III. Ahmed'in kızı olan eşi Fatma Sultan'a bir hediye idi (Hamadeh, 2010). İstanbul'daki bu yoğun köşk, kasır ve sahilsaray yapım faaliyeti Kağıthane'deki Sa'd-âbâd Sarayı'nın (1722) yapımı ile hız kazanmıştır.

III. Ahmed zamanında Batılılaşmanın önemli bir hamlesi olarak Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi başkanlığında bir elçilik heyeti Fransa'ya gönderilmişti. Çelebi Mehmed, orada pek çok kültürel etkinliğe katılmış, Fransız saraylarını yakından incelemiş ve Paris'ten dönerken yanında mimari çizimleri, yapı planları da getirmişti. Çelebi Mehmed, İstanbul'a dönüşünde edindiği izlenimleri bir rapor halinde III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya sunmuştur. Bu rapordaki saray anlatımlarından ve Çelebi Mehmed'in yanında getirdiği mimari çizimlerden çok etkilenen padişah ve sadrazamı, benzer saray ve köşkların yapılması emrini vermiş ve bu amaçla Kağıthane Deresi civarında yoğun bir inşa faaliyeti başlatılmıştır. Burada yapılması düşünülen saray, o dönemde batıda çok yaygın olan su oyunları ile zenginleştirilmiş sarayların bir benzeri olarak planlanmıştır. Yapımına 1722 yılının haziran ayında başlanan Sa'd-âbâd Sarayı, hükümetin tatil günleri olan pazartesi ve perşembe de dahil olmak üzere iki ay gibi kısa bir sürede bitirilmiştir. Damad İbrahim Paşa, bu kasrın inşasına çok önem vermiş, yapılışının her aşamasına bizzat nezâret etmiştir. Bu kasrın inşasından önce Kağıthane Deresi'nin mecrası

genişletilerek değiştirilmiş, Kumbarahane tarafından eski mecradan daha geniş ve düzgün bir mecra açtırılmış, iki taraflı mermer rıhtım yapılmıştır. Nehir kenarına otuz mermer sütun dikilip bu sütunların üzerine bir Kasr-ı Hümâyün inşa edilmiş, bu kasrın da önüne büyük bir havuz yapılmıştır. Kasr-ı Hümâyün'dan Baruthane'ye kadar nehrin iki kıyısına ve havuzu besleyen uzun su kanalının iki tarafına yalılar ve köşkler yaptırılmıştır. Kağıthane'de Alibeyköy'e yakın Hürrem-âbâd isimli yeni bir köşk de aynı tarihlerden inşa edilmiştir.

Sa'd-âbâd Sarayı'ndan başka Boğaziçi ve Haliç'te pek çok kasır, sahilsaray ve köşk yapımına hız verilmiştir. Çubuklu'da Feyz-âbâd (1722) adı verilen yerde bugün de görülebilen büyük bir havuz, çeşme ve günümüze ulaşmayan namazgâh ve bir sahilsaray ile birlikte Çubuklu sahilinin düzenlenmesine yönelik inşa faaliyetleri gerçekleştirilmiş, daha sonra da Tophane ve Fındıklı arasındaki sahile denize doğru kazıklar çakılarak Emn-âbâd (1724-1725) sahilsarayının inşasına başlanmıştır. Aynı yıllarda III. Ahmed'in Akıntıburnu'ndan Hisar sınırındaki Kayalar Köyü'ne kadar olan kırk yalılık miri araziye iskâna açmasının ardından Bebek, Boğaziçi'nin en gözde semtlerinden biri olmuş ve Bebek Bahçesi içinde devrin modasına uygun olarak Hümâyün-âbâd (1725-1726) adı verilen ahşap bir kasır inşa edilmiştir. Kasrın esas bünyesi korunmak üzere kısmen değişikliğe uğramış halini gösteren Gouffier'e ait gravürler ve 1740 tarihli plana göre, Hümâyün-âbâd Kasrı'nın iki katlı fevkani bir yapı olduğu görülmektedir. Ortada denize taşan büyük bir divanhane ile bunun sağında ve solunda diğer odalar ile birlikte ortadaki divanhanenin Amcazade Yalısı'nda olduğu gibi üç çıkmalı tipte ve ahşap kepenklerle kapatıldığı anlaşılmaktadır (Erol, 2002:337-338). Yine bu yıllarda Kuruçeşme ve Ortaköy arasındaki Defterdarburnu sahilinde; divanhane kısmının ortasında bulunan büyük fiskiyeli bir havuzu, yaldızlı süslemelerle bezeli tavanları ve duvarlarındaki zengin çinileriyle Neşet-âbâd Sarayı, III. Ahmed'in bu mevkiî çok beğenmesi üzerine Damad İbrahim Paşa tarafından 1726'da inşa edilmiş, bundan iki üç yıl sonra Üsküdar Şemsi Paşa sahilinde denize bakan, dışa taşkın cephesi rıhtım duvarları üstüne oturtulmuş, iki katlı ahşap bir kasır olan Şeref-âbâd Kasrı yaptırılmıştır.

Bu dönemde Haliç ve Boğaziçi'nde yapılan pek çok köşk, kasır ve sahilsarayda Türk sivil mimarisinde yaygın olarak kullanılan Köprülü Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı'nın günümüze ulaşan divanhanesinde olduğu gibi, dört eyvanlı divanhane şeması ile bunun üç eyvanlı varyasyonları uygulanmış ve genellikle ana mekanın

ortasına zemini mermer döşeli bir sofa ile fiskiyeli bir havuz oturtulmuştur. Divanhanelerin denize taşan kısımları ise Köprülü Yalısı'nda olduğu gibi kaide duvarından çıkan ahşap büyük payandalarla taşınmaktaydı. İç mekanda, panolar içinde natüralist tarzda çiçek demetlerinin vazolar içine yerleştirildiği ahşap panel kaplamalar, Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası'ndan sonra Kağıthane'deki Sa'd-âbâd Sarayı başta olmak üzere Boğaziçi'ndeki pek çok sahilsaray ve yapıda moda yaratmış, ahşap üzerine natüralist süslemelerin uygulanmış olabileceği ileri sürülebilir (Erol, 2002:338).

Yukarıda bahsettiğimiz, Lâle Devri'nde Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yapıldıkları bilinen bu kasır, köşk ve sahilsarayların ne yazık ki hiçbiri günümüze kadar gelememiştir. O dönemin köşk, kasır ve sahilsaray mimarisi ile ilgili bilgilerimiz yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle sınırlıdır.

III. Ahmed döneminde çeşme inşasında da ciddi bir artış olmuştur. III. Ahmed döneminde inşa edilen çeşmelerin sayısı, günümüze ulaşamayanlarla birlikte 216 olarak tespit edilmiştir (Aynur, Karateke, 1995). İstanbul'da 17. yüzyılda 93 çeşme yapıldığı düşünülürse bu sayının oldukça ciddi bir artışı ifade ettiği sonucuna rahatlıkla varılabilir.⁹ III. Ahmed döneminde çeşme yapımındaki bu artış hem bu dönemde artan İstanbul nüfuzunun su ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılan su tesisleriyle hem de bu dönemdeki yapı baniliği yelpazesinin genişlemesiyle açıklanabilir. Bu dönemde saray erkânından, yönetici seçkin sınıftan ve şehirli birçok kadın ve erkek, mimari banilikle daha fazla ilgilenmekteydi (Hamadeh, 2010).

III. Ahmed döneminde yaptırılan bu çeşmelerde ortaya çıkan en dikkat çekici yenilik, Kağıthane'deki III. Ahmed (1723) ile Çubuklu'daki Damat İbrahim Paşa Çeşmesi'nde (1720-1721) olduğu gibi açık alanlarda, caddelerin kesişme noktalarında, kırlarda ya da mesire yerlerinde bağımsız bir kütle halinde yapılmış olmalarıdır.

⁹İbrahim Hilmi Tanışık'ın kitabında 16. yüzyıl için 62 çeşme, 17. yüzyıl için 93 çeşme, 18. Yüzyıl için en yoğun Boğaz ve Haliç bölgeleri olmak üzere 319 çeşme kaydedilmiştir. İbrahim Hilmi Tanışık, 1943-45. İstanbul Çeşmeleri, cilt 2, Maarif Matbaası, İstanbul. Affan Egemen'in kitabında 16. yüzyıl için 77, 17. yüzyıl için 130 ve 18. yüzyıl için 365 çeşme inşa edildiği kaydedilmektedir. Affan Egemen, 1993. İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri: Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil, Arıtan Yayınevi, İstanbul. Aynur ve Karateke ise III. Ahmed dönemine ait, 216 çeşme tespit etmişlerdir. Hatice Aynur, Hakan Karateke, 1995. III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Çok öncelerden beri Osmanlı şehir dokusu içinde önemli bir işlevsel öğeye sahip çeşme mimarisi, III. Ahmed Dönemi'nde başta Topkapı Sarayı önündeki Bâb-ı Hümâyün (1729) ile Üsküdar'daki III. Ahmed Çeşmesi (1728-1729) olmak üzere anıtsal bir niteliğe bürünerek meydan çeşmelerini ortaya çıkarmıştır (Erol, 2002:338).

Meydan çeşmeleri, Lâle Devri'nin Osmanlı mimarisine kazandırdığı yeni bir yapı tipidir. 18. yüzyılda başka örneklerini de gördüğümüz bu anıtsal meydan çeşmeleri dönemin başlarında Aynalıkavak'taki III. Ahmed ve Kağıthane'deki Sa'd-âbâd Çeşmesi'nde olduğu gibi küçük boyutlarda ve açık alanlarda inşa edilmiş, daha sonraları 1717 ve 1728 yılları arasındaki on yıllık dönemde Üsküdar, Eyüp, Kasımpaşa, Çubuklu, Ortaköy ve Sarıyer'de inşa edilen on dokuz çeşmede gördüğümüz gibi boyutları büyümeye başlamış, planda dikdörtgenin yerine kare prizma kullanılmış ve sivri kemerli çeşme nişleri çeşmenin dört yüzüne de dağılmıştır. Her ne kadar meydan çeşmesi yapı tipini Lâle Devri'nin Osmanlı mimarisine kazandırdığına dair genel bir kanı olsa da Shirine Hamadeh, meydan çeşmelerinin 18. yüzyılın başlarından itibaren zaten İstanbul'un mimari manzarasının bir parçası olduğu görüşünü belirtmiştir. *“Yaygın kanının aksine, 1729'da imparatorluk sarayının kapısında yapılan çeşmesi ile yeni bir akım başlatan III. Ahmed değildi; meydan çeşmeleri, 18. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'un mimari manzarasının bir parçasıydı. 15. yüzyılın ortaları gibi erken bir dönemde Osmanlı başkentinde Fatih'in sadrazamı Mahmud Paşa'nın cami külliyesinde benzer bir çeşme bulunmaktaysa da bunun daha sonraki yapılar için bir model oluşturduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. 18. yüzyıl meydan çeşmelerinin Süleymaniye Camii'nde 1587'de Sinan ve Davud tarafından inşa edilen, küçük, müstakil ve altı köşeli sebil ya da sadrazam Sinan Paşa tarafından 1593'te Davud için inşa edilen sebil ve hatta Eyüp'te Gazanfer Ağa için 1599'da Davud tarafından yapılan çokgen, çatılı ve yarı müstakil yapı gibi geç 16. yüzyıl türbe benzeri sebillerden ya da mezarlardan ilham alıp almadığını da bilmiyoruz. Kesin olan şey ise 17. yüzyılın ikinci yarısında IV. Mehmed ve saray erkânı Edirne'de yaşarken bu büyük ve müstakil yapıları popülerliğinin artmış olmasıydı. Bu türden üç çeşmenin 1660'ların sonunda ve 1670'lerde –ilkinin, halen kaptan-ı derya iken Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, diğerlerinin ise bir ağa ve bir bürokrat tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. İstanbul'da Fatih'in sadrazamının çeşmesinden sonra günümüze*

kalan en erken tarihli meydan çeşmesi aynı döneme rastlar; bu çeşme, Silahtar Mustafa Ağa tarafından Salacak'ta (Üsküdar) 1682'de inşa ettirilmişti” (Hamadeh, 2010:150).

Bu noktada Lâle Devri çeşme mimarisinin Osmanlı mimarisine kazandırdığı yeniliklerden birinin, bu çeşmelerin artık bir caminin ya da bir medresenin duvarlarla çevrili alanı içinde değil, şehrin kamuya açık alanları olan bahçeler, meydanlar, pazaryerleri ve mesirelerde görünür bir şekilde yer almaları olduğu sonucuna varılabilir.

Lâle Devri'nde inşa edilen diğer yapı türleri, külliyeler, kütüphaneler ve sıbyan mektepleridir.

Lâle Devri'nde inşa edilen Şehzadebaşı Damad İbrahim Paşa (1720), Üsküdar Ahmediye (1722) ve sonradan ilave edilen medresesi ile Çarşamba'daki İsmail Ağa (1724) Külliyesi cami ya da medreseyi merkez alarak türbe, sebil, çeşme, sıbyan mektebi ile bütünleşmiş küçük ölçekli vezir veya paşa külliyeleridir (Erol,2002:335). Bunlardan Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan ile birlikte yaptırdığı Şehzadebaşı'ndaki Külliyesi, özellikle sebil ve çeşmesi ile Lâle Devri özelliklerini yansıtan, dönemin önemli eserlerindedir. Lâle Devri'nin büyük külliyelerinden biri ise bu dönemin yaratıcısı olan Damad İbrahim Paşa'nın İç Anadolu'da memleketi olan Muşkara'da kurmuş olduğu külliyesidir. Nevşehir adıyla İbrahim Paşa'nın imar ettiği bu yeni beldenin ortasında cami, medrese ve kütüphaneden oluşan bir külliye kurulmuştur. 1726-1727 tarihlerinde hassa mimarbaşı Mehmed Ağa idaresinde meydana getirilen bu külliyenin ayrıca bir sıbyan mektebi, aşhane-imaret, kervansaray, hamam ve iki çeşme gibi daha başka ek vakıflar da bulunmaktadır. Bu yapılarda genellikle Klasik Dönem'in üslup özelliklerinin sürdürülmekte olduğu dikkati çeker. Yalnız medresede plan düzenlemesi, Klasik Dönem'in mimari şemasından daha değişiktir. İçeride kubbe yüzeylerinde yer alan nakışlar, Lâle Devri zevkini aksettiren üsluptadır (Eyice, 2002:288-289).

Lâle Devri'nde inşa edilen yapı türlerinden biri de kütüphanelerdir. Dönemin başlarında III. Ahmed tarafından yaptırılan, sarayın üçüncü avlusunda Arz Odası'nın arka cephesinde yer alan Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Lâle Devri'nin önemli mimari eserlerinden biridir. Dış cepheleri tamamen beyaz mermerdendir ve binanın duvarları Kara Mustafa Paşa Köşkü'nden getirilmiş 16. yüzyıl çinileri ile kaplanmıştır. Kapı kanatları ve pencere kapakları fildişi ve sedef işlemelidir. Bu kapı

üzerindeki Arapça kitabe 1719 tarihini verir. Mermer, alçı kabartma, kalemişi ve çini süslemeleri çok zengindir. Bu kapının karşısında, kütüphanenin, dış cephesine bitişik, işlemeli küçük, bir mermer çeşmesi, sütunlu bir verandası ve bol pencerelerle ışık alan üzeri üç yandan beşik tonozlarla çevrili bir kubbe ile örtülü bir okuma salonu vardır. Binanın altına kitapların rutubetten zarar görmemesi için pencereyi yüksek bir bodrum yapılmıştır. Ana şeması bakımından eski geleneklere bağlı olan bu eser, süsü ve gösterişiyle geçiş döneminin en görkemli eserlerinden sayılabilir.

Eğitim yapılarının bir başka çeşidi olan sıbyan mektepleri de dönemin kütüphanelerinde olduğu gibi bağımsız yapılar olarak alt katında bir sebil veya çeşme ile birlikte tasarlanarak inşa edilmeye başlanmış, 18. yüzyılın ikinci yarısında artış gösteren bu örnekler Barok üslubun kendini en iyi ifade eden yapı tipleri arasında yer almıştır. Aksaray'da mevcut olan Süleyman Halife Mektebi (1728) alt katındaki sivri kemerli çeşmesi ile yakın çevresindeki Ebubekir Ağa Mektebi (1723) ise köşede sebil ve aynı cephe üzerinde yer alan çeşme ve hazire duvarı ile birlikte yapıların caddeye bakan cepheler üzerine yerleştirildiği, taş ve tuğla karışımı almaşık düzendeki malzeme seçimi, süsleme detaylarında fark edilen istiridye motifi gibi yenilik arayışları ile klasik üsluptan ayrılan örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Erol, 2002:336).

Lâle Devri'nde artan inşa faaliyeti sonucunda yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz, Osmanlı mimarisine kazandırılan eserlere baktığımızda genel olarak Osmanlı mimarisinin geleneksel formlarını koruduğunu, bununla beraber çağın değişen sanat beğenisini en iyi şekilde ifade edebilecek bezeme ve süsleme alanına yöneldiğini görürüz. III. Ahmed Dönemi, geleneksel kalıpları bozmadan yenilikleri bünyesinde sentezleyerek sunan yeni bir sanat anlayışının Osmanlı mimari ve süsleme sanatlarına yansıdığı bir dönem olarak kendini göstermektedir (Erol, 2002:340). Bu bağlamda Lâle Devri'nin Osmanlı mimarisinde bir geçiş safhası olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı Türk Sanatı 14. ve 15. yüzyıllardaki oluşum safhasının ardından 16. yüzyılda Klasik dönem olarak adlandırılan bir olgunluğa erişmiştir. Klasik dönem üslubu 17. yüzyılda da pek bir değişikliğe uğramadan sürmüştür. Bu dönem, "Klasik Sonrası" olarak değerlendirilir. Klasik dönem 18. yüzyıldan itibaren Batı'dan gelen sanat akımlarıyla biçim değiştirmeye başlamış ve bunun sonucunda Batı etkisinin hissedilmeye başlandığı bir sanat anlayışı oluşmuştur. Klasik dönemin ahenkli

orantılara ve ölçülü bezemeler değer veren sanat zevki bu dönemde yeni ve değişik bir üsluba doğru kaymaya başlamıştır (Eyice, 2002:285). 18. ve 19. yüzyıllarda ise Osmanlı Sanatı Batılılaşma sürecine girer. Bu yüzyıllar, köklü bir kültür değişiminin yaşandığı ve yeni bir sanat ortamının olduğu bir süreçtir. 18. yüzyıla girilirken Karlofça'da ilk barış anlaşması imzalandığında, Osmanlıların Avrupa'ya karşı değişen yaklaşımları, hiç şüphesiz ki büyük çapta kültürel değişime olanak tanımıştı. Osmanlı-Avrupa etkileşimini ikinci anlaşma (1718'de Pasarofça'da) hızlandırdı; fakat 18. yüzyılın ilk yirmi yılında Osmanlı diplomatlarının Viyana ve Paris gibi Avrupa'nın önemli merkezlerine gönderilmesi uygulaması zaten başlamıştı. Yıllar geçtikçe daha fazla diplomat, ziyaret ettikleri ülkeler hakkında, oralarda elde ettikleri bilgilerle, tecrübe ettikleri binalar, kurumlar, hükümetler, ekonomi, toplumsal ve kültürel adetler hakkındaki kişisel gözlemleriyle döndü (Hamadeh, 2010:23-24). Sonuç olarak 18. yüzyıl Osmanlı sanatı, yeni koşulların zorladığı bir kültür değişiminin ürünü olmuştur.

Gerçek anlamda Batılılaşma sürecinin başlangıcı Lâle Devri olarak varsayılır. Osmanlı Sanatı ve Mimarisi 18. yüzyılda Lâle Devri'yle Batı'ya açılmış, önce Rokoko sonra da Barok, Ampir ve Seçmeci Üslupların etkisi altında kalarak yerel üsluplarını oluşturmuştur (Ödekan, 2009:370). Lâle Devri'nde yapılmış pek çok yapıda Avrupa'nın barok ve rokoko üsluplarının etkilerini görmek mümkündür. III. Ahmed Dönemi'nde Haliç ve Boğaziçi kıyılarında yaptırılan kasır ve yalıların iç mekanlarında barok-rokoko bezeme üslubu hemen göze çarpar. Ayrıca, III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı bölümlerdeki boyalı bezemeler, meyve dolu çanaklar, sepetler, çiçekli vazolar, Avrupa rokokosunun tanıdık motifleridir. III. Ahmed'in adını taşıyan çeşmede (1728) aynı motiflerin taş yontu örnekleri vardır. Çeşmenin dalgalanan saçağı, akant yapraklı frizi, altın yaldızlı parmaklıkları ve masa üzerine yerleştirilmiş çiçekli vazo kabartmaları geleneksel Osmanlı bezeme sanatına yabancı unsurlardır (Renda, 2002:266).

İşte yukarıda bahsedilen III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı ve bezemesindeki birçok meyve tabağından dolayı Yemiş Odası adını alan yemek odasında ve III. Ahmed'in Mimar Mehmet Ağa'ya yaptırdığı 1728 tarihli meydan çeşmesinde görülen bu çiçek ve meyve motiflerinin ağır bastığı naturalist üslup, Lâle Devri üslubudur.

Şekil 2.1 : Bab-ı Hümâyun'daki III. Ahmed Çeşmesi'nin çiçek vazosu motifini gösteren bir detay. (Özel, 2010)

Şekil 2.2 : Bab-ı Hümâyun'daki III. Ahmed Çeşmesi'nin cephe detayı. (Özel, 2010)

Yemiş Odası, Lâle Devri üslubunun ilk güzel eseridir, denebilir. Bunlarda Avrupa tesiri olmakla beraber güçlü bir sanat içinde bu tesir eritilerek, kendine has bir üslup geliştirilmiştir. Yemişler ve buketler natürmort diyebileceğimiz, tamamı ile natüralist bir üslubun eserleridir (Aslanapa, 2004). Her ne kadar Barok ve Rokoko bezeme üsluplarının etkilerini Lâle Devri'nin yapılarında görmeye başlasak da aslında bu iki üslubun etkisi daha çok 1735-40'lardan sonra yerleşmeye başlar. Lâle Devri yukarıda da bahsildiği gibi daha çok kendine has bir üslup oluşturmuştur. Lâle Devri çok kısa süren ömründe hem taşoyma, hem boyalı bezemede zarif bir bitkisel bezeme üslubu yaratmıştır. Bunu, Klasik Dönem'in Hatayi üslubunun özgün ve son bir yaratıcı aşaması olarak yorumlamak da olasıdır. Bu bezemenin kökenini sadece Avrupa'da aramak çok da doğru bir tavır değildir; çünkü bu bezemenin kökeni Safevi İran'ıdır. Özellikle I. Mahmut'un ilk yıllarında yapılmış su yapılarının cephelerinde en güzel örneklerini bulan bu çiçekli bezeme, klasik taş bezeme ile 1735-40'lardan sonra yerleşecek Rokoko ve barok bezeme arasında, taşoymada üçboyutlu vurguyu özendiren bir geçit dönemidir (Kuban, 2007).

Lâle Devri'nin en dikkate değer özelliği, evvelce çok kısıtlı ve gerekli olduğu yerlerde kullanılan bezemenin aşırı bir derecede bütün yüzeyleri kaplayacak bir biçimde çoğaltılmış olmasıdır. Her biri tek başına incelendiğinde klasik sanat geleneklerine bağlı olmakla beraber bu kadar yoğun bir şekilde kullanılması yeni bir estetik anlayışa işaret ediyordu. Ayrıca bu süs motiflerinin aralarında Klasik Dönem'de de rastlanmayan veyahut bilinmeyen ya da görülmeyen birtakım yabancı motiflere de yer verilmesi bu yeni akımın ortaya koyduğu değişikliklerden biridir (Eyice, 2002).

2. 5. Patrona Halil İsyanı Ve Lâle Devri'nin Sonu

III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a dönüşleriyle III. Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'nın Avrupa ile dost geçinmek ve batıdaki gelişmelerden faydalanmak arzusu sonucunda Batı ile barış dönemine geçilmiştir. Batı ile bu barış siyaseti sürdürülürken doğuda ise durum hiç de parlak değildir. *“İran hududu daimi bir harp ve çarpışma içinde idi. Büyük Petro, mütemadi surette İran'dan toprak alıyor; İran saltanatının darmadağın enkazı üzerinde kuvvetini göstermek çarelerini arıyordu”* (Altınay, 1973:99).

İran 18. yüzyılın başlarından beri karşıklık içindeydi. Afgan Emiri Mahmud Han, 1722'de İsfahan'a yürüyüp Safevi payitahtını ele geçirdi. Şah Hüseyin saltanatı terk etti, oğlu Tahmasb ise kuzeye çekilip Tebriz'de şahlığını ilan etti. Tahmasb, İsfahan'a hakim olan Mahmud Han ile çatışmaya tutuştu. Bir süre sonra Mahmud Han'ın yeğeni Eşref Han 1723'te kanlı bir şekilde idareyi ele geçirdi. İran'daki bu karışıklıktan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, Şirvan halkının da Osmanlı korumasını talep etmesi üzerine 1723'te İran'a sefer açılmasına karar vermiş ve bu sefer sonucunda Şirvan, Tiflis, Revan, Kirmanşah, Hemedan, Tebriz istila edilmişti. Bu arada Rusya, bu ihtilalden yararlanarak, Kafkas Dağları'yla Hazar Denizi arasından İran'a girip Hazar Denizi'nin batı sahillerini işgal etmişti ve Şah Tahmasb, Eşref Han'la giriştiği çatışmada Rusya'dan yardım istemişti. Bu yardım karşılığı Hazar Denizi kıyılarını Rusya'ya bırakmaya razı olmuştu. Rusya'nın bu hareketi o civarda yaşayan halkı isyan ettirdi ve III. Ahmed'e başvurular. III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa, bu durumu Rusya ile savaşmadan halledebilmenin yollarını aradılar. Bu durum karşısında Damad İbrahim Paşa, İran'ın Rusya ile paylaşılması için İstanbul'da çeşitli toplantılar düzenledi ve Fransa'nın da desteğiyle bir barış ve paylaşım antlaşması imzalandı. Hazar Denizi'nin batı sahili ile Derbend civarı Rusya'ya, Kafkasya'nın orta kısımlarıyla Tiflis ve Revan III. Ahmed'e, geri kalan kısımlar da Eşref Han'a bırakılmıştı. Fakat ne yazık ki durum hiç de Damad İbrahim Paşa'nın planladığı gibi olmadı. O sırada Horasan'a çekilmiş olan Tahmasb, doğu İran'da Nadir Han'ın desteğiyle yeni bir atılıma girişti. Nadir Han, İsfahan'a yürüyerek Eşref Han'ı mağlup etti ve İsfahan'ı aldı. İran içinde egemenliği ele geçiren Şah Tahmasb, Osmanlı hükümetine bir elçi göndererek Osmanlılar tarafından zapt edilen yerlerin geri verilmesini istedi. Osmanlılar daha önce Eşref Han'dan aldığı toprakların çoğunu geri vererek Şah Tahmasb'la barışa yanaşmıştı. Fakat, Osmanlıların anlaşma taraftarı olmasına karşın Şah Tahmasb, taarruza geçerek Osmanlıların elindeki Hemedan ve Tebriz gibi pek çok yeri geri aldı. Bir süre sonra İranlıların Tebriz'de yaptıkları zulüm haberleri İstanbul'a ulaştı. Bunun üzerine 1730'da büyük bir doğu seferine çıkılmasına karar verildi. Fakat III. Ahmed, kesinlikle savaş istemiyordu. Bu durumu kurtarmak için görünürde bir sefer düzenlendi ve padişah istemeyerek sancağ-ı şerif'i alıp büyük bir gösterişle Üsküdar'a geçti. Ne yazık ki beklenen sefer bir türlü gerçekleşmiyordu. Bunu fırsat bilen Damad İbrahim Paşa'ya düşman bazı devlet adamlarının teşvikiyle Patrona Halil İsyanı başladı.

“Damad İbrahim Paşa ile sultanın mahvına yol açan, “İran savaşı” oldu. Şah II. Tahmasp’ın Osmanlıların işgal etmiş olduğu toprakları geri alması sonucu, 1730 Temmuzunda yeniden başlar bu savaş. Bunun üzerine, vezir-i âzam İran’a bir sefer hazırlarsa da yeniçerilerin ayaklanmasıyla karşılaşır. Onları yönetenlerden biri, Patrona Halil, başındakilerin ödleği ve ulema ile vezir-i âzâmın hasımlarının desteğinden yararlanıp başkente sahip olur; sonra, vezir-i âzamla başka birkaç yüksek görevli kişinin kendisine teslim edilmelerini ister” (Mantran, 1995:335).

Patrona Halil İsyanı’nın çıkmasının sebebi sadece İran’la yaşanan bu karışık durum değildir. Zaten halk arasında bir süreden beri devam eden bir hoşnutsuzluk bulunmaktaydı. İran’a sefer açılıp sonra da bir türlü bu seferin gerçekleşmemesi bu gergin ortama atılan bir kıvılcımdır sadece. Para operasyonu ve açılan İran seferi nedeniyle başkent halkından da vergi alınmak istenmesi, buna karşılık daha çok Lâle Devri’ne özgü lüks yaşam ve sık sık düzenlenen Kağıthane eğlenceleri, çırağan alemleri ve helva sohbetleri, medrese ve tarikat çevrelerinin tepkisine neden olmaktaydı. Venedik balyosu Françesko Gritti’nin 1726’da hükümetine gönderdiği raporda halkın, para azlığı, işsizlik ve pahallıktan yakındığını, III. Ahmed’in ve damadı Sadrazam Nevşehirlinin yönetimlerini onaylamadıklarını belirtmesi ilginçtir. Anadolu’nun ekonomik durumu ise büsbütün çökmüş bulunuyordu. İş umuduyla ve kaçak yollardan İstanbul’a gidenlerse ilk kıpırtıda derhal harekete geçmeye hazırды. Önceki dönemlerde sarayların yüksek duvarlarının gerisinde, halkın gözlemleyemediği ama hayal ettiği bir yaşam söz konusuken bu yeni dönemde saray yaşamının sahneleri âdeta halka sergileniyor ve doğal olarak tepki konusu oluyordu (Sakaoğlu, 2000a:361-362).

İşte bütün bu olumsuzluklar sonucunda 28 Eylül 1730’da başlayan Patrona Halil önderliğindeki ayaklanma, III. Ahmed’i tahtından, Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa’yı canından ederek Lâle Devri’nin sonunu getirmiştir.

3. 18. YÜZYILDA DİVAN ŞİİRİ

3. 1. 18. Yüzyılda Divan Şiirinin Özellikleri

1703-1800 yılları arasını kapsayan dönem, Divan şiirinde Son Klasik Dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde edebiyat, siyasî ve sosyal hayatta başlayan çöküşe karşılık, bir önceki yüzyılın devamı olarak olgunluk çağını yaşamaya devam etmiştir. Anlamdan ziyade sese önem veren, açık, tabîî, zarif bir söyleyişe dayanan klâsik üslup; klâsik üslup içinde kalmakla birlikte ses yerine anlamı (fikri) ön plana çıkaran tebliğî (hikemî, didaktik) üslup; anlamın ön plana çıktığı, girift ve yeni mazmunlarla yüklü muğlâk, tasannulu söyleyişe dayanan bedîf üslup (Sekb-i Hindî) ve konuşma diline ait deyişlerle yüklü, külfetsiz, açık bir söyleyişe yaslanan mahallî/folklorik üslup, Son Klasik Dönem'in belirgin çizgileri olur (Horata, 2004:457).

Osmanlılarda sanat ve kültür faaliyetleri önemli bir devlet adamının –özellikle padişah, sadrazam gibi- himayesiyle oluşmuştur. Bu yüzyılda her ne kadar iç ve dış sarsıntılar olsa da sanatçılar padişah ve sadrazamlar tarafından desteklenmişlerdir. III. Ahmed ve III. Selim'in saltanat yılları sanatçılar açısından en verimli dönemlerdir. Bu iki padişahın sanata yakın ilgisi sonucu, dönemin başında Nedîm, dönemin sonunda Şeyh Galip gibi iki usta isim yetişmiştir. Aynı zamanda Damat İbrahim Paşa ve Koca Ragıp Paşa gibi sadrazamların desteğini de göz ardı etmemek gerekir.

18. yüzyıl şiir ve şair yüzyılı olarak bilinmektedir; çünkü bu yüzyıl şair kadrosu bakımından Divan şiirinin en kalabalık yüzyılıdır. Bu şairlerin arasında klâsik edebiyatın en ünlü kadın şairi Fitnat Hanım da vardır. Fakat bunlar arasında şairlik mertebesine yükselebilenlerin sayısı fazla değildir.

Siyasi ve sosyal hayattaki çöküşün hız kazandığı bu yüzyılda İstanbul, bir çekim merkezi olma özelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir; çünkü İstanbul dışındaki merkezlerde doğan pek çok önemli isim eğitim ve görev sebebiyle İstanbul'a gelerek kendilerini gösterme fırsatı bulmuşlardır. Bu dönemdeki önemli bir gelişme III. Ahmed ve Sadrazamı Damad İbrahim Paşa döneminde oluşturulan tercüme heyetidir.

Bu heyette, Taib, Nedîm, Samî, Raşid, İzzet Ali Paşa, Nahifî, Seyyid Vehbî, Şakir, Çelebizâde Asım gibi dönemin önemli isimleri vardır.

18. yüzyıl edebiyatı, önceki yüzyıllarda oluşan edebî zevkler doğrultusunda gelişmesini devam ettirmiştir. Bu yüzyılda yetişen Nedîm ve Şeyh Galip gibi kendi üslubunu yaratan birkaç üstat şair dışında geleneğin ötesine geçen pek fazla şair yoktur. Pek çok şairin tarzı eskinin ve devrin üstat şairlerinin üslubunun devamı niteliğindedir. Bu yüzden 18. yüzyılda nazire yazma geleneği oldukça ciddi bir boyuttadır. Şiirlerine en çok nazire yazılan şairlerin başında gazelde Nâbî, kasidede Nef'î gelmektedir. Bu şairlerden başka Fuzulî, Şeyhülislam Yahya ve Sabit gibi şairlerin şiirlerine yazılan nazireler de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Nazire geleneğindeki bu aşırılık, pek çok şairin de tepkisine yol açmıştır. Bu tepkiler, pek çok şairde de yeniyi bulma arzusu doğurmuştur. İşte şairlerdeki bu yenilik arzusu, gerek şekil, gerekse içerik bakımından klasik estetiğin katı kurallarında çözümlere yol açmıştır. Eski şiirin kadim konuları, aşk, tasavvuf, rintlik ve tabiat, önceki asırlardan itibaren artmaya başlayan mahallî konular bu asırda da devam etmekle birlikte; şairlerin yüzü iç ve dış gerçekliğe daha fazla dönmüş, sosyal hayatta ve zihniyet dünyasındaki değişimin iz düşümleri az da olsa şiirde görülmeye başlanmıştır (Horata, 2004:461). Tabiat, yaşanan hayat daha gerçekçi bir tarzla yansıtılmıştır.

18. yüzyılda klâsik nazım şekilleri kullanılmaya devam edilmiştir. Bununla birlikte eski nazım şekillerinde yeni konular yazılmaya başlanmıştır. Kaside, tarih, mesnevî, musammat ve gazeller arasında içeriğiyle dikkati çeken şiirlere rastlanmaktadır. Ayrıca bazı konular her zaman yazıldığı şekille değil, farklı şekiller kullanılarak yazılmıştır. Nazîm, Fıtnat, Sünbülzade Vehbî, Enderunlu Fazıl gibi şairler, bazı müstezatlarında gazelin yerine kıt'ayı tercih etmişler, Nazîm müstezat şeklinde na't, Hevayî ise hezl yazmıştır. Bu dönemde gazel, tarih, şarkı, tahmis, murabba, şarkı gibi biçimlerde artış görülürken kaside ve mesnevi gibi daha önce rağbet gören biçimlerde azalma söz konusudur. Özellikle kaside nazım biçiminin gözden düşmesinde şairlerin III. Ahmed ve III. Selim dışında devlet adamlarından bekledikleri ilgiyi görememeleri, artan imar faaliyetleri sonucunda tarih türünün daha cazip hale gelmesi, Nâbî ve Nedîm'in gazellerinin Nef'î 'yi geri plana itmesi ve şiirin günlük hayatı daha çok işlemesi etkili olmuştur. Bu olumsuzluklara karşın Nedîm ve Galip gibi iki önemli isim bu sahada önemli eserler vermişlerdir. Nedîm'in 44, Şeyh

Galip'in 29 kasidesi vardır. Nedîm'in bu kasidelerinde İstanbul, eğlencesi, güzellikleri, günlük yaşamıyla en güzel şekilde yansıtılmış, Lâle Devri'nin padişahı III. Ahmed ve sadrazamı İbrahim Paşa övülmüştür. Galip'in kasideleri arasında da Nef'i'nin kasideleri ölçüsünde güçlü örnekler vardır. Bu iki şairden başka Münif, Seyyid Vehbî ve Sünbülzade Vehbî de bu sahada adı anılması gereken şairlerdendir. Ayrıca Edirneli Kâmî, Samî, Neylî, Kanî, Yahya Nazîm, Sakıb Mustafa, Nevres, Haşmet, Naşid ve Enderunlu Fazıl gibi şairlerin de kasideleri vardır. Bu yüzyılda en çok kaside sunulan devlet adamlarının başında III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa gelir.

18. yüzyılın en çok kullanılan nazım biçimlerinden biri gazeldir. Yüzyılın başında Nedîm, Lâle Devri'ni bütün samimiliğiyle ve kendine özgü tarzıyla gazellerinde işlemiştir. Bu yüzyılın sonunda da Şeyh Galip, gazel biçiminin güçlü şairlerinden olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Raşid, Nahifi, Samî, Neylî, Çelebizade Asım, Vahîd Mahtumî, İzzet Ali Paşa, Mehmed Emin Belig, Haşmet, Naşid, Esrar Dede, Pertev gibi şairler de gazelleriyle tanınmıştır. Pertev, sayısı 500'ü bulan gazelleriyle devrin en çok gazel yazan şairidir.

Şarkı nazım biçiminde bu yüzyılda bir artış gözlemlenmektedir. Nazîm, Nedîm, Vahîd, Şeyh Galip, Enderunlu Fazıl gibi şairler çok sayıda şarkı yazmışlardır. Nedîm, yaşadığı devri, eğlencesini, yaşama biçimini gazellerinin yanında en güzel şarkılarıyla anlatmıştır. Vahîd ise bu yüzyılda en çok şarkı yazan şair olmuştur.

18. yüzyılda tarih, muamma ve lügaz türünde bir artış olmuştur. Tarihler genellikle kıt'a-i kebire şeklinde yazılmıştır. Dürrî ve Sürurî, bu yüzyılda tarih türünün en önemli isimleridir. Özellikle Sürurî'nin divanında her kesimden insan için yazdığı pek çok tarih bulunmaktadır. Ayrıca Raşid, Seyyid Vehbî, Kâmî, Kırımlı Rahmî, Nedîm, Şâkir, Enderunlu Fazıl gibi şairlerin de divanlarında çok sayıda tarihe rastlamak mümkündür.

18. yüzyılda mesnevi nazım biçimi pek rağbet görmemiştir. Bu yüzyılda mesnevide ilk akla gelen isim, Şeyh Galip'tir. Sekb-i Hindi tarzında yazdığı alegorik eseri Hüsn ü Aşk, mesnevi biçiminin en güzel örneklerindendir. İsmail Belig, Sünbülzade Vehbî, Nahifi ve Enderunlu Fazıl bu yüzyıldaki diğer mesnevi şairleridir.

18. yüzyılda mahallî konular ve günlük yaşayış Divan şiirinde daha çok görülmeye başlamış, bu dönem şiirinde mahallî üslup ön plana çıkmıştır. Edebiyatımızda, önce

dilde atasözleri ve deyimlere yer verme şeklinde başlayan, daha sonra halk şiiri nazım şekillerini kullanma, heceyle yazma ve yerli konulara yönelme şeklinde devam eden mahallileşme eğilimi, başlangıçtan itibaren bilinçli veya bilinçsiz bir çaba olarak zaman zaman azalıp çoğalan bir çizgi halinde her zaman varlığını hissettirmiş ve bu edebiyatın millî bir kimlik kazanmasında önemli etkenlerden biri olmuştur (Horata, 2004:468). Bu yüzyılda Necâtî'yle belirginleşen Bâkî ve Şeyhülislam Yahyâ gibi şairlerin elinde mükemmelleşen ve Nedîm'le en büyük temsilcisini bulan mahallileşme, dönemin hâkim üsluplarından biri olmuştur. Nedîm'den sonra ise bu tarz, incelik ve zerafetten yoksunlaşmış, yer yer bayağılık seviyesine düşürülmüştür (Horata, 2004:461). Bu yüzyılda mahallileşme akımıyla birlikte heceyle yazılan şiirlerin sayısında da bir artış yaşanmıştır. Özellikle Vahîd, heceyle otuzun üzerinde şiir yazmıştır.

18. yüzyılda hikemî/didaktik üslup da en az mahallî üslup kadar rağbet görmüştür. Tabii bunda en çok takipçi bulan şairlerin başında Nâbî'nin gelmesi ve sosyal ve siyasi hayattaki aksaklıkların ve huzursuzlukların artmasının rolü vardır. Raşid, Seyyid Vehbî, Dürri, Atif, Kâmî, Fıtnat, Hazık, Şeyhülislam Es'ad, Naşid, Koca Ragıp Paşa hikmetli söyleyişin önemli isimleri olarak sayılabilir. Fakat bütün bu şairler arasında Koca Ragıp Paşa dışında hiçbiri Nâbî'nin üslubuna erişememişlerdir. Sekb-i Hindi üslubu da pek çok şair üzerinde etkisini göstermekle birlikte Sami ve Şeyh Galip dışında önemli bir temsilci yetiştirememiştir.

Günlük konuşma diline ait unsurların yoğun bir şekilde kullanıldığı folklorik üslup, yeni olmakla birlikte klasik estetiğin derinlik ve zerafetinden yoksundur. Bu sebeple bu tür şiirler basit bulunmuş; Nedîm şiirindeki yenilik kabul edilmekle birlikte devrinde üstat olarak görülmemiştir. Folklorik üslubun yüzeyselliğine ve Sekb-i Hindî'nin aşırı zihnliliğine tepki gösteren şairler, Bâkî ve Şeyhülislam Yahyâ'da ifadesini bulan klasik estetiğe dönmeyi yeğlemişlerdir (Horata, 2004:469). Nazîm Yahya, Enis ve Esrar Dede, Nahîfî gibi Mevlevî şairler ve Nevres-i Kadîm, Kırmılı Rahmî, Pertev, Beylikçi İzzet gibi şairler, bu üslubu devam ettiren şairlerdir.

3. 2. Nedîm Dışında III. Ahmed Dönemi Şairleri¹⁰

3. 2. 1. Dürrî (? – 1722)

Asıl adı Ahmed olan şair, Van’da doğmuş, küçük yaşlarda İstanbul’a gelerek Divân-ı Hümâyun kalemine girmiştir. III. Ahmed tarafından defterdarlık payesiyle İran’a elçi olarak gönderilmiş, dönüşünden kısa bir süre sonra da İstanbul’da ölmüştür. Sultan III. Ahmed’in nedîmleri arasında adı geçen şair, bir gözünün kör olması sebebiyle yek-çeşm lakabıyla tanınmıştır.

Nâbî tarzında söylediği şiirleriyle, özellikle de tarihleriyle tanınmıştır. “Dürrî, asrın çok tarih söyleyen şairlerinden biridir. Hiç kaside yazmayan şair, divanının yarıya yakın kısmını tarihlerle (146 adet) doldurmuştur. Tarihler, III. Ahmed’in tahta çıkışı, sadrazam, kazasker, vali gibi devlet adamlarının tayini, cami, çeşme, köşk inşası gibi imar faaliyetleri, şehzadelerin doğum, evlenme ve ölüm merasimleri, padişahın havuz içinde limon vurma vs. 1102/1690-91 – 1124/1712-13 tarihleri arasında geçen olaylarla ilgilidir (Horata, 2004:499). Şair, ayrıca hikemî ve aşıkâne gazeller de söylemiştir. Özellikle lirik gazellerinde güçlü ve zarif bir anlatımı vardır.

Dürrî’nin “Divan”ı ve İran olaylarının iç yüzünü anlattığı mensur *Sefâret-nâme*’si vardır.

3. 2. 2. Osmanzâde Taib (? – 1724)

Asıl adı Ahmed olan şair İstanbul’da doğmuştur. Babası Divân-ı Hümâyun kâtiplerinden Osman Efendi olduğu için Osmanzâde lakabıyla tanınmıştır. Önce Hamdi mahlasını kullanmış, daha sonra yazdığı hicivlerden pişmanlık duyarak tövbe eden anlamındaki Taib mahlasını almıştır. İyi bir medrese öğrenimi görmüş, çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, kadılık görevi sırasında Mısır’da ölmüştür. III. Ahmed’in fermanı ile “reis-i şâirân” ilan edilmiştir. Şair bu göreve getirilmesinden sonra III. Ahmed’e sunduğu bir kasidesinde devrin edebiyat hayatını değerlendirerek dönemdeki birinci derecedeki şairlerin adını vermiştir. Ancak bunların arasında Nedîm’in adına yer vermemiştir.

¹⁰Bu bölümdeki şair ve yazarlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Horata, O., 2004. Son Klasik Dönem – Nazım, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 5, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara. Banarlı, N. S., 1997. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. Mengi, M., 1997. Eski Türk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara. Gibb, W., 1943. Osmanlı Şiir Tarihi (I), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. Kabaklı, A., 2002. Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Taib, devrinde sosyal konulara olan duyarlılığı, hicivleri ve nüktesi ile tanınmıştır. Ancak dönemindeki kişileri çok hicvetmesi sebebiyle pek de sevilen bir şair olarak tanınmamıştır.

Taib'in "Divan"ından başka *Hadikatü'l-Vüzerâ* ve *Hadikatü'l-Müluk* adlı tarihle ilgili iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki sadrazamların biyografilerinden söz eder, ikincisi ise Osmanlı padişahlarından söz eden bir eserdir ve ilkinde göre daha az tanınmıştır. Ayrıca bunlardan başka *Sıhhat-âbâd* adlı manzum-mensur karışık bir kırk hadis tercümesi vardır. Bu eser, III. Ahmed'in hastalığı sebebiyle yazılmıştır ve eserin başında III. Ahmed'i öven bir kaside vardır.

Taib'in edebiyat tarihindeki yeri daha çok "reis-i şâirân" oluşundan gelir. Ancak şairlik yeteneği bakımından ele alındığında orta derecede bir şair olduğu görülür.

3. 2. 3. Kâmî (? – 1724)

Asıl adı Mehmed olan ve Edirne'de doğan Kâmî, daha çok Edirneli Efendi ya da Edirnevî Çelebi lakablarıyla tanınır. İyi bir öğrenim görmüş, İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik; Bağdat, Mısır ve Galata'da kadılık görevlerinde bulunmuş, humma hastalığından İstanbul'da ölmüştür.

Kâmî, Gülşenî şeyhlerinden İbrahim Gülşenî'nin oğlu olduğundan tasavvufa yakınlığı ve ilgisi vardır. Kaside, tarih ve lügaz söylemedeki ustalığı sebebiyle Nâbî'den sonraki üstad şairlerden biri kabul edilir. Padişah III. Ahmed, Damat İbrahim Paşa ve Şehid Ali Paşa için kasideler sunmuş, Gülşenî büyükleri hakkında birçok methiye yazmıştır. Kasidelerinde klasik şekil anlayışının gereği olan nesibe yer vermeden doğrudan methiye yapmış, külfetli ve ağır bir dil kullanmıştır. Ayrıca devrinin imar faaliyetleri, düşün ve ölümler sebebiyle pek çok tarih yazmıştır. Genellikle klasik üsluba bağlı, âşıkane gazeller yazmış, dönemindeki Lâle Devri eğlencelerine, mahallî ve hikemî üsluba ilgi göstermemiş, Gülşenî tarikatinden olmasına karşın şiirlerinde tasavvuf ön plana çıkmamıştır.

Kâmî'nin en önemli eseri "Divan"ıdır. Manzum, mensur birçok eseri olan şairin, *Tuhfetü'z-Zevrâ*, *Behçetü'n-Nu'amâ*, *Fîrûz-nâme* adlı küçük hacimli manzum mesnevileri, *Mehâmü'l-Fukahâ* adlı Hanefî fakihlerle ilgili Arapça mensur eseri ve fıkıhla ilgili Farsçadan tercüme ettiği *Nefîsetü'l-Uhreviyye*'si vardır.

3. 2. 4. Samî (? – 1733)

Asıl adı Mustafa olan ve Arpaeminî Osman Efendi'nin oğlu olması sebebiyle Arpaeminîzade lakabıyla tanınmıştır. İyi bir öğrenim görmüş, Divân-ı Hümâyûn'da kâtiplik yapmış, vak'anüvis olmuştur. Ayrıca hattatlığı ile de tanınan bir şairdir.

Lâle Devri şairlerinden olup Sekb-i Hindi üslubunun bu yüzyıldaki önemli bir temsilcisidir. Seyyid Vehbî, vekâletnamesinde onu yüzyılın üstat şairlerinden biri olarak göstermiştir.

Samî, asıl kudretini Sekb-i Hindi üslubunun bütün özelliklerini yansıttığı gazellerinde göstermiştir. Divanında ayrıca çok sayıda kaside ve kıt'a-i kebire vardır. Kasidelerinin birçoğu Nef'î'ye nazire olarak yazılmıştır. Kasidelerini o da diğer Lâle Devri şairleri gibi III. Ahmed, sadrazamlar Şehit Ali Paşa ve Damat İbrahim Paşa için yazmıştır. Kasidelerinde devriyle ilgili gerçekçi gözlemlerde bulunmuş, bu dönemdeki barış ve sükûnetten memnuniyetini belirtmiştir. Samî'nin kasideleri, özellikle nesip bölümlerindeki bahar, kış ve bayram tasvirleriyle dikkat çeker. Şair, kaside ve gazellerinde gezip gördüğü yerleri, başından geçenleri, Sa'd-âbâd, Göksu gibi eğlence mekânlarını da işlemiştir. Samî'nin "Divan"ında da Nedîm ve Vehbî divanlarında olduğu gibi Lâle Devri'nin özelliklerini bulmak mümkündür.

Samî'nin "Divan"ı ve vak'anüvisliğe başladığı tarihten ölümüne kadar geçen (1730-1733) olayları anlattığı *Târih-i Vekâî* adlı eseri vardır.

3. 2. 5. Râşid (? – 1735)

Asıl adı Mehmet olan, İstanbul'da doğan ve bu şehirde medrese eğitimi alarak yetişen şair, yüzyılın önemli tarihçilerinden biridir. İstanbul'da müderrislik mesleğinde ilerlemiş, Süleymaniye müderrisliğinden sonra Harameyn müfettişliği, Halep kadılığı ve Rumeli beylerbeyliği, İran elçiliği yapmış, İstanbul'a dönüşünde İstanbul kadısı olmuştur. Patrona Halil İsyanı sonrası bir süre sürgüne gönderilmiş, sonra affedilerek Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, bu görevini tamamlayamadan İstanbul'da ölmüştür.

Râşid, 1714'te Naimâ'nın yerine Şehit Ali Paşa tarafından vak'anüvis olarak atanmıştır. Lâle Devri'nde Damad İbrahim Paşa'nın en yakınındaki isimlerden biri olmuştur. Lâle Devri'nin coşkusunu yakından yaşayan bir şair olmasına karşın bu dönemle ilgili birkaç tarih ve Kethüda Muhammed Paşa'nın helva sohbetine gelmesi

dolayısıyla yazdığı kasidesi dışında başka bir şiir yazmamıştır. Kasideleri arasında III. Ahmed'in rahatsızlığı sebebiyle duyduğu üzüntüyü anlattığı ve Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın evini anlattığı methiyelerinin dışında kayda değer başka bir kasidesi yoktur. Divanındaki en güzel şiirleri gazelleridir. Birçok şiiri Nâbî'ye nazire olarak yazılmıştır. Devrinde oldukça büyük bir üne kavuşmuştur.

Râşid'in "Divan"ı ve 1500 beyitlik *Sıhhat-âbâd* adlı mesnevisi, ayrıca III. Ahmed'in emriyle Naimâ'ya zeyl olarak yazdığı Tarihi, Halep kadılığı ve İran elçiliği sırasında yazdığı mektuplardan oluşan *Münşeât*'ı vardır.

3. 2. 6. İzzet Ali Paşa (? – 1735)

İstanbul'da doğan, devrinde İzzet Ali Bey olarak tanınan şair, Nedîm'den sonra Lâle Devri'yle özdeşleşen ikinci şairdir. Kalemîyye sınıfına girerek defterdarlığa kadar yükselmiş, 1731'de vezir rütbesiyle sadâret kaymakamlığına getirilmiş, serasker olarak bulunduğu Revan'da ölmüştür. Şairliğinden başka hattatlığı da vardır. O da çağdaşı Nedîm gibi zevke düşkün bir şair ve devlet adamıdır. Zaten Nedîm ile çok yakın bir arkadaşlığı olduğu bilinmektedir. III. Ahmed başta olmak üzere devrinin devlet adamlarınca korunmuş, onların sevgisini kazanarak mesleğinde hızla yükselmiştir. Patrona Halil İsyanı sonrasında görevine devam etmiş, fakat daha sonra onların temizlenmesinde aktif bir rol oynamıştır.

Gençlik yıllarında o da Nâbî yolunda hikemi tarzda şiirler yazmıştır. Sonrasında ise çağdaşı Nedîm gibi Lâle Devri'nin zevk ve eğlence hayatının coşkusunu şiirlerine yansıtmaya çalışmıştır. Nedîm kadar olmamakla birlikte o da Çırağan eğlencelerini, İstanbul'un köşkerlerini, mehtap sefalarını şiirlerinde işlemiştir. Devrin âdetine o da ayak uydurup Şevk-engiz adlı bir lâle yetiştiren şair, şiirlerinde de pek çok lâle ismine yer vermiştir. Şiirlerinin önemli bir kısmını Nedîm'e nazire olarak yazmıştır. Nedîm de onun için nazire ve tarihler yazmıştır. Şiirlerinde edebi sanatlara boğulmamış, canlı, konuşma diline yakın ve devrine göre sade bir söyleyişi tercih etmiştir.

Kasidelerini, III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa için yazmıştır. İki kasidesinde padişah ve sadrazamı birlikte övmüştür. Kasidelerinde Nef'i etkisinde kalmıştır. Şarkı biçimine ise pek önem vermemiş, sadece altı şarkı yazmıştır.

Şairin en önemli eseri "Divan"ıdır. Ayrıca sevgilisinin ağzından Nedîm'e yazılan ve Nedîm'in ona verdiği mizahi cevaplardan oluşan *Nigâr-name* adlı mensur bir

mektubu vardır. O da Nedîm gibi Sadrazam İbrahim Paşa tarafından kurulan, Aynî Tarihi'nin tercümesi için oluşturulan heyette görev almış Safayî tezkiresine takriz yazmıştır (Horata, 2004).

3. 2. 7. Seyyid Vehbî (? – 1736)

Asıl adı Hüseyin olan ve İstanbul'da doğan şair, Lâle Devri'nin tanınmış şairlerindedir. Medrese eğitimi alarak yetişmiş, uzun yıllar müderrislik yapmış; Tebriz, Kayseri, Manisa ve Halep'te kadılık görevinde bulunmuş, İstanbul'da ölmüştür. III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa döneminin önemli şairlerindedir. Damad İbrahim Paşa'nın kurduğu tercüme heyetinde Seyyid Vehbî'nin de bulunduğu bilinmektedir. Devrinde oldukça ünlü olmuş, hatta reis-i şâiran Osmanzade Taib, kendisine vekil olarak Seyyid Vehbî'yi tayin etmiştir. Önce Hüsâmî mahlasını almış, daha sonra şair Neylî'nin tavsiyesi ile Vehbî mahlasını kullanmıştır. Seyyid adını ise anne tarafından ataları seyyidlerden sayıldığı için almıştır.

Vehbî, kasidede Nef'î, gazelde ise Nâbî'yi örnek almıştır. Daha sonra da Nedîm tarzında gazeller yazmıştır. Ancak Nedîm tarzında yazdığı şiirleri birkaç örnekle sınırlıdır. Şair asıl Nâbî tarzını benimsemiş, kendisini Nâbî'nin “*hayru'l-halef*”i saymıştır. Nedîm ile karşılıklı olarak birbirlerine nazireler yazmışlardır. Bu iki şairin aynı zamanda çok yakın arkadaş olduğu da bilinir. Vehbî, Divan edebiyatının en çok kaside yazan şairlerinden biridir. Pek çok kasidesi Nef'î'ye naziredir. Kasidelerinde klasik şekil anlayışına bağlı kalmamıştır. Kasidelerinde dili Arapça ve Farsça tamlamalarla yüklüdür.

Divanında kasideleri kadar tarihleri de önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında özellikle III. Ahmed'in beytini tazmin yoluyla kaleme aldığı tarih dikkat çekmektedir. Lâle Devri'nin en çok tercih edilen nazım şekli şarkıyı pek benimsememiş ancak birkaç şiirini bu biçimde yazmıştır. Divanında ayrıca kıt'a ve mesnevi şeklinde yazdığı arz-ı haller ve manzum mektuplar bulunur. Şiirlerinde sadeleşme anlayışına ve mahallî üsluba pek yer vermemiştir. Buna karşılık lügazlarında halk deyim ve tabirleriyle yüklü mahallî üslubu kullanmıştır. Dile hakim, nazım tekniği kuvvetli bir şairdir.

Vehbî'nin müretteb bir “Divan”ı, Pasarofça Antlaşması ile ilgili *Sulhiyye* adlı manzum bir eseri, III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü ve üç kızının

evlenmesi dolayısıyla yazdığı *Sûrnâme* adlı eseri ve *Hadis-i Erba'în Tercümesi* vardır. Ayrıca Safayî tezkiresine mensur bir takriz yazmıştır.

3. 2. 8. Neylî (1673 – 1748)

Asıl adı Ahmed olan ve İstanbul'da doğan Neylî, Lâle Devri'nin usta şairlerinden biridir. Mirzâzadeler olarak bilinen önemli bir aileye mensuptur. Medrese eğitimi alarak yetişmiş, müderrislik ve kadılık yapmış, Mekke Mollası, Rumeli Kazaskeri ve Süleymaniye müderrisi olmuştur. İstanbul'da ölmüştür.

Sanatının ilk zamanlarında Nâbî etkisinde kalmış, daha sonra lirik ve şuh söyleyişlerinde Nedîm tesiri altında şiirler yazmıştır. Neylî, Nef'î, Bakî, Nazîm ve Nailî; Fars edebiyatından da Saib ve Nizamî'ye nazireler yazmıştır. Şiirlerinden, Gülşenîlik, Nakşîlik ve özellikle Mevlevîlik gibi tarikatlara ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Divanında methiyelerin yanında tevhit, na't gibi dinî şiirler önemli bir yer tutmaktadır. Mevlâna dergâhı için de bir kaside yazmıştır. İbrahim Paşa için yazdığı pek çok methiyesi vardır. Neylî kasidelerinden çok gazelleriyle tanınan bir şairdir. Lâle Devri eğlencelerinde bulunan şairin, Sa'd-âbâd'ı anlatan bir terkîb-i bent bir murabba ve beş tarihi vardır. Ayrıca muamma ve lügaz türünde de örnekler vermiştir. Divanında ilgi çeken şiirleri arasında orijinal iki mesnevîsi de vardır.

Neylî, dile hâkim, akıcı, açık bir üsluba sahiptir. Fakat Nedîm ve benzeri şairlerden farklı olarak mahallî üsluba eğilim göstermemiş, şiirini yaşanan hayata açmamış, klasik üslup çizgisinde eserler vermiştir. Sadece bazı musammatlar ve mesnevilerinde günlük hayattan sahnelere rastlanır.

Neylî'nin en önemli eseri "Divan"ıdır. Divanından başka Arapça ve Farsçadan mensur tercümelere sahiptir.

3. 2. 9. Nahifî (1643? – 1778)

Asıl adı Mehmed Süleyman olan ve İstanbul'da doğan şair, Lâle Devri'nin önemli isimlerinden biridir. Memur olarak Yeniçeri kalemine girmiş, 1682'de memuriyetle Mısır'a gitmiş, Mısır'a giderken uğradığı Konya'da Mevlânâ Türbesini ziyaret etmiş ve Mevlevî tarikatine girmiştir. Mısır dönüşünde yazıcı olarak İran'a gönderilmiş, oradan dönüşünde Şehit Ali Paşa'nın Divan efendisi olmuş, 1719'da Avusturya Büyük Elçiliği'ne gönderilen Silahtar İbrahim Paşa maiyetinde Avusturya'ya gitmiş, dönüşünde Dîvan-ı Sultanî hocalıklarından Baş Mukataacılık makamına getirilmiş ve

Damad İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında 1726'da Şıkk-ı Sâni defterdârı olmuştur. İbrahim Paşa'nın tercüme komisyonunda görev alarak önemli bir tarihi eser olan *Habîbü's Siyer*'i Farsçadan tercüme etmiştir. 1738'de İstanbul'da ölmüştür.

Nahifî, dini ve tasavvufî duygularını lirik bir tarzda ifade eden, kendisine has bir söyleyişi olan, makam ve mevki kaygısından uzak, çok yazan ve çalışan, zarif bir şairdir. Gazel ve rubai nazım biçimlerinde oldukça başarılıdır. Halefî'dan sonra en çok rubai yazan şairlerden biridir.

Şaire asıl ününü kazandıran Mevlana'nın mesnevisinin tercümesidir. Mesnevi ile aynı vezinde ve manzum olarak yazılan bu tercümede kelimesi kelimesine bir tercümeden kaçınmış, kendi şair kudretini de göstermiştir.

Eserleri içinde en önemlileri Manzum Mesnevi Tercümesi ve "Divan"larıdır. Nahifî'nin iki divanından biri, sadece dini şiirlerinden meydana gelir. Divanı ve Mesnevi tercümesi dışındaki eserleri, küçük hacimli mesnevîlerle dinî-tasavvufî risale ve şerhlerden meydana gelmektedir. Bunlar arasında bilhassa Hz. Peygamberin doğumu, hicreti ve hilyesiyle ilgili yazdığı mesnevîler devrinde çok beğenilmiştir. Bunlardan *Hilyetü'l-Envâr*, Hakanî'nin hilyesine nazire olarak yazılmış, hacimli bir mesnevîdir. *Hicret-nâme* ve *Mevlid* ise 1000 beyit civarındadır. Mesnevî tercümesiyle edebiyatımızın meşhur isimleri arasına giren Nahifî, sanat ve mazmun kaygısından uzak, manevî zevklerini zarif ve güçlü bir dille ifade ettiği şiirleriyle de asrın büyük şairleri arasına girmeyi hak etmiş bir şairdir (Horata, 2004:490)

4. 18. YÜZYILIN YENİLİKÇİ ŞAİRİ NEDİM

4. 1. Nedim'in Yaşam Öyküsü

Nedim, 18. yüzyılda yaşamış, şiirde açtığı yeni çığırda çağdaşlarını ve kendinden sonraki pek çok şairi etkilemiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 1681 olduğu tahmin edilmektedir.

Asıl adı Ahmed olan Nedim'in babası, Mehmed Efendi, annesi ise Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi ailesinden Sâliha Hatun'dur. Nedim, İstanbul'da doğmuş, burada yetişmiş, düzenli bir medrese eğitimi görmüş ve Şeyhülislam Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin huzurunda sınav vererek müderris olmuş ve Hâric Medresesi müderrisleri arasına katılmıştır. Sınavın tarihi de tam bilinmemekle beraber, Ali Canip Yöntem, Nedim'in başarıyla geçtiği sınavın Ebe-zâde Abdullah Efendi'nin görevde bulunduğu 1707-1713 tarihleri arasına rastladığını belirtir (Yöntem, 1948).

Nedim, önce Sadrazam Silahtar Ali Paşa'dan yardım ve iltifat görmüştür; ama onun asıl koruyucusu (Mazıoğlu, 1988) Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa olmuştur. Nedim, henüz kimse tarafından tanınmadığı günlerde, İbrahim Paşa'ya daha vezir rütbesi verilmeden önce (1716) bir kaside takdim etmiş, aynı yılda İbrahim Paşa'nın vezirlik rütbesi ile rikâb-ı hümâyun kaymakamlığına tayininden duyduğu sevinci uzun bir tarih kıt'ası ile ifade etmiştir. Ertesi yıl Fâtıma Sultan'la evlenen Paşa'ya 5 Mayıs 1718'teki sadrazamlığı üzerine onun bendesi olduğundan ve böyle müşfik bir efendisi varken kimsesiz ve işsiz bırakılmasının caiz olmadığından bahseden bir kaside sunmuştur.

İmparatorluğa ait iç ve dış sarsıntılar durulunca, imar ve inşa işlerine önem vermeye başlanılmış, bu arada İbrahim Paşa'nın seferden dönünce inmiş olduğu Fâtıma Sultan Sarayı genişletilirken, eklenen kütüphane ile Şehzadebaşı'ndaki dârülhadis ve kütüphanenin inşası da tamamlanmış, tefsir derslerine başlanmıştır (1719 – 1720). İşte bu sıralarda Nedim, Ahmed Âşıkî'nin *Câmi'ü'd-düvel* adlı Arapça eserini *Sahâifü'l-ahbâr* adıyla Türkçeye tercümeyle görevlendirilen kurulda bulunmuştur. Bu yıllarda İbrahim Paşa, onu kendi özel kütüphanesinin hâfız-ı kütüplüğü ile yakınları arasına almıştır. Nedim bu göreve getirilmesi dolayısıyla

yazdığı ‘Şükranıyye’de, ne söyleyeceğini, efendisinin lütfunu nasıl vafedeceğini bilemediğini, bu görevi aklından geçirdiğini; ama küstahlık sayılır korkusuyla isteyemediğini belirtir (Özkırımlı, 1998).

Lütfun ne gûne vafedeyim ben ne söyleyim

Bilmem nice edâ edeyim şükr-i ni’metin

Nedîm, bundan sonra resmi toplantılara da katılmaya başlar. Paşa’nın huzurunda ramazanlarda verilen tefsir derslerinde 1723’ten başlayarak kâri sıfatı ile bulunmuştur. Paşa tarafından III. Ahmed’e de takdim edilen Nedîm, birçok ihsanlara kavuşmuştur.

1725 / 1726’da Mahmud Paşa mahkemesi nâipliğine tayin edilen Nedîm, aynı yıl İbrahim Paşa’nın Aynî Tarihi’ni Arapçadan Türkçeye çevirtmek için oluşturduğu Sâlim, Neylî, Seyyid Vehbî, Çelebi-zâde Âsım, ve İzzet Ali Paşa gibi bilgin ve şairlerden oluşturulan heyete katılmıştır. 1727’de Molla Kırîmî Medresesi müderrisliğine, 1728’de Sa’di Efendi Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Nedîm, mesleğinde gittikçe ilerleyerek 1728’de Şerbetçi-zâde Mehmet Efendi’nin vefatı üzerine açılan Nişancı Paşa-yı Atıyk Medresesi’ne, 1730’da Muhammed Âlim Efendi yerine Sahn-ı Semân Medreselerinden birine, yine aynı yıl Sekban Ali Bey Medresesi’ne müderris tayin edildi. Nedîm, Patrona Halil isyanı sırasında burada mesleğine devam ediyordu.

Nedîm’in nasıl öldüğü ve mezarının yeri ile ilgili farklı fikirler ortaya atılmış olsa da Ali Canip Yöntem’in Murat Molla Kütüphanesi’nde bir mecmuada bulduğu Nedîm’in ölümü dolayısıyla yazılmış bir tereke kararının suretinden kesin olarak anlaşılmaktadır ki Nedîm ya ihtilâlın ilk günlerinde ya da bir müddet sonra, fakat henüz ihtilal yatışmadan ölmüştür. Nitekim Müstakıym-zâde, “*Mecellet-iin Nisâb*”ında Nedîm’in ihtilal esnasında evinin damından aşağı düşerek öldüğünü söyler. Yine bu tereke kararnamesi, Nedîm’in evinin Tekerlek Mustafa tarafından yaptırılmış caminin bulunduğu mahallede olduğunu, yani Beşiktaş’tan Ortaköy’e giden yolda bulunduğunu söyler. Mezarı da Üsküdar’daki Karacaahmet Mezarlığında Selimiye dergâhı civarındaki Çiçekçi mevkiindedir.

Şekil 4.1 : Nedîm'in Üsküdar Karacaahmet Mezarlığındaki mezarı. (Özel, 2010)

Şekil 4.2 : Nedîm'in mezar taşı
(Özel, 2010)

Şekil 4.3 : Nedîm'in annesinin mezar taşı
(Özel, 2010)

4. 2. Nedîm'in Edebi Kişiliği ve Şiirlerinin Özellikleri

Nedîm'in edebi kişiliğini büyük ölçüde Sultan III. Ahmed'in saltanatının son on iki yılını ve Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın da sadrazamlık yıllarını kapsayan Lâle Devri oluşturur. Kendi hayat felsefesini “*Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan*” şeklindeki dizesiyle ifade eden Nedîm, bu dönemde düzenlenen eğlencelerin davetlileri arasında yer alan en önemli isimlerdendir. Devrin eğlencelerinin ve davetlerinin aranılan simalarından olması onun zarif ve hoşsohbet kişiliğiyle açıklanabilir; çünkü Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından korunan, her eğlence ve toplantıya çağrılan Nedîm'in kendi çağında büyük bir şair olarak sayılmadığını görürüz. Fuat Köprülü: “*Lâle devri İstanbul'unun her köşesinde Sa'd-âbâd tarhlarında Cetvel-i Sîm üzerinde, Hümayun-abâd şirvanlarında yalnız Nedîm şarkılarının aksettiğini zannedenler çok aldanyorlar, İbrahim Paşa'nın mütevazı kitapçısı, hayatında asla büyük bir sanat üstadı gibi tanınmamıştı.*”¹¹ der. Bununla birlikte kendi döneminde de ondaki farklılığı ve yeniliği görüp onu övenler vardır. Sâlim, tezkiresinde ondan “Nedîm-i tâze-zebân” (yeni dilli Nedîm) diye bahseder, İzzet Ali Paşa, Nedîm'in bir “nev-zemin-i tâze” olduğunu söylerken, Âtîf, onu “yekketâz” yani taze bir koşucu olarak nitelendirir. Çelebi-zâde Âsım ise Nedîm'in bir “nârefte râh” açmış bulunduğunu bildirir. Kendisi de üslubundaki tazeliği bir gazelinde şöyle dile getirir:

Nazmım görüp der imiş o müşkil-pesend-i nâz

Tarz-ı Nedîm-i tâze-edâmız budur bizim

Zamanında melikü'ş şuarâlık makamı Osman-zâde Tâib'e verilmiş, o da bir kasidesinde çağındaki şairleri sayarken Nedîm'den hiç bahsetmemiştir. Bunun üzerine Nedîm:

Zâhird eğerçi cümleden ednâyız

Erbâb-ı nazar yanında lîk a'lâ

Saymazsa hisâba nola ahbâb bizi

Biz zümre-i şâiranda müstesnayız

diyerek karşılık vermiştir. Kendisinin şairler zümresinde benzersiz olduğunu söylerken aslında hiç de haksız değildir.

¹¹Fuat Köprülü, 2006. Divan Edebiyatı Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara.

Her ne kadar Divan şiirinin gelenekselleşmiş kalıplarının doğrultusunda şiirlerini yazsa da onu diğer şairlerden farklı kılan bir taraf vardır. Nedîm, yaşadığı hayatı merkeze alarak dış dünyadan aldıklarını hissettiği gibi verir. İzlenimlerini ve gözlemlerini soyutlaştırarak bir süs olarak kullanmaz. Şiirlerinde de yaşadığını, duyduğunu, gördüğünü sezersiniz. Minyatürle resim arasındaki fark neyse kendinden öncekilerle Nedîm arasındaki fark da odur (Özkırımlı, 1998:15). Onun şiirleriyle Lâle Devri bütün ihtişamıyla okuyanın gözünde somutlaşır. Bu şiirlerde dönemin eğlence anlayışını ve yerlerini, halkın gelenek, görenek ve adetlerini, giyim kuşamını, yaşayışını görmek mümkündür.

Devrin İstanbul'u, Sa'd-âbâd âlemleri, Çırağan eğlenceleri, Boğaziçi ve Göksu gezileri, içki meclisleri, lâle bahçeleri ve helva sohbetleri onun kaleminin en itibarlı konuları arasındadır. Yapılan binalara tarihleri o düşürür, kasırlar onun kalemiyle övülür. Devrin güzelleri onun kalemiyle tasvir edilirler, giysileri, süslenmeleri, tavırları, gelenekleri onun sayesinde tarih sayfalarına geçer (Pala, 2000:80).

Lâle devri'nin lâle adlarına, sürülen kokulara, kumaşlara, kürklere, kadın-erkek elbiselerine ve giyiniş tarzlarına, köşklerin, sarayların, çeşmelerin mimari üslûplarına varıncaya kadar bütün özellikleri, Nedîm'in şiirlerindedir. O devre ait her şey yok olsa, bunları Nedîm'in gazellerinden, şarkılarından, kasidelerinden ve tarihlerinden çıkarıp o devri yeniden inşa etmek mümkündür denilse mübalağa edilmiş olmaz (Kutkan, 1992).

Döneminin İstanbul'unu en güzel şekilde beyitlerine taşıyan Nedîm, hem şiirlerinin konusu hem de üslubu bakımından tam bir İstanbul şairidir. Nevşehirli, yani taşralı olan İbrahim Paşa, ona, zarif davranışlarının ve çelebiliğinin tesirinde kalarak 'İstanbul oğlanı' diyerek, Nedîm'in İstanbulluluğunu âdeta tescil etmiştir (Kutkan, 1992). Nedîm, bir kasidesinde Damad İbrahim Paşa'nın kendisine "İstanbul oğlanı" şeklinde hitap ettiğini söyler.

Ki ya'ni bendene lûtf-ı hitâb edüp buyurdun kim

Gel ey bigâne-meşrep bî-vefâ İstanbul oğlanı

Nedîm'in yaşadığı Lâle Devri, onun kişiliği ve sanatı üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Başta Sadrazam Damad İbrahim Paşa olmak üzere, devrin başlıca ileri gelenlerinin ve ayrıca padişahın sevgisini kazanan; çeşitli ziyafet ve gezmelerde, Sa'd-âbâd âlemlerinde, Boğaziçi safâlarında, helva sohbetlerinde, bayram vb.

dolayısıyla yapılan tebrik törenlerinde sık sık hazır bulunan Nedîm, tam bir Lâle Devri adamı, zevk ve eğlence şairidir (Kudret, 1985:12). Nedîm şiirlerinde işte bu zevk ve eğlence düşkünü mizacını açıkça dile getirmiştir.

Bezmi-i şarâbdan geçemem doğrusu Nedîm

İşret tabi'atımca tarab meşrebimcedir

Kaside, gazel ve şarkı türlerinin her üçünde de üstün bir başarı gösteren Nedîm, özellikle gazel alanında Nedimâne tarzın veya şûhane gazelin en iyi örneklerini edebiyatımıza kazandırmıştır. Zaten aşk ve şarap konularının işlendiği klasik bir nazım biçimi olan gazel, hayatın her türlü tadını sömürmeyi meslek edinmiş, zevk düşkünü bir şair için, adeta biçilmiş kaftandır. Her gün yeni bir zevk peşinde koşan ve her yerde birtakım 'fırsatlar ele geçirmeye' çalışan şairin bu şiirlerinde günlük hayat izlenimlerinin anlatılmış olduğu sezilmektedir (Kudret, 1985:12).

Nedîm Divanı'nın önemli bir kısmını kasideleri oluşturur. Zaten, devrin ileri gelenlerinin lütuf ve bağışlarıyla geçinen şairin kaside tarzında şiir yazmaması düşünülemezdi. Nedîm'in kasideleri de gazelleri gibi klasik kaside anlayışından uzaktır. Kasidenin en önemli bölümü olan methiyede pek de başarılı olamayan Nedim, kasidelerinin nesîb ve tegazzül bölümlerinde son derece başarılıdır. Medhiye bölümlerinde kalıplaşmış olanın baskısı altındadır; ama nesîb ve tegazzül bölümlerinde kalıpları kırar (Özkırımlı, 1998). Bu bölümlerde Nedîm, doğa güzelliklerinden, yaşama zevkünden, aşktan bahseder. Şehit Ali Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Hamzavî tarikatına girdiğini bildiğimiz Nedîm'in dinle, tasavvufla ilgili şiiri yoktur. Divanında kasideleri arasında münâcât ve na't bulunmaz. Böyle şeyler yazmaması, bir bakıma, samimiyetinin, olduğu gibi görünmek istemesinin ve o devirde bile riyaya kaçmadığının bir delilidir. Şair hayatında nasılsa, divanında da öyledir (Kutkan, 1992).

Nedîm'in en çok başarı gösterdiği nazım biçimi şarkıdır. Şarkı nazım biçimi özellikle Nedîm'le özdeşleşmiştir. Aslında XV. yüzyıldan itibaren önce murabba sonra da şarkı adıyla anılan bu nazım biçimi, Lâle Devri'nin ruhunu yansıtan en uygun biçim olarak karşımıza çıkar. Nedîm, bestelenmek için yazılan şarkılarda dönemin yaşayış tarzını gözler önüne serer. Nedîm'in şarkılarında dili diğer şiirlerine nazaran oldukça sadedir. Divanının önemli bir kısmını kaside ve gazellerinin yanında şarkıları oluşturur.

Kasidede Nef'i'nin, gazelde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî'nin etkisinin revaçta olduğu şiir ortamında yetişen Nedîm çok geçmeden Nedîmâne denilen yeni bir tarz geliştirmiştir (Macit, 2000). Bu tarzın belirleyici özellikleri söyleyiş mükemmelliğine verilen önem, yerlilik ve şuh edadır. Zaten söyleyiş ve eda Nedîm'in üslubunun özüdür. Kendisi üslup sahibi olduğunun bilincindedir. Bir gazelinde,

Ma'lûmdur benim sühanım mahlas istemez

Fark eyler anı şehrimizin nükte-danları

diyerek üslup sahibi bir şair olduğunu ifade etmiştir. Onun asıl gücü dili kullanmadaki ustalığından gelir. O, dilin musikisini yakalayan şairlerdendir. Aslında Nedîm, şiir lügati zengin olmayan şairlerdendir. Bulduğu bir imajı veya hoşuna giden bir kelime ve benzetme unsurunu tekrar tekrar kullanır (Macit, 2000:18). Buna rağmen, konuşma dilinden gelen söyleyişleri kullanması, anlatmak istediğini kelimelerle çok iyi bütünleştirmesi ve beyitlerindeki kelimelerin, cümlelerin birbirleriyle olan bağlantılarını, ses ve anlam ilişkilerini en iyi şekilde kurması onun dili kullanmadaki yeteneğini gösterir. “Şüphesiz ki, Nedîm Türkçeyi, kendi devrinin Türkçesini çok iyi biliyor ve onun imkânlarını, tıpkı uzviyetimizin hareket kabiliyetlerine sahip oluşumuz gibi, en tabii şekilde, âdeta bir içgüdümlü olarak kendisinde buluyordu” (Tanpınar, 1995). Nedîm'i günümüzde de aynı keyif ve beğeniyle okunur kılan özelliği onun her şeyden önce bir söz sanatçısı oluşudur. O, sözcüklerle düşünce ve duygular arasındaki gizli bağı keşfetmiş, herhangi bir duyguyu, düşünceyi, görünümü kendine has bir söyleyişle okuyucuya sezdirmiş ve hissettirmiştir.

Nedîm şiirlerinde günlük konuşma dilinde yerleşmiş anlatım biçimlerini, kalıplaşmış ifadeleri kullanır. Yalnız bunu yaparken argonun tuzağına düşmez. Günlük dilde sık sık karşılaştığımız kalıplaşmış unsurları konuşma edası içinde kullanır. Halk arasında, özellikle dedikodu aktarmalarında kullanılan ‘demişsin’ ifadesinin değişik kullanımları, Nedîm'in üslubunun bir özelliği olarak dikkat çeker (Macit, 2000:29).

Bize geldikte inkâr eyleme ikrârını zâlim

Demişsin yok demezdim bâde-i şîrin-güvâr olsa

beyitindeki kullanım, bize onun üslubu hakkında net bir fikir verebilir. Aynı zamanda ‘ammâ, gerçi, gerçi kim, ayâ, billâh’ gibi söyleyişlerle de sıklıkla karşılaşırız.

Divan şiirinde ahengin sağlanması kafiye, redif ve veznin çok önemli bir yeri vardır. Kafiye kullanımında Nedîm, geleneğe bağlıdır. Türkçe kelime ve eklerle, ara sıra, yaptığı kafiyelerde oldukça başarılıdır. Nedîm Divanı'nda görülen kafiye kullanımındaki tabîlik, daha önceki şairlerde az rastlanan bir özelliktir (Macit, 2000:21). Nedîm'deki bu kafiye ve redif kullanımında görülen ustalık aruzun kullanımında da karşımıza çıkar. O, aruzun musikisini yakalamış, dönemindeki aruz kullanımındaki geleneğe de bağlı kalarak onu kusursuz bir şekilde kullanmıştır.

Nedîm'in şiirlerindeki önemli özelliklerden biri de yerlilik merakıdır. İfade ve üslupta halk edebiyatına yakınlaşması, yaşadığı dönemden görünümeler sunması, günlük dilin söyleyiş özelliklerini, atasözü ve deyimleri kullanması onun yerlilik merakını gösteren unsurlardır. Nedîm'in şiirlerinde atasözü ve deyimleri bu kadar doğal bir biçimde kullanması, yaşadığı dönemde Halk ve Divan edebiyatı mahsulleri arasında görülen nisbî yaklaşmanın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Başgöz, 1986). 18. yüzyılda Halk ve Divan edebiyatı arasında bir yakınlaşma vardır. Aslında bu yakınlaşma çok daha önceden başlar. Divânlarda heceyle yazılmış şiirler vardır, aynı zamanda Halk şairlerinin de Divân şiirinin estetiğinden etkilenerek şiir söyledikleri bilinmektedir (İsen, 1997). Nedîm'in Divanı'nda hece vezniyle yazılmış iki koşma vardır.

Sevdiğim cemâlin çünkim göremem

Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan

Hâk-i pâye çünki yüzler süremem

Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan

dörtlüğü ile başlayan koşması örnek verilebilir. 18. yüzyılda görülen Divân ve halk edebiyatları arasındaki bu yakınlaşma, Divân şiirinde yüzyıllar boyunca süren yerlilik merakının doğal bir sonucudur.

Nedîm, Necâti'yle belirginleşen, Bâkî ve Şeyhülislam Yahyâ gibi şairlerin elinde mükemmelleşen mahallîleşme deneyiminin, 18. yüzyıldaki en büyük temsilcisidir (Macit, 1999:711–717). O, günlük konuşma dilinde karşılaştığımız kalıpları sık sık kullanarak yazdığı şiirlerinde İstanbul hayatından sahneler sunmuştur.

Nedîm Divanı'nda İstanbul hayatından çeşitli sahnelerin tasvir edildiğini, günlük hayattan alınmış çizgilerin şiire yansıtıldığını görürüz. Kâğıthane'de yapılan çeşitli köşkler ve yalılar, Lâle Devri'ndeki eğlence hayatı, o dönemde inşa edilen çeşmeler

Nedîm'in şiiirleriyle gözümüzde canlanır. Nedîm bunların bazılarını tarih düşürmüş, bazılarını da şarkı, kaside ve kıtalarında övmüştür. Nedîm bu görünümünü bazen nesnel bazen de simgesel çağrışımlarıyla şiiirlerinde kullanır.

Bilindiği gibi Divan şiiirinde mekân tasviri yapılmaz, zaten pek de önemsenen bir unsur değildir. Divan şiiirinde soyut bir çevre ve güzel anlayışı vardır. Oysa Nedîm'in şiiirlerinde mekân da güzel de somutlaşır.

Pek güzel mevki'ine düşdü hele Kasr-ı Neşât

Gerçi kendi küçük ammâ ki büyükdür şânı

beyitinde Neşât Kasrı'nın uygun bir yere yapıldığını, küçük olmasına karşın şanın büyük olduğunu öğreniriz.

Genel olarak Divan şiiirinin güzelleri, sadece göz, çehre, boy, saç gibi unsurlarıyla anılır ve bunlar kalıplaşmış birtakım mazmunlarla gösterilir, Nedîm'in şiiirinde ise boyu, çehresi, kıyafeti, hareketleri ile yaşayan güzeller mevcuttur.

Bir civân-kâşi sarık sarmış efendim başına

Sürme çekmiş itr-ı şâhîler sürünmüş kaşına

Şimdi girmiş dahi tahmînimde on beş yaşına

Gül yanaklı, gülgülî kerrakeli, mor hareli

Dörtlüğünde gerçek bir dilber anlatılmaktadır. Bu güzelin kaşı, giyimi kuşamı, çehresi somut bir anlatımla tasvir edilmiştir.

Divân edebiyatı yüzyıllarca süregelen birtakım kalıplaşmış kurallarla oluşan bir edebiyattır. Divân şairi duygu ve düşüncelerini bu kurallar çerçevesinde, kalıplaşmış benzetmelerle anlatır. Bu mazmunlar, Nedîm'den önce, sevgiliyi yaşanan dünyadan koparmış, soyutlamış, yabancılaştırmıştır. Anlatılan 'vasfedilen' bu sevgili yaşamaz, canlı değildir. Benzetmeler, hayaller içinde kaybolur ama Nedîm, yeni mazmunları, yeni benzetme ve buluşları bir yana, bu ölü sevgiliyi canlandırır, onunla kendisi arasında öyle bir ilişki kurar ki dünyadışı varlığın kıpırdadığı, soluk aldığı görülür. Sözelimi sevgilinin lâ'l gibi kırmızı dudağıyla şarap kadehi arasında kurduğu benzetmeden, hemen onun kendisiyle olan ilişkisine geçer ve birinci mısradaki hayal, gerçek bir duygunun dile getirilişi ile canlılık kazanır:

Sevdiğim câm-ı meye hâcet nedir lâ'l-i lebin

Bir şeker handeyle mest-i bî-mecâl eyler beni

İşte asıl yeni olan budur. Eşyayla, genel anlamda dünyayla kurulan bağ, hayata karşı alınan tavır onu yeni yapar (Özkırmılı, 1998:19). Nedîm, içinden geldiği gibi davrandığı için farklıdır. Onun,

Nedîm-i zâre benzer âşıkım yoktur demişsin sen

Efendim, işte vardır, ben esîrin, ben giriftârın

söyleyişindeki samimiyeti hayalden ziyade hakikat kokmaktadır. Bu açıdan bakıldığında o, tabiri caiz ise Divan şiirinin en muhteşem itiraflısı durumundadır. İçtiğini söylediği vakit gerçekten içmiş, sevdiğini söylediği vakit hakikaten sevmiştir. Onun şiirinde hemen her mısra beşerîdir. Zevkleri ten zevkleridir, eğlenceleri haz doludur (Pala, 2000:81).

Nedîm şiirlerinde güzellere karşı duyduğu aşkı neşeyle ve samimiyetle anlatır. Maddi aşkın türlü heyecanlarını ve çapkınlıklarını kayıtsızca söylemekten çekinmez. Bütün bunlardan Nedîm'in, sadece, dünyevi zevklerin, cinselliğin, kaba duyguların şairi olduğu sonucuna varılmamalıdır; çünkü Nedîm müstehcenin dışındadır. Şiirlerinde hislerini anlatırken asla kabalığa ve bayalığa düşmez. O,

Dâim arayan bulsa civânım seni bende

Bir gonçe gül olsan da senin gülşenin olsam

beytinde hislerini ne kadar ince bir söyleyişle açıklamıştır.

Nedîm'in başta Fuzûlî olmak üzere pek çok şaire nazireleri vardır. Nevâyî'nin bir gazelini tanzir etmiş ve ayrıca Çağatayca bir nazm söylemiştir. Râzî, Neşâtî Dede ve Tıflî'nin gazellerine tahmis; Nedîm-i Kadîm ile İzzet Ali Paşa'nın şiirlerine taştir yazmış; Enverî, İbrahim Paşa ve Sultan Ahmed'in mısra ve beyitlerini tazmin etmiştir. Ayrıca 'gibi' redifli kasidesinde İran şairlerinden Buhterî, Ahtal, Tayyîb, Bebgâ, Sâib, Rükânâ, Utbî ve Vassâf gibi simâlara adeta meydan okur. Türk şairlerinden kasidede Nef'î'yi, gazelde Bâkî ve Yahyâ'yı, mesnevî tarzında Atâyî'yi ve rübaide Hâletî'yi beğenir. Yalnız beğenmekle kalmaz. III. Ahmed ve İbrahim Paşa'ya yazdığı bir kasidesinde,

Nef'î vâdî-i kasâ'idde sühan-perdâzdır

Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

Mesnevî semtinde geçmişdir Atâyî cümlesin

Hâletî evc-i rübâ'ide uçar verkâ gibi

*Hâsılı her biri bir vâdîde bulmuş imtiyâz
Müstezâd u şarkı vü tahmîs-i şevk-efzâ gibi*

*Hâme-i mu'ciz-beyânım anlarınher birine
Bir cevâb ibrâz edüp vâzih yed-i beyzâ gibi*

diyerek onların hepsinden üstün olduğunu söyler. Özellikle ilk kasidelerinde Nef'î etkisine sonuna kadar açık olan Nedîm, gezelde de kendisini Bâkî'nin mirasçısı sayar. Dönemin şairlerinden Nâmî Han, Arif Efendi, İzzet Ali Paşa ve Râzî gibi şairlere birer beytinde yer verir (Macit, 2000).

Nedîm, çağları aştıkça değerlenen şairlerdendir. Onun değeri kendi zamanında hak ettiği ölçüde anlaşılammış olsa da Divan şiiri onun şiirleriyle taze bir ruh kazanmıştır. O, Divan şiirinde farklı zamanlarda denenmiş ama genelleşmeyen arayışlara Nedîmane tarzıyla damgasını vurmuştur. “*Nedîm, dehâsından sarfinazar, klasik medrese tahsili görmüş aruzun sırları gibi eski kültürün bütününe sahip, sanatını yaşayan hayattan ve yaşayan dilden olduğu kadar, bu kültürün kaynaklarından da besleyen bir şairdir. Şiire getirdiği yenilik, asırlarca süren dağınık tecrübelerin zaferidir*” (Tanpınar, 1997).

4. 3. Nedîm'in Eserleri

Nedîm, Avcı Mehmed'in münecimbaşısı Ahmed Aşıkî'nin *Câmiü'd-düvel* adlı Arapça tarih kitabını Türkçeye çevirerek *Sahâifü'l-ahbâr* adını vermiştir. On yılda tamamlanan bu tercümeyi Nedîm, İbrahim Paşa'ya sunmuştur.

Nedîm, İbrahim Paşa'nın Aynî Tarihi'ni tercüme ettirmek için oluşturduğu komisyonda görev alır. Aynî Tarihi diye bilinen 24 ciltlik *Ikdü'l-Cüm'an fi Tarihi Ehli'z-Zaman*'ın tercümesinde hangi cilt veya ciltlerde emeğinin geçtiği bilinmemektedir.

Nedîm'in ayrıca Safâyi Tezkiresi'ne Takrîz'i, Şehid Ali Paşa'ya mülemma tarzında bir dilekçesi, İzzet Ali Paşa'nın şaka yollu mektubuna *Nigârname* adıyla mensur cevabı ve *Münşeât-ı Aziziye*'de yer alan ve kime yazıldığı belli olmayan bir mektubu vardır.

Nedîm, bütün şiirlerini divânında toplamıştır. Nedîm “Divân”ının yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde kırk beş kadar nüshası vardır.

“Nedîm Divânı, üçü eski harflerle olmak üzere altı kez basılmıştır:

Divân-ı Nedîm, Bulak Matbaası, (tarihsiz), 107-59 s.

Divân-ı Nedîm, İstanbul 1291, 140 s.

Nedîm Divânı, haz. Halil Nihad, İstanbul 1338-1340, 374 s.

Nedîm Divânı, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1951, XL+470 s.

Nedîm Divânı, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1972, XXXIX+432 s.

Nedîm Divânı, haz. Muhsin Macit, Ankara 1997, XLI+375 s.

4. 4. Nedîm’de 18. Yüzyıl Manzum Tarih Özellikleri

Ebced alfabesindeki her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden istifade edilerek herhangi bir hadiseye, hesaplandığında o hadisenin meydana geldiği yılı verecek şekilde bir kelime, bir cümle, bir mısra veya bir beyit söylemeye “tarih düşürme” denir. Edebî sanatlardan sayılan tarih düşürmeye divan edebiyatımızda “tarih düşürmek, tarih koymak, tarih çekmek veya tarihlemek” gibi adlar verilmiştir. Ebced hesabının en fazla kullanıldığı yer tarih düşürmede olmuştur. Hatta ebced hesabı dendiğinde ilk akla gelen tarih düşürme sanatı veya bir olaya düşürülen tarihtir.

Padişahların tahta çıkmaları, tanınmış kişilerin mühim mevkilere tayinleri, şehzadelerin, sultanların, konu komşu eş ve dost çocuklarının doğumları, intihar edenler, boynu vurulanlar, şehit olanlar, ölüm vs. gibi ferdi olayların yanısıra yangın, salgın hastalık, zafer ve fetihler gibi genel hadiselerle varana kadar tarihlenmiştir. Ayrıca cami, mescid, medrese, han, hamam, köprü, kışla, hastane vs. gibi sosyal ve kültürel bakımdan son derece önemli yapılara tarih düşürüldüğü gibi, sakal bırakma, hayvanların ölümü, mahalle düğünleri, biriyle alay etme vs. gibi hiç önemi olmayan şeylere de tarihler düşürülmüştür (Yakıt, 2010).

Divan edebiyatında belli bir olayı kaydeden ve yukarıda bahsedildiği gibi bir tarihle sonlanan bir kaside veya bir kıta biçiminde yazılan şiirler, Tevarih-i manzume ya da manzum tarihler olarak adlandırılır.

15. yüzyıldan beri, Osmanlı tarihleri, bir hükümdarın tahta çıkması, bir şehzadenin doğumu, düğünü veya hatırlı kişilerin ölümünü anma töreni gibi büyük olayların kutlanması için yazılmaktaydı. Tarihler, askerî bir zafer, bir barış anlaşması, genellikle saltanatın banilik ettiği bir binanın yapımı gibi durumlarda da yazılırdı (Hamadeh, 2010).

Yeni yapılan ya da onarılmış çeşme, sahilsaray, kasır, cami, han, hamam gibi binaların yapım ya da onarılma tarihleri için yazılan manzum tarihler özellikle 18. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir. Her ne kadar bu yüzyılda geniş bir popülerlik kazansa da Osmanlı bina tarihleri yazımı 15. yüzyıl sonlarından itibaren yaygınlık kazanmaya başlamıştır. İstanbul fethi öncesi düşürülmüş tarihler oldukça seyrek ve özlü ifadeler taşıyan Arapça terkiplerdir. Ancak Evliya Çelebi'nin bize verdiği tarihler şayet sonradan düşürülmediyse, bu tarihlerin şiir içinde yer aldığını ve böylece edebiyatımızda yavaş yavaş kendini göstermeye başladığını söyleyebiliriz. Şu halde edebiyat tarihi açısından tarih düşürmecilik H. IX. Asırdan itibaren edebiyatta yer almaya ve edebi bir anlam kazanmaya başlamıştır (Yakıt, 2010:138). 15. yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Paşa, Fatih tarafından Topkapı Sarayı'nın dış bahçesine Timur-Türkmen tarzında yaptırılan Çinili Köşk hakkında bir kaside yazmıştır. 16. yüzyılda ünlü Risâle-i Mimâriyye'nin yazarı Tâcizâde Cafer Efendi, II. Mehmed ve I. Ahmed camilerini içeren saltanat binalarını kutlamak için şiirler yazmıştır.

İlahi imalara ve kozmik sembolizme ciddi bir şekilde dayanmaları nedeniyle Ahmed Paşa, Tâcizâde Cafer Çelebi, Kabulî ve Hamidî gibi 15. ve 16. yüzyıllardan kalan bina tarihleri, çağdaş bir Timur şiir geleneğinin türevleri olarak ele alınmalıdır. Bu gelenek; Semerkant, İsfahan ve Tebriz'deki 14. ve 15. yüzyıla ait camilerde, anıt mezarlarda ve mevcut bina kitâbelerinde olduğu kadar Yazd kentinin tarihlerinde de halen görülebilmektedir. 16. yüzyıldan beri Osmanlı saltanat köşkleri ve kasırlarının iç duvarlarında resmedilen şiirsel kitabeler, 14. yüzyıldan beri Fars dünyasında giderek gelişen ve zirveye daha sonraki Safeviler döneminde ulaşan Fars geleneğinin bir devamıydı. Çinili Köşk'teki temel kitâbe, bu akımın Fars dünyası ile erken dönem Osmanlı toprakları arasındaki dolaşımının mükemmel bir örneğidir (Hamadeh, 2010).

Daha önce de söylendiği gibi 18. yüzyılda bina tarihlerine rağbet ciddi ölçüde artış göstermiştir. Bu durum özellikle Lâle Devri'nde imar faaliyetlerinin ciddi bir hız kazanması, manzum tarihlerin yaptırılan bu binaların dış duvarlarında yaygın bir şekilde görülmesiyle açıklanabilir. Her ne kadar Cevri İbrahim tarafından camiler, saraylar, çeşmeler ve kasırlar için yazılmış tarihlerin de yer aldığı 17. yüzyıl ortalarına ait bir divanın varlığına rağmen bu çalışma dönemi içinde istisnai kalmıştır. 18. yüzyılda tarih yazımındaki bu artış yüzyılın sonlarına doğru Sürurî ile

doruk noktasına ulaşmıştır. Sürurî, oldukça hacimli olan Divân'ının büyük bölümünü tarihlere ayırmış, iki bin kadar tarih manzumesi yazmıştır. 15. yüzyılda ara sıra yazılan uzun tarihler, 17. yüzyılda şair Cevri ile birlikte değer kazanmış ve 18. yüzyıl tarihlerinin temel bir özelliği haline gelmişti. Burada şunu da söylemek gerekir ki: tarihlerin bina kitabeleri olarak popülerliği, eski bir Farsi Timur geleneğinin yeniden canlanmasına işaret etmektedir. Çağdaş Safevi ve Hint Moğol dünyalarında bu geleneğin gelişmesi, üç imparatorluk arasında şiir biçimlerinin ve geleneklerinin devamlı ilişkisini, değişimini ve dolaşımını akla getirir (Hamadeh, 2010).

18. yüzyılda tarih yazımındaki bu artış, yeni antoloji uygulamalarını da beraberinde getirir. Mecmua-ı tevarih olarak adlandırılan bu antolojiler, tahta çıkış ile başlayan, şehzadelerin doğumlarını, sünnetlerini ve düğünlerini, başarılı askeri seferleri vs. içeren tematik parçalara ayrılmıştı. Bu mecmuaların en ilginç yanı, “Âsâr-ı ashâb-ı hayrat” adı verilen ve mimariyle ilgili olan ayrı kısımlardır. Bu kısımlar, her biri bir bina türüne odaklanan bölümlerden oluşmaktaydı: saraylar, köşkler, kasırlar, sahilsarayları, sahilhâneler, haneler, camiler, mescitler, medreseler, mektepler, çeşmeler, sebiller, hamamlar, kütüphaneler, hanlar, kervansaraylar, köprüler, bağ ve bahçeler ve mesireler. Bu antolojilerde dikkat çekici özellik, daha önceki dönemlerin tarihlerinde konu edinilen bina türlerinden (camiler, medreseler, saraylar ve çeşmeler) çok daha çeşitli türlerle karşılaşılmasıdır. Dönemdeki imar faaliyetlerindeki artış şüphesiz bu duruma çok olanak sağlamıştır.

18. yüzyılda tevarih türüne gösterilen bu rağbetin bir diğer önemli sebebi, dönemdeki eser baniliği yelpazesinin genişlemesidir. Bu dönemde hükümdar, sadrazam ya da üst düzey yönetici sınıfının dışında daha alt sınıftan toplumsal gruplar da baniliği mevki ve toplumsal statü göstergesi olarak algılamaya başlamışlardır. Osmanlı tevarih, esas olarak, edebi becerilerin araçsallaştığı politik (iktidar sahibi kişiye övgü amaçlı) kompozisyonlardır. Tevarihin, şairlerin hünerlerini göstermek ve bu sebeple nüfuzlu banilerinin lütuflarını elde etmek için kullandığı daha zahmetli ve saygıdeğer kasidenin kıyası olarak görüldüğü söylenebilir. 17. yüzyıla kadar, hamiye övgü, mimari bir olayı kutlayan tarihlerin ana temasını oluşturmuştu. Örneğin, aslında konudan çok baniyle ilgili olan çeşme tarihleri, sadece formülize edilmiş methiye araçları olarak görülmekteydi. Binalara yazılan tarihler, binanın kamusal yararlarını bildirerek ve baninin iyi niyetine değinerek bir temel kitâbesi olarak iş görürdü ve

baninin ismini kayda geçiren tek bir yarım mısradan kurucunun cömertliğini öven birazcık daha özenli şiirsel kelime oyunlarına kadar değişirdi (Hamadeh, 2010).

18. yüzyıl tarihlerinde geleneksel olarak baniye övgü daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi yine ön plandadır. Banilerin büyüklüğünü ve gücünü ima eden sembolik ifadeler 18. yüzyıl bina tarihlerinin de vazgeçilmez ögesi olmaya devam etmiştir. Örneğin Nedîm, Kaptan-ı derya Mustafa Paşa'nın sahilsarayı hakkındaki bir tarih manzumesinde “*Hıyâbanzârına doğru nigâh eden kıyâs eyler / Sehî-kadler kabâ-yı sebz ile saf bağlamış gûyâ*” (İki tarafı ağaçlı yoluna doğru bakan, kıyaslamasını yapabilir; sanki fidan gibi boylar yeşil renkli elbiseleriyle saf tutmuş gibidir.) diyerek fidan gibi boyların baniye duydukları saygıyı göstermek için saf tuttuğunu söylemiştir.

Nedîm, tarih manzumelerinin pek çoğuna III. Ahmed'in, sadrazamın ya da binanın banisinin övgüsüyle başlar. Bazı tarih manzumelerinin çok büyük bir kısmını bu kişilerin övgüsü oluşturur. Bu kişilerin en çok üstünde durduğu özellikleri cömertlik ve kerem sahibi olmalarıdır. Ayrıca merhametli olmaları, halkı koruyup gözetmeleri, ihtiyaç sahiplerini mutlu etmeleri, adaletli olmaları da sıklıkla övdüğü özelliklerdir. Nedîm, bu kişilerin övgüsünü yaparken genellikle Doğu'nun ün kazanmış, büyük şahırlarına üstünlükleri üzerinde durur ya da Doğu'nun Örfi, Vassaf, Hafızı Şirazi gibi büyük şairlerinin bile bu kişileri övebilecek kudrette olmadığını söyler. Bu büyük şairlerle kendi şiir kudretini karşılaştırarak kendi şiirinin övgüsünü de yapar. Bununla beraber 18. yüzyıl manzum bina tarihlerinde baniye övgü ana motiflerden biri olsa da yaptırılan ya da ihya edilen mimari eserin özelliklerinin anlatımı ve eserin övgüsü de aynı derece önem kazanmıştır. Mimari sembolizm vasıtasıyla baninin övülmesi, yapının fiziksel özelliklerinden ilham alan imge ve mecazi biçimlerle iç içe geçmiş, giderek bunların gölgesinde kalmıştı. Şiirlerin uzunluğu ve çok yönlülüğü geliştikçe, yavaş yavaş övgünün odağı baniden binanın kendisine kaymıştı. Vurgunun yapı lehine değişmesi, 18. yüzyıl tevarihini önceki dönemlerin tevarihinden en iyi ayırt eden özelliğidir (Hamadeh, 2010).

Nedîm, 18. yüzyılın başında artan imar faaliyetleri sonucunda yeni yapılan ya da ihya edilen binalara yazdığı manzum tarihleriyle öne çıkan şairlerimizdendir. Nedîm'in şiirlerinde anlattığı, Lâle Devri'nde inşa edilen ve ne yazık ki günümüze ulaşamayan pek çok mimari eser, gözümüzde canlanıverir. Bu çalışmanın konusunu Nedîm'in şiirlerindeki mimari eserlere göndermeler oluşturduğundan 18. yüzyılda

yazılmış manzum tarihlerin bazı özellikleri Nedîm'in tarih manzumeleri üzerinden örneklendirilecektir.

Yukarıda 18. yüzyıl tarih manzumelerinde baniye övgünün manzumenin ana motiflerinden olduğu söylenmişti. Nedîm'in tarih manzumelerinde ve bu çalışmaya dahil edilen kasidelerinde de eserin banisine ve dönemin padişahı III. Ahmed'e övgü ön plandadır. Bunun yanında eserin şairin gözünde önem arz eden bazı özelliklerinin övgüsü de hiç azımsanmayacak bir orandadır. 18. yüzyıl şairlerinin ve bu şairler içinde önemli bir yeri olan Nedîm'in, takdirlerinin boyutunu göstermek için seçtikleri özellikler, binanın gönül çekiciliğini ve banisinin büyüklüğünü en iyi temsil ettiğini düşündükleri özelliklerdir.

Övgüsünü yaptıkları özelliklerin başında binanın konumu, çevresi, arazisinin genişliği, havasının temizliği, toprağının kokusu gelir. Şairler, avlular, ağaçlıklı yollar, havuzlar, çeşmeler, bahçe kasırları, köşkler, çiçek tarlaları gibi unsurlardan da sıklıkla bahsederler. Nedîm, Kaptan Mustafa Paşa'nın yalısını anlattığı bir kasidesinde yalının konumunu şöyle anlatmıştır:

Kûh u deryâ iki cânibden der-âgûş eylemiş

Sanki deryâ dâyesi kûhsâr ise lâlâsıdır

K: 38 / 7*

Dağ ve deniz, iki taraftan kucaklamış, sanki deniz dadısı, dağın tepesi ise lalasıdır.

Kûh sakınmakda ruhsârın doğar günden anun

Bahr ise âyînedâr-ı tal'at-ı garrâsıdır

K: 38 / 8

Dağ, yanağını (yüzünü) doğan günden sakınmaktaydı. Deniz ise o şaşalı, gösterişli güzelliğine ayna tutmaktadır.

Bu beyitlerden yalının bir tepenin eteğinde ve denizin kenarında olduğu anlaşılabilir.

Yine aynı kasidede Nedîm, yalının toprağının kokusundan da bahsetmiştir.

Tıynet-i hâkindeki dil-cûy bûy-ı âşinâ

Milket-i bâğ u bahârın hazret-i 'Îsâsıdır

K: 38 / 10

Toprağının mayasındaki gönül çeken tanıdık koku, bağ ve bahar ülkesinin Hz. İsa'sıdır.

*Bu rakamlar beyit numaralarıdır.

Nedîm, yine aynı yalı için yazdığı başka bir tarih manzumesinde yalının deniz kenarında olduğunu daha açık bir şekilde ifade etmiş ve yalıyı bu konumuyla kıvrımlı, lüleli zülfü gözünün ucunda olan güzellerin yüzüne benzetmiştir.

Kenâr-ı mevce-i deryâda el-hak şekl-i matbû'u

Müşâbih tal'at-ı hûbâna taraf-ı zülf ü pür-hamde

T: 38 / 12

Denizin dalgalarının kenarındaki güzel şekli doğrusu kıvrımlı, lüleli zülfü gözünün ucunda (olan) güzellerin yüzüne benzer.

Nedîm, Muhammed Kethüda Paşa'nın sahilsarayına yazdığı bir tarih manzumesinde de süsünün ve bezeğinin tamlığıyla inşa edilen sahilsarayın havasından, suyundan, toprağının kokusundan bahseder.

Kemâl-i zîb ü ferle yapıdı bu sâhil-serâyı kim

Hevâsı dil-güşâ âbı musaffâ hâki 'anber-bû

T: 40 / 4

Bu sahilsarayı zinet, süs ve bezeklerinin tamlığıyla yaptı. Bu sarayın havası gönle ferahlık verir. Suyu süzölmüş, arındırılmış; toprağı ise anber kokuludur.

Nedîm, Kaptan Mustafa Paşa'nın sahilsarayı için yazdığı bir tarih manzumesinde sahilsarayın bahçesindeki büyük mermer havuzu anlatır ve bu geniş havuzu bir göle benzetir. Bahçesindeki bu havuzla ve denizin kenarındaki konumuyla bu yalı sanki iki taraftan denizle kuşatılmış gibi görünmektedir.

Temâşâ kıl şü havzın vüs'atine bak bu kasr-ı nev

Muhât olmuşdur iki cânibden bahr ile gûyâ

T: 36 / 24

Gezip seyret, şu havuzun genişliğine bak, bu yeni kasır sanki iki taraftan deniz ile kuşatılmıştır.

Biri deryâ-yı şûr u birisi deryâçe-i şîrîn

Bu kasr ol iki bahrin arasında gevher-i yektâ

T: 36 / 25

Biri tuzlu deniz ve birisi tatlı bir göl; bu kasır o iki denizin arasında eşsiz, benzersiz bir cevher.

Egerçi nâmi havz ammâ yapup deryâçe-i zîbâ

Ruhâm-ı sâfını mir'ât-ı endâm etdi ser-tâ-pâ

T: 36 / 26

Aslında havuz diye anılıyor; ama onu süslü bir göl yapıp halis, katkısız mermerini de baştan ayağa boy aynası etti.

Ayrıca, bir binanın yüksekliği, genişliği, görünümü şairler tarafından sıklıkla ele alınan özelliklerdir. Aşağıdaki beyitlerde Nedîm, Muhammed Kethüda Paşa'nın sahilsarayı için yazdığı tarih manzumesinde sarayın genişliğinden ve yüksekliğinden bahsetmiştir.

Ne sarây irgüremez bâmina ser-pençesini

Ne kadar sa'y-i nigâh eylese bâzû-yı nigâh

T: 43 / 5

Ne saray! Bakışın (pazısı) gücü, bütün kuvvetiyle ne kadar bakmaya çabalasa da çatısına ulaşamaz.

Ne sarây vüs'atına dâiresi huldün teng

Ne sarây rif'atına kaddi sipihrin kûtâh

T: 43 / 6

Genişliği karşısında cennet dairesinin dar; yüksekliği karşısında (da) gökyüzünün boyunun kısa kaldığı bir saray.

Şairler, tarihlerinde ve kasidelerinde, tarz, tarh, tab', resm ve üslup gibi terimleri çokça kullanarak anlattıkları yapının üslup ve tasarımı hakkında ipuçları verirler.

Gelüp tab'-ı ferah peymâsına âb u havâsı hoş

Pesend etdikde tarz u resmine ol âsaf-ı yektâ

T: 36 / 14

Sevinç ölçen tabiatına suyu ve havası hoş gelip o eşsiz, benzersiz Âsaf, şeklini ve resmini beğenince,

Buyurdu nâmına Bâğ-ı Ferah denmek münâsibdir

Çü kalmaz mevki'-i pâkin gören dillerde gam aslâ

T: 36 / 15

İsmine Ferah Bağı denmesinin uygun olduğunu buyurdu; çünkü temiz alanını gören gönüllerde gam asla kalmaz.

Bu dönemde şiirler, binayla, banisiyle ya da her ikisiyle ilgili olarak okunabilecek, şöhrat, zenginlik ve ilahi kısmet temalarına odaklanan ve yerleşik uhrevi göndermelerle zenginleştirilmiş olan imgeler vasıtasıyla bir çatının ya da kubbenin yüksekliğine yapılan referanslarla doludur. Aynı şekilde, binanın iskeletinin veya temelinin gücü ve sağlamlığı, baninin (saltanat ve sadrazam baniliği ile yapılan

binalar durumunda ise devletin) sebatı ve emniyetine dair anlamlarla yüklüdür (Hamadeh, 2010). Nedîm, Darü's-saâde Ağası Beşir Ağa'nın sarayı için yazmış olduğu tarih manzumesinde yalının çatısının yüksekliğinden ve kapısının yüceliğinden bahseder. Bu ifadeler bir anlamda Beşir Ağa'nın yüceliğine ve talihine de bir göndermedir.

Zihî nev-âşiyân-ı şâh-bâz-ı 'izz ü devlet kim

Firâzî bâminin hem-sâye-i bâl-i hü mâ oldu

T: 44 / 2

Çatısının çıkışı; devlet kuşunun kanadına komşu olan yücelik ve talih kuşunun ne güzel yeni yuvası.

Zihî bâlâ revak u tâk-ı pür-zîb ü tekellüf kim

Der-i 'âlîsi ikbâl ü sürûra mültecâ oldu

T: 44 / 3

Yüce kapısı, sevinç ve talihe sığınak olan, ne güzel yüksek revaklı, çok süslü kemerli ve gösterişli (bir yer).

Şairler, yapı malzemesi olarak, tahta, gümüş, demir, mermer, granit, altın gibi maddeleri sıklıkla kullanırlar. Örneğin Nedîm, Damad İbrahim Paşa çeşmesi için yazdığı bir tarih manzumesinde,

Zihî mâü'l-hayât-ı can-fezâ kim akdığı yerde

İçinden gül çıkar âteş yerine seng-i harânın

T: 23 / 2

(Bu) aktığı yerde mermerin içinden ateş yerine gülün çıktığı ne güzel can arttıran hayat suyudur, diyerek çeşmenin mermer yüzeyinden ve üzerindeki gül desenlerinden bahsetmiştir.

18. yüzyılda mimari ile ilgili yazılan şiirlerde göze çarpan unsurlardan biri de eserlerin göz alıcı süslemeleridir. Özellikle Nedîm, pek çok şiirinde mimari eserlerdeki süs ve bezeğin çokluğuna dikkat çekmiştir. Muhammet Kethuda Paşa'nın Sahilsarayı için yazdığı tarih manzumesinde sarayın süs ve bezeğinin çokluğundan bahsetmiştir.

Hezâran zîb ü ferle sad hezâran zîb ü ziynetle

Bu sâhil-hâneyi yaptı Muhammed Kethudâ Pâşâ

T: 41 / 11

Binlerce ss ve bezekle yüz binlerce bezeme ve ziynetle “bu sahilhaneyi Muhammet Kethuda Paşa yaptı.”

Sonuç olarak manzum tarihlerin beslendiği kaynağın çevredeki gerçeklik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu gerçeklik yalın bir gerçeklik olarak değil, sembolik ifadelerle sunulan bir gerçekliktir. Buna rağmen, belirli bir dönemde gerçekleŐtirilen yapım faaliyetini anlatması nedeniyle tevarihin belgesel değeri çok büyüktür. Birçok durumda tevarih, bizim için artık tamamen yok olmuş binaların veya bu yapılardaki biçimsel ve dekoratif özelliklerin kanıtlarını sunmaktadır. 1720 – 21’de ilk Sa’d-bd Sarayı’nda inşa edilen kasırların birçoğunu, Nedîm’in kasideleri sayesinde bilmekteyiz (Hamadeh, 2010). Manzum tarihler, bir yapıyı Şairin perspektifinden sunsa da bize o yapı hakkında önemli ipuçları verir. Bazen gözden kaçmıŐ küçük bir ayrıntı, bir imge o yapının daha önce anlaŐılmamıŐ bir özelliğini ortaya çıkarmaya yarıyabilir. İŞte Nedîm’in ve daha pek çok Őairimizin de Őiirimize ve sanatımıza bıraktığı miras budur.

5. NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE MİMARİ ESERLERE GÖNDERMELER

5. 1. Çeşmeler

5. 1. 1. Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi

III. Ahmed Çeşmesi olarak bilinen bu çeşmeyi, III. Ahmed, annesi Emetullah Gülnuş Valide Sultan'ın ruhuna, H. 1141'de (M. 1728) yaptırmıştır. Bu meydan çeşmesi, Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camisi ile Yeni Valide Camisi arasındaki alanda yapılmıştır. İskele / meydan çeşmesi şeklindedir. Çeşmeye Nedîm ve Şâkir'in birer şiiri ve yine Şâkir'in, Rahmî'nin bir mısraını tamamlayarak söylediği bir diğer şiiri ile, III. Ahmed ve Damad İbrahim Paşa'nın beraber söyledikleri bir tarih beyiti hakkedilmiştir. Her üç uzun kitabe de üç sütuna altı satır şeklinde hakkedilmiştir (Aynur ve Karateke, 1995).

Çeşme, dört yüzlüdür, beyaz mermerdendir. Her yüzünde sivri kemerli birer niş ile önünde birer su yalağı olan çeşmeleri vardır. Yalnız denize bakan yüzünde bu nişin iki yanında da mihrap şeklinde birer hücre daha vardır. Köşeler kesiktir, birer zarif burmalı sütunçe ile bağlanmıştır ve buralarda da insanın ayakta içebileceği yükseklikte birer suluk vardır. Nişlerin etrafı, kemer aynaları rumî oymalar ve kabartmalarla süslenmiştir. Çatı eskiden iki kademeli, saçakların kenarlarında süslemeleri olan çok daha zarif bir haldeyken, çeşmenin tamiri sırasında dört tarafa meyilli sade bir çatı yapılmıştır. (Aynur ve Karateke, 1995:189)

Bâb-ı Hümâyün Çeşmesi'nin basite indirgenmiş bir örneğidir. Bu çeşmenin dört köşesinde, III. Ahmed'in Topkapı Sarayının dış kapısı önünde, M.1728'te yaptırdığı dört köşesinde sebili olan dört çeşmeli çeşmesinden farklı olarak küçük zarif çeşmeler bulunur.

Şekil 5.1 : Üsküdar'daki III. Ahmed Çeşmesi (Özel, 2010)

5. 1. 1. 1. Nedîm'in şiirinde Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi

Târîh-i Çeşme-i Sultân Ahmed Der Üsküdar

Üsküdar'daki Sultan Ahmed Çeşmesinin Tarihi

Semiyy-i fahr-i mevcûdât Sultân Ahmed-i Gâzî

Şeh-i sâhib-me'âsir zill-ı pâk-i Hazret-i Vehhâb

Varlığın övücüyle (Hz. Muhammed) adaş,
güzel eser sahiplerinin şahı, bağışlayan
Allah'ın saf gölgesi Gazi Sultan Ahmed!

Emîn-i Yesrîb ü Bathâ mu'în ü millet-i beyzâ

Ebâ-'an-ced şeh-i dâna hidîv-i tâhirü'l-ensâb

Mekke ve Medine'nin emini (sahibi), bütün
Müslümanların yardımcısı, kuşaktan kuşağa
âlim şah, temiz soyluların hidivi!

O hâkân-ı keremkârın bu 'arz-ı cennetâsâda

Olup gufrân ile Ümm-i Safiyye-hasleti der-hâb

Bu cennet gibi yeryüzünde o cömert
hükümdarın Safiyye yaradılışı annesi
uykusunda örtülünce,

Anun rûh-ı şerîfîn hayr ile yâd eylemek kasdın

Derûn-ı pâkine ilhâm edince hâlıkü'l-esbâb

Her sebebi var eden Allah, onun şerefli,
kutsal ruhunu hayırla anmak maksadını
tertemiz gönlüne ilham verince,

Vezîr-i a'zamı Dâmâd İbrâhîm Pâşânın

Gül-i kâmin hutâb-ı müstetâbiyle edüp şâdap

Veziriazamı Damad İbrahim Paşa'nın isteklerinin gülünü hoş, güzel hitabıyla suya kandırıp

Şeref-âbâdı bünyâd eyledikten sonra emriyle

Bu 'ayn-ı zemzem çün kıldı icrâsın ana işrâb

Şeref-âbâd¹²'ı yaptırdıktan sonra ona içirmek için zemzem pınarının yapılmasını emretti.

Türâb-ı kabrine merhûmenin ikrâm için yaptı

Reh-i hakda diyâr-ı Üsküdarâ çeşme-i pür-âb

Hak yolunda Üsküdar mevkine bol sulu (bu) çeşmeyi merhumenin kabrinin toprağına bağışlamak için yaptı.

O hâkân-ı cihânı dâ'ima hak eyleyüp te'yîd

Ne kâra 'azm ederse hükm-i takdîr etsin istisvâb

O dünyanın hükümdarını Allah her zaman kuvvetlendirip hangi işe niyetlenirse takdirle beğensin, kabul etsin.

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın

Bu şehri mâ ile Sultân Ahmed eyledi sîr-âb (1141)

Nedim bu mısrayla, tamamlanma tarihini söyledi. "Bu şehri su ile Sultan Ahmed suya doyurdu."

T:11

5. 1. 1. 2. Değerlendirme

Nedîm yukarıdaki şiirine III. Ahmed'in övgüsüyle başlamış, onun bütün varlıkların övünç kaynağı olan Hazreti Muhammed'in adaşı ve güzel eserlere sahip kişilerin şahı olduğunu belirttikten sonra çeşmenin yapılış amacına geçmiştir.

¹²Şeref-âbâd Kasrı, Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa Camii ile sahil arasında bulunmaktaydı. Burada ilk yapıyı Şemsi Paşa Külliyesi'nin bânisi Şemsi Paşa yaptırmıştır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da 1580 tarihini taşıyan külliye ile ya da biraz daha önce inşa edilmiş olması mümkündür. Şemsi Paşa Sarayı olarak tanınan bu yapıya ilişkin bilgi yoktur. Yalnız köşkte zaman zaman bazı elçilerin kabul edildiği, özellikle İranlı elçilerin bu yapıda misafir edildiği bilinir. Daha sonra buradaki yapıya bazı kaynakların verdiği Acem Kasrı adının bununla ilgili olduğu düşünülebilir. III. Ahmed Dönemi'nde (1703-1730) aynı mevkiye yeni bir köşk inşa edildiğine göre bu köşk yıkılmış veya yıktırılmıştır.

İkinci yapı Damad İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilip Şeref-âbâd adı verilmiştir. İbrahim Paşa, 1709-1710'da Üsküdar'a su getiren tesisleri inşa ettirirken kasrı da yaptırmış olmalıdır. Bu suyolunu gösteren Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki bir haritada kasır geniş bir bahçe içinde sahildeki duvarların üzerine oturtulmuş, iki katlı bir yapı olarak görülür. Haritada ayrıca kasrın bahçe duvarına bitişik klasik formda iki çeşme görülür ki bunlar III. Ahmed'in şehzadeleri Mehmed ve Süleyman adına yaptırılmıştır. Aynı yerde Şeref-âbâd su maksemi de vardır (Yılmaz, 1994:162-163).

Şeref-âbâd yapıldığı zaman bir su kaynağından buraya akıtılmış ve devlet ricâli de Üsküdar'a çeşmeler yaptırmış, böylece semtin su ihtiyacı karşılanmıştır. Şeref-âbâd için yapılan maksemden Üsküdar'ın da pay alacağı söylenmiş; Padişah, cennet gibi bir yer olan Üsküdar'da annesinin mübarek ruhuna hayır olması için suyu bol bir çeşme yaptırmıştır (Macit,1994:110). Ayrıca yine Nedîm'in tarihinden Şeref-âbâd'ın Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı ve Şeref-âbâd'ın inşasından sonra bir de Şeref-âbâd su maksemnin inşa edildiği öğrenilmektedir. Nedîm, manzumesini bir dua ve çeşmenin yapım tarihini veren bir tarih beyiti ile tamamlamaktadır.

5. 1. 2. Şehzade Bayezid Çeşmesi

Çeşmeyi III. Ahmed, oğlu Şehzade Bayezid için H.1141'de (M. 1727) yaptırmıştır. Üsküdar'da Hüdayi Camii yakınındadır. Kitabesinde yukarıda çevirisi yapılmış olan Nedîm'in tarih manzumesi bulunmaktaydı. Günümüzde çeşmenin sadece kalıntıları mevcuttur. Bu çeşme, suyunu İbrahim Paşa su yolundan Doğancılar Maksemi'nden almaktaydı (Aynur ve Karateke, 1995).

Şekil 5.2 : Hüdayi Camii'nin yanındaki Şehzade Bayezid Çeşmesi (Özel, 2010)

5. 1. 2. 1. Nedîm'in şiirinde Şehzade Bayezid Çeşmesi

Târîh-i Çeşme-i Şehzâde Sultân Bâyezîd Der-Üsküdar

Üsküdar'daki Şehzade Sultan Bayezid Çeşmesi'nin Tarihi

Şehriyâr-ı yem-himem Sultân Ahmed kim anun

Hidmet-i dergâhına şâyeste Hârûnü'r-Reşîd

Dergâhının hizmetine Harun Reşit¹³'in yakıştığı deniz gayretli hükümdar Sultan Ahmed!

Üsküdarı eyledi iğnâ sehâb-ı re'feti

Eyleyüp icrâ anun her sûyuna cûy-ı cedîd

Onun her yanına yeni bir akarsu akıtıp Üsküdar'ı merhametinin bulutu zenginleştirdi.

Hak Te'âlâ cümle evlâdiyle ol şâhenşehin

Eyleye günden güne ikbâl ü iclâlin mezîd

Yüce Allah bütün çocuklarıyla o şahlar şahının bahtını ve büyüklüğünü günden güne arttırsın.

Böyle tahrîr eyledi târîhini anun Nedîm

Pâk rûşen çeşme-i zîbâ-yı Sultan Bâyezîd (1140)

Nedim; "temiz, parlak süslü Sultan Bayezid çeşmesinin" tarihini böyle yazdı.

T: 12

5. 1. 2. 2. Değerlendirme

Nedîm, yukarıdaki kısa tarih manzumesine yine III. Ahmed'in övgüsüyle başlamış, onun hizmetine ancak Harun Reşit'in yakışacağını söyledikten sonra, sultanın çalışkanlığının, gayretinin büyüklüğünü deniz benzetmesi kullanarak ifade etmiştir. Merhametinin bulutu ile Üsküdar'ın su ihtiyacını fazlasıyla karşılayıp bu çeşmeyi de oğlu için yaptırdığı Nedîm'in üçüncü beyitindeki duasından anlaşılabilir. Nedîm, manzumesini H. 1140 yılını veren bir tarih beyiti ile tamamlamıştır.

¹³Harun Reşit, Abbasoğullarından bir halifenin adıdır. 765'te doğmuş, 786'da halife olmuş, 808'de ölmüştür. Hakkında birçok efsane vardır (Gölpınarlı, 2004).

5. 1. 3. III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili

III. Ahmed Çeşmesi, Lâle Devri'nin Osmanlı mimarisine kazandırdığı yeni bir yapı tipi olan “meydan çeşmesi” geleneğinin en güzel örneklerindedir. Bu çeşme 1141'de (M. 1728) III. Ahmed tarafından Mimar Mehmed Ağa'ya yaptırılmıştır.

Yeri, Topkapı Sarayının dışında, Bâb-ı Hümâyün'un önündedir. Bina yuvarlak bir kaide üstünde kare biçiminde yükselen, yüksek bir çatı ve geniş saçaklarıyla görkem bulan bir eserdir. Dört köşesinde üçer şebekeli, köşeleri yuvarlayıp hareketlendiren öne doğru taşmış dört tane sebil bulunur. Dört yüzündeki dört çeşmede de klasik mimarinin uzantısı olan sivri kemerleriyle birer niş vardır. Kemerler birer kırmızı birer beyaz taştan olmak üzere çift renktedir. Her yüzdeki çeşmenin ikişer yanında birer dikdörtgen içinde iki küçük cami mihrabını andıran hücreler vardır. Çeşmelerin önünde yalıkları, sebillerin önünde ikişer basamaklı merdivenleri vardır. Sebillerin sütunları dışında binanın her yeri süslemelerle, kalem işleriyle doludur. Ayna taşlarının iki yanlarında birer vazo içinde çiçekler yer almaktadır. Süslemelerin bir kısmı mermer üstünde kabartma şeklinde yapılmışlardır.

Şekil 5.3 : Bâb-ı Hümâyün önündeki III. Ahmed Çeşmesi (Özel, 2010)

Tarih kitabesi Bâb-ı Hümâyün'a yakın yüzdeki sebilin üstünde başlar, sebillerin her şebekeli yüzünün üstünde iki satırlık birer beyit ve Ayasofya'ya bakan yüz hariç, çeşmeli her yüzde iki sütuna dörder beyit olmak üzere binayı çevreler. Kitabelerin bulunduğu yükseklikten sonra, bina daha da yükselmekte, birkaç sıra süslemeyle beraber, bir sıra da mavi – yeşil renklerin hakim olduğu çini ile sarılmaktadır.

Şekil 5.4 : Bâb-ı Hümâyün'daki III. Ahmed Çeşmesini ve mavi-yeşil renklerin hakim olduğu çini frizini gösteren detay (Özel, 2010)

Geniş saçağın altı da kalem işi süslemelerle doludur. Kurşun kaplı çatısının beş kubbesinden dört küçüğü her bir sebilin üstünde, diğer büyük olanı ise tepede ortada bulunmaktadır. Her kubbenin üstünde birer alemi vardır. Bu devirde Osmanlı mimarisinde başlayan barok tesiri, bu çeşmenin mimarisinde tam hakim olmamış, bu mimari tarzı klasik Osmanlı mimarisi ile beraber kullanılmıştır. (Aynur ve Karateke, 1995:175-176)

III. Ahmed Çeşmesi, anıtsal bir meydan çeşmesi olmasının yanında bezemeleriyle de dikkat çeker. Lâle Devri üslûbunun sevilen motifi olan, çiçeklerle doldurulmuş süslü vazoların ya da buketlerin güzel bir örneğini bu çeşmede görürüz.

Çeşmenin üzerindeki kitâbenin şairi yalnız Seyyid Vehbî'dir. Ancak aynı sebil ve çeşmeye Nedîm, Sâmi ve Şâkir de tarih düşürmüştür. Yukarıda çevirisi yapılan şiir, Nedîm'in bu çeşme için yazdığı tarih manzumesidir.

5. 1. 3. 1. Nedîm'in şiirinde III. Ahmed Çeşmesi ve Sebili

Târîh-i Çeşme-i Çâr-Erkân Der-Pîşgâh-ı Bâb-ı Hümâyun

Bâb-ı Hümâyun Önündeki Dört Sütunlu Çeşmenin Tarihi

Âlemin hâkânı Sultân Ahmed-i 'âlî-himem

Kim sadâ-yı şevket ü şânıyla pürdür şeş cihât

Büyüklüğü'nün ve şanının sesiyle altı yönü dolduran, dünyanın hakani, üstün gayretli Sultan Ahmed!

Görmemişdir dîde-i tâc u serîr-i saltanat

Böyle sultân-ı melek-hû husrev-i kudsî-sıfat

Saltanat tahtının ve tacının gözü, böyle melek huylu sultan ve böyle kutsal sıfatlı padişah görmemiştir.

Hakka hamd olsun ki hep âsâyiş ü râhattadır

Sâye-i insâf u 'adl ü re'fetinle kâinât

Kâinat; merhametinin, adaletinin ve insafının korumasıyla hep rahat ve güvende olduğu için Tanrı'ya şükürler olsun!

Rûh ol hâkân-ı kâmilidir cihan mânende-i ten

Hâfız ol şâh-i 'âdildir ra'iyet hem-çü şât

Cihan, bedeninin benzeriyse, ruh da o olgun hükümdardır. Koyun gibi halkı (halk sürüsünü) koruyan ve saklayan da o adaletli padişahdır.

Eyledi İrânı pâk ifrâzdan şimdi bütün

Kılınır câmi'leri içre cemâ'atla salât

Bütün İran'ı istenmeyenlerden, kirden kötülüklerden temizledi, şimdi artık camilerinin içinde cemâatle namaz kılınır.

Ol hizebr-i nâmver kim savlet-i şîrânesi

Eylemişdir zümre-i A'câmı darben fil-i mât

Arslana yaraşır hamleleriyle hücum eden o ünlü, arslan gibi cesur kahraman Acem zümrelerini vurup yenilmiş fil eylemiştir.

Ol şeh-i 'âlem binâ kıldı bu 'âlî çeşmeyi

Kim zülâl-i sâfının evsâfidır 'azb-i furât

Fırat'ın (suyunun) tatlılığı; saf, soğuk, tatlı suyunun kalitesinde (olan) bu yüce (ulu) çeşmeyi o âlemlerin padişahı yaptırdı.

Habbezâ ser-çeşme-i dil-cû ki bahş etmektedir

Lûlesi leb-teşnegâna şerbet-i kand-i nebât

Musluğu, susamışlara nöbet şekerinin şerbetini bahş eden, gönül çeken, ne güzel bir çeşme başı!

Habbezâ 'ayn-ı hayât-ı pâk kim şâyestedir

Kılsalar İskenderi su yolcu ana bâ-berât

İskender'i ona beratla su yolcu¹⁴ yapsalar yaraşacak (olan) ne güzel, temiz bir hayat pınarı (kaynağı).

Kepçesi mânende-i dest-i kerîman pür- 'atâ

Lûlesi hem-çün zebân-ı ehl-i dil şîrin-nikât

(Çeşmenin) kepçesi, çok başlılarda bulunan, cömert, hediyelerle dolu (bir) ele benzer; musluğu ise ince manalı, tatlı sözlü gönül ehlinin dili gibidir.

Medhini takrîre 'âciz meknet-i nutk u zebân

Vasfını tahrîre kâsır kudret-i kilik ü devât

Övgüsünü anlatmaya sözün ve dilin gücü yetersiz, niteliklerini yazmaya ise kalem ve divitin kuvveti eksik kalır.

Hızf edüp dâ'im o şehenşâhı hayy-i lâ-yezâl

Devlet ü ikbâli rûz-ı haşre dek bulsun sebât

Zevalsiz ve bitimsiz Allah, o şahlar şahını her zaman korusun, bahtı ve devleti kıyamet gününe kadar devam etsin.

Söyledi târîh-i itmâmın bu mısra'la Nedîm

Çeşme-i vâlâsı Sultân Ahmedin mâ-i hayât (1141)

Nedim, "Sultan Ahmed'in hayat suyunun yüce çeşmesi"nin tamamlanma tarihini bu mısra ile söyledi.

T: 17

5. 1. 3. 2. Değerlendirme

Bu manzumede Nedîm, ağırlıklı olarak III. Ahmed'i övmüştür. III. Ahmed'i meleğe benzetmiş ve o güne kadar saltanat tahtına böyle kutsal nitelikleri olan bir padişahın oturmadığını söylemiştir. Dünyayı somut bir bedene benzeterek o bedeninin ruhunun da III. Ahmed olduğunu ifade etmiştir. III. Ahmed, halkını koruyan saklayan, adaletli, bütün Acemleri mat eden aslan gibi bir padişaktır, diyerek o dönemde İran'la yapılan savaşlara bir gönderme yapmış, bütün İran'ı kirden kötülüklerden temizlediğini söylemiştir.

¹⁴Su yolcu: İstanbul'un su yollarının ve bunlara ilişkin kuruluşların bakım, onarım ve işletmesiyle uğraşan kimse (Türkçe Sözlük, 2005).

III. Ahmed'in övgüsünden sonra çeşmenin kendince önemli gördüğü özelliklerinden bahsetmiştir. Çeşmenin suyu, saf, soğuk ve tatlıdır. İnce manalı, tatlı sözlü gönül ehlinin dili gibi olan musluğundan, susamışlara şeker şerbeti akar, İskender'i ona su yolcu yapsalar uygun düşer. Kepçesi de cömert sevgilinin eli gibidir, o da susamışlara cömertçe suyunu sunar. Nedîm'e göre çeşmenin övgüsünü anlatmaya dilin, sözün gücü yetersizdir. Bu sebeple bir dua ve en son olarak da çeşmenin tarihini verdiği beyitle manzumesini bitirmiştir. Çeşmenin tarihini içeren mısranın ebced değeri H. 1141'dir.

5. 1. 4. Emetullah Kadın Çeşmesi

Üsküdar'daki Başkadin Çeşmesi, Emetullah Sultan tarafından H. 1141'de (M. 1728) yaptırılmıştır. Çeşme, Üsküdar'ın Doğancılar Caddesi'nde, İmrahor Camii'nin yanındadır. Camii / cephe çeşmesi şeklindedir. Kitâbesi, Tâlik üslubuyla, Nedîm tarafından yazılmıştır. Bu çeşme için Abdî de tarih düşürmüştür. Yukarıda çevirisi yapılan şiir, Nedîm'in çeşmenin kitâbesindeki tarih manzumesidir.

Çeşme, tamamen mermerdendir. Sivri kemeri, küçük kavisler alarak yükselir. İki tarafında madalyon şeklinde açmış çiçek motifi yer alır. Çeşmenin üst çizgisi dendan şeklindeki başlıkla sınırlanmıştır.

Büyük bir su yalağı ve testi koyma setleri de vardır. Suyu, Doğancılar Maksemi'nden dağıtılan İbrahim Paşa su yolundan gelirdi. (Aynur ve Karateke, 1995)

Şekil 5.5 : Üsküdar İmrahor Camii'nin önündeki Başkadin Çeşmesi (Özel, 2010)

5. 1. 4. 1. Nedîm'in şiirinde Emetullah Kadın Çeşmesi

Târîh-i Çeşme-i Başkadın Der-Üsküdar

Üsküdar'daki Başkadın Çeşmesinin Tarihi

Hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı gerdun-pâye kim

Âlemi eltâf u ihsâniyle ihyâ eyledi

Dünyayı iyilikleri ve bağışlarıyla ihya eden yüksek şerefli Sultan Ahmed Han Hazretleri!

Fâtih-i İran şeh-i devran ki cûd u re'feti

Üsküdarı âb-ı şîrîn ile iğnâ eyledi

Cömertliği ve merhameti (ile) Üsküdar'ı tatlı su ile zenginleştiren İran fatihi ve devrin şahı!

Suyu başından edüp icrâ o hâkân-ı kerîm

Ehl-i devlet ol sudan çok çeşme peydâ eyledi

O kerem sahibi hakan, suyu başından, kaynağından akıtınca devlet çalışanları o sudan pek çok çeşme meydana getirdi.

Başkadın hazretleri dahı bu zîbâ çeşmeyi

Kendü mâlıyla yapup bir hayr-ı vâlâ eyledi

Başkadın hazretleri de bu süslü çeşmeyi kendi malıyla yaptırıp yüce bir hayır işledi.

Bu mahalle âb-ı sâfiye katı muhtâc idi

Hakka şükr olsun bu mâ'atşânı irvâ eyledi

Bu mahalle duru ve katıksız bir suya kesinlikle muhtaçtı. Bu susamış insanları suya kandırdığı (için) Allah'a şükürler olsun.

Nûrveş cârî olup bu âb-ı sâf-ı dil-pezîr

Teşnegânın dillerin eşvâka me'vâ eyledi

Gönüle hoş gelen bu saf su nur gibi akararak susamışların gönüllerini arzu ve isteklere mesken eyledi.

Pek mu'allâ çeşme-sâr-ı bî-âdil oldu hele

Tarhını üstâd hakkâ kim dil-ârâ eyledi¹⁵

Pek yüce, benzersiz, çeşmesi bol bir yer oldu, hakikaten (onu yapan) üstad düzenini gönül dinlendiren, okşayan (bir şekilde) yaptı.

Hak Te'âlâ ol şehin ikbâlini efzûn ede

Kim der-i lûtfun cihan halkına me'vâ eyledi

Yüce Allah, bağışlarının kapısını dünya halkına yurt eyleyen o şahın talihini çok yükseltsin.

¹⁵Bu beyit, çeşmenin üstündeki kitâbede yoktur.

Çeşmenin bânîsinin dahi kula 'ömrün füzûn

Kim hulûs-ı kalb ile bu hayrı inşâ eyledi

Kalp temizliği ve samimiyetle bu hayrı inşa ettirdiği için bu çeşmeyi yaptıranın ömrünü de arttırsın.

Söyledi târîh-i itmâmın anun kilik-i Nedîm

Başkadın bu çeşme-i vâlâyî icrâ eyledi (1141)

Nedim'in kalemi onun tamamlanma tarihini söyledi. "Başkadın bu yüce çeşmeyi yaptırdı."

T: 21

Şekil 5.6 : Başkadın Çeşmesi'nin Nedîm yazdığı kitabesinin ve yanlarda madalyon şeklinde açmış çiçek motifinin detayı (Özel, 2010)

5. 1. 4. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu tarih manzumesine de III. Ahmed'in övgüsüyle başlamıştır. III. Ahmed, iyilikleri ve bağışlarıyla dünyayı ihya etmiştir. Cömertliği ve merhametiyle Üsküdar'a suyu başından, kaynağından akıtmış, Başkadın ve diğer devlet ricali de buraya pek çok çeşme yaptırmıştır. Nedîm, o bölgenin kesinlikle bir çeşmeye ihtiyacı olduğunu, Başkadının da bu çeşmeyi kendi malıyla yaptırarak büyük bir hayır işlediğini söylemiştir. Başkadın, yaptırdığı bu hayırla susamışların gönüllerini hoş etmiştir. Onu yapan da işini iyi yapmış, düzenini gerçekten çok güzel bir şekilde oluşturmuştur. Bundan sonra Nedîm, iki dua ve çeşmenin yapım tarihini veren bir beyitle manzumesini sonlandırmıştır.

5. 1. 5. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Damad İbrahim Paşa tarafından H. 1141'de (M. 1728) yaptırılmıştır. Nerede olduğu bilinmemektedir. Bu çeşme, Hatice Aynur ve Hakan T. Karateke'nin "III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri" adlı kitabında 'sadece divanlarda geçen çeşmeler' bölümünde yer almaktadır. Kitâbe şairi Nedîm'dir. (Aynur ve Karateke, 1995:250)

5. 1. 5. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Târîh-i Çeşme Berâ-yı Vezîr-i a'zam Dâmâd İbrâhîm Pâşâ

Veziriazam Damad İbrahim Paşa Çeşmesi İçin Tarih

Zihî ser-çeşme-i dil-cûy-ı pâk-i rûh-perver kim

Anun reşkiyle âteşdir der.rûnu âb-ı hayvânın

Onu kıskandığı için ölümsüzlük suyunun içini ateşle dolduran, ne güzel, can besleyen, temiz, gönül çeken, bir çeşme başı.

Zihî mâü'l-hayât-ı can-fezâ kim akdığı yerde

İçinden gül çıkar âteş yerine seng-i harânın

(Bu) aktığı yerde mermerin içinden ateş yerine gülün çıktığı ne güzel can arttıran hayat suyudur.

Bu âb u tâbını gördükçe anun derd-i hasretle

Gözünden âb akar ser-çeşme-i mihr-i dirahşânın

Onun suyunu ve parıltısını (ışılığını) gördükçe hasret derdiyle parlayan güneşin çeşme başının gözünden su akar.

Nedendir anda böyle feyz-i cûdu mekrûmet bilsem

Meger bânisi sadr-ı pür-keremdir var ise anun

Onda böyle cömertlik bolluğu nedendir, bilsem. Belki de onu yaptıran lutfu bol sadrazam olduğu içindir.

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ kim dil ü desti

Verir sermâyesin kân-ı Bedahşın bahr-i 'ummânın

Gönlü ve eli, Bedahşan¹⁶ madenin (dünyanın en kıymetli lal taşının çıktığı maden) (ve) okyanusların sermayesini (kıymetli inciler) veren veziriazam İbrahim Paşa!

¹⁶Bedahşân: Bugün bir kısmı Afganistan bir kısmı da Rusya sınırları içinde kalan yukarı Sind ve Horasan bölgesinde, Kâbil ile Yarkent arasında dağlık bir memleketdir. Eski çağ tarihinde Bakteria olarak geçer. Çok eski zamanlardan beri burada, bedahş denilen yakut madeni çıkarılır. Şehrin adının da bu kelimedenden geldiği sanılmaktadır. Yakut madeni dolayısıyla birçok ülkenin ilgisini çekmiş olan Bedahşân edebiyatta da daima bir yakut cinsi olan kırmızı la'l taşı ile birlikte anılır. Bu taş, sevgilinin dudağını temsil eder, hemen her şairde bu imaja sık sık rastlanır ve dudak la'l-i Bedahşân'a benzetilir. Bunun dışında bir münasebetle kullanıldığı yerler de vardır (Pala, 2008:61).

İşi lûtf u mürüvvet pîşesi bî-keslere şefkat

Vücûd-ı pâki mahz-ı lûtfudur dünyâya Mevlânın

Onun işi iyilik ve mertliktir, amacı kimsesizlere şefkat göstermektir. Saf varlığı Mevla'nın bu dünyaya lutfunun ta kendisidir.

Olup hem-vâre sadr-ı devlet ü ikbâlde kâim

Ola hıfzında dâ'im zât-i pâki Hak Te'âlânın

Saadet ve talih sadrazamlığında (koltuğunda) her zaman kalıcı olup onun saf varlığı daima Allah'ın korumasında olsun.

Nedîm-i bende anun dedi tahsin birle târîhin

Gel âb iç çeşme-i pâkînde İbrâhîm Pâşânın (1140)

Nedim kulu onu överek tarihini söyledi. "İbrahim Paşa'nın pak çeşmesinden gel sen de su iç!"

T: 23

5. 1. 5. 2. Değerlendirme

Nedîm, Damad İbrahim Paşa Çeşmesi'nin tarih manzumesine çeşmenin bazı niteliklerini anlatarak başlamıştır. Bu çeşme can besleyen, gönül çeken, güzel bir çeşmedir ve bu özellikleri sebebiyle ölümsüzlük suyunun içi kıskançlıkla yanmaktadır. Güneş, dünyaya feyz ve bereket yağdırdığından ve nur kaynağı olduğundan güneş çeşmesi diye anılır, İbrahim Paşa ve Nedîm'in şair yaradılışı için benzetilen olur. İbrahim Paşa'nın çeşmesindeki çoşkuyu gören güneş çeşmesi hasret gözyaşları döker. (İbrahim Paşa ve Nedîm'e hasrettir.) İbrahim Paşa'nın eli ve gönlü öylesine cömerttir ki Bedağşan madenin de okyanusların da sermayesini verir. Yani okyanusların bol suyunu da Bedağşan madenin değerli yakut taşını da İbrahim Paşa'nın verdiğini söyleyerek onu övmüştür. İbrahim Paşa'nın işi iyilik ve mertliktir, o kimsesizlere her zaman şefkatle yaklaşır, bütün bu özellikleriyle o, bu dünyaya Allah'ın bir lûtfudur. Nedîm, son iki beyitin ilkinde İbrahim Paşa'nın her zaman talihli ve saadetli olması ve Allah'ın her daim onu koruması için dua eder, son beyit de çeşmenin tarihinin söylendiği beyittir. Çeşmenin yapılış tarihi H. 1140'tır.

5. 1. 6. Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Çeşmenin yaptıranı belli değildir. Damad İbrahim Paşa tarafından yenilenmiştir. Çeşmenin yenilenme yılı Râşid Tarihi'nde H.1134 yılı olayları arasında kaydedilmiştir; fakat maalesef Nedîm'in şiirinin son iki mısrasının ebcedleri H. 1132 verir. Bu durumda, tarih beyitinden önceki beyitte (İki mısradan iki tarih tevliid

eyledi) bir îma olduğu kabul edilerek, bu mısralara iki eklendiğinden tamir tarihine ulaşılabilir.

Çeşmenin yeri yeniçerilerin eski odalarındadır. Eski odalar Şehzadebaşı'nda, Şehzade Camii'nden Vezneciler'e kadar uzanırdı. Ocakların imhasıyla odalar da yıkılmıştır. Kitâbe şairi Nedîm'dir. Çeşme günümüzde mevcut değildir (Aynur ve Karateke, 1995).

5. 1. 6. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çeşmesi

Târîh-i Berâ-yı Tecdîd-i Çeşme-i İbrâhîm Pâşâ

Üsküdar'daki İbrahim Paşa Çeşmesinin
yenilenmesi maksadıyla tarih

Bârek'allah bârek'allah bî-bedel zîbâ eser

Kim anı sadr-ı mekârim-pîşe teşyîd eyledi

İyi ahlaklı, kerem ve cömertlik sahibi sadrazamın sağlamaştırdığı eşsiz (ve) süslü (bu) eseri Allah mübarek etsin, hayırlı ve bereketli olsun!

Sadr-ı gerdûn-pâye kim bir tek rikâbın âsman

Maşrık-ı 'izz ü celâle gurre-i ıyd eyledi

Gökyüzünün, (sadrızamın) tek bir üzensini, değerini, kıymetini ve büyüklüğünü, yüceliğinin doğusuna bayramın ilk günü eylediği (gibi parlattığı); gökyüzü rütbeli, yüce şeref sahibi Sadrazam!

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ kim fezâ-yı 'âlemi

Mâtem-âbâd olmuş iken bezm-i Cemşid eyledi

Yani, dünyanın sonsuz genişliği yasla, kederle imar olmuşken (onu) Cemşid'in meclisi eyleyen İbrahim Paşa!

Bî-garezdir merhamet-perverdir anuñün anı

Hazret-i Allah her kârında te'yîd eyledi

Garezsiz ve merhametli olduğu için yüce Allah onu her işinde kuvvetlendirdi, destekledi.

Dehre oldu mâye-i râhat zamân-ı devleti

Lûtf ile halk-ı cihânın her günün ıyd eyledi

(Onun) devletinin zamanı dünyaya, devire, rahatlığın mayası olup lütufları ile dünya halkının her gününü bayram eyledi.

Dost dursun düşmenin dahi ukûbet yerine

Avf ile ihsân ile ta'zîr ü tehdîd eyledi

Dost bir yana düşmanını dahi eziyet, ceza yerine iyiliklerle ve bağışlamayla azarladı ve tehdit etti.

Lûtf u cûd u himmeti 'âlemde çok bî-kesleri

Zerre-i güm-nâm iken hem-nâm-ı hurşîd eyledi

Bağışı, cömertliği ve emeğiyle dünyada pek çok kimsesizi; unutulmuş bir zerreyken güneşin adaşı eyledi.

Cümleden biri bu zîbâ çeşmeyi çarh-ı denî

Nice dem gözden misâl-i eşk teb 'îd eyledi

Alçak felek nice zamandır tüm çeşmelerden biri (olan) bu süslü çeşmeyi gözden gözyaşı misali uzaklaştırdı.

Her vezîre 'arz edüp derdin lisân-ı hâl ile

Âb-ı rûyun sarf edüp ihsânın ümmîd eyledi

Her vezire uygun bir dille derdini arz edip yüzşuyu sarf ederek bağışını ümit etti.

Her birine derdi kim ey âsafan lâyük mıdır

Baht-ı dun böyle beni me 'yûs u nevmîd eyledi

Her birine: "Ey Âsaf gibi vezirler! Alçak talihin beni böyle yeise düşmüş ve ümitsiz eylemesi bana layık mıdır?" derdi.

Ben ocağın âb-ı rûy-ı merdüm-i çeşmi iken

Hayf kim gerdun beni tahrîb ü tebdîd eyledi

Ben ocağın yüzşuyu, gözbebeği iken (ne) yazık ki felek (dünya) beni harap etti.

Her gelen düşmen edüp bu yerleri bir kere seyr

Bana bakdıkda esâs-ı ta 'nı te 'kîd eyledi

Her gelen düşman bu yerleri bir kere seyr edip bana bakdıkça yerme ve ayıplamanın temelini sağlamlaştırdı.

Dost düşmen hem kulağım burmada ta 'yîb ile

Şerm ü hacletse zebânım bend ü ta 'kîd eyledi

Dost düşman ayıplamayla kulağımı burarken utanma ve şaşırırsa dilimi bağladı ve düğümledi.

Cümle etrâfım olup ma 'mûr ben kaldım harâb

Aramız erbâb-ı himmetle ne teb 'îd eyledi

Etrafımdaki her yer bayındır ve şenlikli olurken ben yıkılmış bir şekilde kaldım, çalışkanlık ve gayret sahipleriyle aramız ne (kadar) açıldı.

Bunca demler ağladı yaşın yaşın ammâ çi sûd

Birisi ne iltifât etdi ne tecdîd eyledi

Bunca zaman yaşın yaşın ağladı ama neye yarar; birisi ne iltifat etti ne yeniledi.

Âkıbet ol âsaf-ı zî-şan edüp şefkat ana

Kâse-i deryûzesin pür nakd-ı ümmîd eyledi

Nihayet o şerefli ve Âsaf gibi vezir, ona şefkat gösterip dilenci çanağını ümit parasıyla doldurdu.

Selsebîl-i cennetâsâ eyleyüp ta'mîr anı

Zîb ü zîverle misâl-i huld câvid eyledi

Onu tamir ederek cennet selsebiline benzetip, süs ve bezekle huld cenneti (sekiz cennet katından biri) gibi ebedi eyledi.

Şöyle pür-zîb oldu kim resmin alıp Rıdvân anun

Turrâ-yı havrâyı ana ser-nigun bîd eyledi

(Adeta) Rıdvân¹⁷, onun resmini alıp ahu gözlü kızın kıvrımlı saç lülesini, ona baş aşağı durmuş bir salkımsöğüt eylemiş (kadar/gibi) süslü oldu.

Buldurup şimdi suyun ikbâl ü devletle tamâm

Ferr ü tâbî çeşme-i hurşîde taklîd eyledi

Şimdi iyi talih ve mutlulukla suyunu tamamlayıp (tamamına ulaştırıp) aydınlığı, süsü ve parlaklığını güneş çeşmesine¹⁸ benzetti.

Sakf-ı 'âlisin hacil-sâz-ı ruvâk-ı âsman

Kefçesin reşk-i kef-i pür-tâb-ı hurşîd eyledi

Yüksek, yüce tavanı, gökyüzü çatısını utandırdı, kefçesi ise çok parlak güneşin elini kışkandırdı.

Şemse-i zer-dûz-ı sakfın çarha sordum bilmeyüp

Mihrdir yahud kamerdir deyü terdîd eyledi

Tavanının altın işlemeli şemsesini (güneş motifini) feleğe sordum, bilmeyerek ya aydır ya güneştir diyerek reddetti.

Vasf-ı pâkinde Nedîm anun bu beyti söyleyip

İki mısra'dan iki târîh tevlîd eyledi

Nedim onun saflığının vasfında bu beyiti söyleyip iki mısradan iki tarih oluşturdu.

Pür-himem Dâmâd İbrâhîm Pâşâ-yı vezîr(1132)

Bu dil-ârâ çeşme-i dil-cûyu tecdîd eyledi (1132)

“Çok çalışan ve gayretli vezir Damad İbrahim Paşa”, “bu gönül alan, gönül çeken çeşmeyi yeniledi.”(1133)

T: 30

¹⁷Rıdvân: Cennetin kapıcısı olan büyük meleğin adı.

¹⁸Güneş, dünyaya feyz ve bereket yağdırdığından ve nur kaynağı olduğundan çeşme-i mihr yani güneş çeşmesi diye anılır. İbrahim Paşa, bu çeşmeyi tamir ettirerek parlak ve nurlu bir hale getirdiğinden çeşme güneş çeşmesine benzetilmiştir.

5. 1. 6. 2. Değerlendirme

Nedîm, tarih manzumesine, çeşmenin hayırlı ve bereketli olması için ettiği dua ile başlamıştır. Eşi benzeri olmayan bu süslü çeşmeyi; iyi ahlaklı, kerem ve cömertlik sahibi yüce sadrazam sağlamlaştırmıştır.

İbrahim Paşa, dünya kederle ve yasla dolmuşken dünyayı Cemşîd'in meclisi gibi yapmıştır. O, kimseye karşı garezi olmayan, merhametli bir kişi olduğundan yüce Allah, onu her yaptığı işte kuvvetlendirmiş ve desteklemiştir. Onun sadrazamlığı zamanında dünya rahat bir yer olmuştur ve halkın yaşadığı her gün bayram gibidir. O düşmanına bile merhametli davranmıştır. Dünyadaki unutulmuş pek çok kimsesizi, bağışları ve cömertliğiyle mutlu etmiştir.

Bu süslü çeşme nice zamandır unutulmuş bir haldedir. Oysa her vezire uygun bir dille derdini anlatmış, onlardan bağışlarını ümit etmiştir. Her vezire, talihin kendisini böyle karamsarlığa düşmüş ve ümitsiz bırakmasının kendine layık bir davranış olup olmadığını sormuştur. O, bir zamanlar gözbebeği bir çeşmeyken zamanla harap olmuştur. Her gelen onun bu duruma düşmesini ayıplamış, kendisini utandırmıştır. Etrafındaki her yer bayındır ve mamur hale getirilirken kendisinin fark edilmemesine içlerindedir. Sonuçta şerefli vezir İbrahim Paşa, onun bu durumunu görmüş, tamir ettirerek cennet gibi bir selsebil, süs ve bezeklerle ebedi bir varlık haline getirmiştir. Ona su getirtmiş, ışığı ve parlaklığıyla güneş çeşmesinin taklidi yapmıştır. Bu çeşme, yüce ve tavanı ve parlak kepçesiyle kıskanılacak bir çeşme olmuştur. Tavanında güneş şeklinde bir resim vardır.

Nedîm, onun saflığını anlatırken iki mısradan iki tarih oluşturmuştur. Çeşmenin yenilenme tarihini H. 1132 olarak verir.

5. 1. 7. Hatice Sultan Çeşmesi

III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan tarafından H. 1141'de¹⁹ yaptırılmıştır. Yeri, Mir'ât-ı İstanbul'da Üsküdar, Feyziye Mektebi'nin arka yüzü olarak verilmiş, Damad İbrahim Paşa Su Yolu Haritası'nda Bülbül Deresi sonunda olduğu belirtilmiştir. Mektep / cephe çeşmesi türündedir. Kitâbesi, Tâlik yazıyla ve Nedîm tarafından yazılmıştır. Çeşme günümüzde mevcut durumda değildir. Kitâbesi ise Topkapı Sarayı'ndadır. Çeşme, İbrahim Paşa su yolundan, Doğançılar Maksemi'nden beslenirdi (Aynur ve Karateke, 1995:201).

5. 1. 7. 1. Nedîm'in şiirinde Hatice Sultan Çeşmesi

Târih-i Çeşme-i Hadîce Sultân Der-Üsküdar

Âsman-mertebe Sultan Ahmet

Heft iklimde oldur hâkân

Üsküdarı edüp ihyâ lûtfu

Ab-şîrîn ile kıldı reyyân

Kırk çeşme gibi bu şehri hele

Eyledi çeşmeleri âbâdân

O şehin duhter-i vâlâ-güheri

Kıldı bu 'ayn-ı dil-ârâyı revân

Eyleye Hazret-i Bârî müzdâd

Ol şehin şevket ü şânın her an

Bî-bedel dedi bu târîhi Nedîm

Çeşme-i pâk-i Hadîce Sultân (1143)

Üsküdar'daki Hatice Sultan Çeşmesi'nin Tarihi

Yedi iklimde de hükümdar olan, gökyüzü mertebesindeki Sultan Ahmed!

Lütfü Üsküdar'ı ihya ederek tatlı suyla suya kandırdı.

Çeşmeleri de kırk çeşme²⁰ gibi bu şehri bayındır hale getirdi.

O şahın yüce bir cevher olan kızı, bu gönül süsleyen pınarı akıttı.

Yaratan her an o şahın büyüklüğünü ve şanını arttırsın.

Nedîm bu tarihi "Hatice Sultan'ın temiz çeşmesi" için bedelsiz söyledi.

T: 34

¹⁹Abdülbaki Gölpınarlı ve Muhsin Macit'te çeşmenin yapım tarihi 1143 olarak geçmektedir. Oysa bibedel kelimesinde tamiye yapılmıştır. Bu durumda toplamdan iki çıkarılarak H. 1141 tarihine ulaşılabilir.

²⁰Kırk çeşme, Fâtih devrinde tesis edilen İstanbul su şebekesinin üç ana ünitesinden birisi olup Belgrad ormanlarındaki menba sularının toplanmasıyla meydana getirilmiş ve birçok semtin su ihtiyacını karşılamıştır (Eyice, 1997:85).

5. 1. 7. 2. Değerlendirme

III. Ahmed'in çokça çeşme yaptırdığını dile getirmek isteyen şair, yaptırılan bu çeşmelerin sayısal olarak çokluğunu ifade etmek ve gördükleri fonksiyonun büyüklük ve önemini vurgulamak amacıyla Kırkçeşme'ye benzetir. Zira bu sular Üsküdar'ı suya kandırır. III. Ahmed'in yüce bir cevher gibi olan kızı Hatice Sultan da bir çeşme yaptırarak insanın gönlünü alan bir pınar akıtır. Bundan sonra gelen iki beyit, dua ve tarih beyitidir. Nedîm, Allah'tan her an III. Ahmed'in şanını ve büyüklüğünü arttırmasını diler. Son beyit de çeşmenin yapım tarihi olan H. 1141'i verir.

5. 1. 8. Hacı Beşir Ağa²¹ Çeşmesi

Hacı Beşir Ağa tarafından H. 1140'ta yaptırılmıştır. Çeşme, ilk olarak H. 1256'da Kethuda Mahcube Kadın ve H. 1341'de ikinci kez Medine kadısı Mehmed Salim Efendi tarafından tamir ettirilmiştir; fakat bu kadı efendinin tamir kitâbesinde merhum dediğine göre, kendisi öldükten sonra malından yaptırılmış olmalıdır. Çeşmenin ortadaki kitâbesi ilk konulandır, üstünde tarih yoktur. Yeri, Kapalıçarşı'da, Mercan kapısının dış tarafındadır. Mahalle / cephe çeşmesi türündedir. 1. ve 2. kitâbe tâlik yazıyla, 3. kitâbe rık'a ile yazılmıştır. Birinci kitâbe, Nedîm'in ikinci kitâbe Hayrî'nindir. Tepede bir çelenk kabartması içinde Sultan Abdülmecit'in tuğrası vardır.

Çeşme geçirdiği birkaç tamirle muhakkak ilk halinden az çok farklı bir görünüm almıştır. Bu devir çeşmelerinde çokça görülen istiridye kabuğu şeklindeki kemer içi süslemesi on iki dilimlidir. Ayna taşında asıl kitâbesi ile son tamirinin kitâbesi hakkedilmiştir. Diğer kitâbe ise kemerinin üstündedir. Önünde yola gömülmüş yalağı halen iş görmektedir. Suyu akar. Son tamir kitâbesinin son satırı kazınmıştır (Aynur ve Karateke, 1995).

²¹Lakabı Koca Ağa'dır. 1119'da saray musahibi olmuş, sonra hazinedarlık yapmıştır. 1125'te azlolunarak Kıbrıs ve Mısır'a sürülmüş, 1129'da İstanbul'a dönüp Darüssaade ağası olmuştur. Vefatı 1159 senesindedir, Eyüp'te gömülüdür.

5. 1. 8. 1. Nedîm'in şiirinde Hacı Beşir Ağa Çeşmesi

Târîh-i Çeşme-i Ağa-i Dârü's-sa'âde Beşir Ağa

Harem Ağası Beşir Ağa Çeşmesi'nin Tarihi

Şehenşâh-ı hümâyun-pâye Sultân Ahmed-i Gâzi

Ki şâmildir cihâna re'feti ebr-i bahârasâ

Merhameti dünyayı bahar bulutu gibi kapsayan, kutlu, padişah rütbeli, şahlar şahı Gazi Sultan Ahmed!

O hâkân-ı kerîmü 'ş-şan ki dest-i lûtf u ihsânı

Misâl-i çeşme-i hurşîd mülkü etmede ihyâ

O, şanlı kerem sahibi hakanın, iyiliğinin ve bağışının eli, güneş çeşmesi misali mülkü canlandırmaktadır.

O İskender-haşem kim eyledi teshîr İrânı

Cüyûş-ı satveti cûş eyleyüp mânende-i deryâ

O, askerlerinin ezici kuvveti deniz gibi coşarak İran'ı ele geçiren, İskender (maiyetli hakandır) soyundan gelen (hakandır).

Eder çün ka'betü'llahı harâset ol şeh-i 'âlem

Anunçün dâimâ te'yîd eder her kârını Mevlâ

O dünyanın şahı, Kâ'be'yi (her zaman) bakımlı tuttuğu için Mevlâ her işini daima destekler.

Hulûs ile eder çünkim tevâzu' hırka-i pâke

Kılar rûh-ı resûlu'llah feyziyle anı i'lâ

Mübarek hırkaya gönül temizliğiyle alçakgönüllülük gösterdiği için (Allah) peygamberin ruhunun verimliliğiyle onu yüceltir (şanının ve şöhretini arttırır).

O hâkân-ı cihânın mazhar-ı eltâf u ihsânı

Beşir Ağa o zât-ı bî-adîl-i mekrümet-pîrâ

Beşir Ağa, cihan hakanının başışı ve iyiliklerine sahip; saygıda, ağırlamada benzeri olmayan bir kişidir.

Ki olup bir zaman Şeyhü'l-harem 'izz ü sa'âdetle

O dergâh-ı refi'in hidmetiyle buldu isti'lâ

Bir zaman yücelik ve mutlulukla harem şeyhi olup o yüce dergâhın hizmetiyle yükseldi.

Mücerreb olmağ ile her cihetden sıdk u ihlâsı

Anı kurbiyle ihyâ eyledi hâkân-ı mülk-ârâ

Ülkeyi süsleyen Hakan, doğruluğu ve tatlılığı her yönden sınanmış olduğundan onu yakınlığıyla ihya etti.

Edüp dârü 's-sa 'âde mansıb-ı âlisini ihsan

Nice demdir eder zâtiyle fahr ol mesned-i vâlâ

(Ona) sarayın yüce makamı (memuriyeti) bağışlandığından o yüce makam nice zamandır varlığıyla övünür.

Melek-haslet muallâ-menzilet Ağa-i 'âlî-şân

Kemâl-i hüsn-i hulkiyle nihâd-ı pâki müstesnâ

Melek huylu, yüce rütbeli, şan ve şerefi büyük olan ağa, güzel huyunun olgunluğuyla, temiz yaratılışıyla üstündür.

Reşîd ü kâr-dân ü hûş-merd ü sâhib-i temkîn

Fezâil-perver ü kâmil-pesend ü 'âkil ü dânâ

Doğru yol tutan (olgun), iş bilir, zekâ sahibi, temkinlidir. Fazilet sahibi, beğenisi olgun, akıllı ve âlimdir.

Duâ-yı hayr celb etmektedir hâkân-ı devrâna

Edüp hayrâta meyl ol zât-ı vâlâ-şân-ı bî-hemtâ

O benzersiz, şanı yüce kişi (bu) hayırlı işe kalkışarak (meyl ederek) dünya hakanına hayır duası çekmektedir.

Bu dil-cû çeşme-i pâkîze-tarhı eyledi bünyâd

Ne zîbâ eyledi cûd u himem kânûnunu icrâ

Bu gönül çeken, temiz planlı çeşmeyi yaptırarak cömertlik, emek ve gayret ocağını ne güzel yerine getirdi.

Bu mevki' çâr-sû vü mecma'-ı nâs olmağın bunda

Kemâl-i mertebe muhtâc idi bir çeşme-i zîbâ

Burası, çarşı ve halkın toplandığı yer olduğu için bir süslü çeşmeyle olgunluk derecesine muhtaçtı.

Bu âb-ı pâki icrâ eyleyüp 'atşâna lûtf etdi

Aceb tevfiķa mazhar oldu ol sâhib-himem hakkâ

Bu temiz, saf, suyu akıtıp susamışlara bağışladı. Acaba o gayret sahibi, hakikaten Allah'ın yardımına mı nail oldu?

Aceb matbû'u vâlâ oldu el-hak tarh-ı dil-cûsu

Görenler ez-dil ü cân etdiler tahsîn-i müstevfâ

Acaba hakikaten gönül çeken kuruluşu yüksek ve makbul (güzel, hoş) olduğu için mi görenler can ve gönülden yeteri kadar takdîr ettiler.

Kılup bânîsinin 'ömrün füzûn 'izz ü sa'âdetle

Kabûl ede bu hayrâtın cenâb-ı hâliku'l-eşyâ

Allah, kurucusunun (yaptıranın) ömrünü yücelik ve mutlulukla çoğaltarak bu hayırlı yapıyı kabul etsin.

Beyân etdi Nedîmâ gayr-ı menkût ile târihin

Bu ra'nâ çeşme-i pür-nûru yaptırdı Beşîr Ağa (1140)

Ey Nedîm! (Nedîm) noktasızla tarihini açıkladı. “Bu çok nurlu, güzel çeşmeyi Beşîr Ağa yaptırdı.”

T: 45

5. 1. 8. 2. Değerlendirme

Nedîm, Hacı Beşîr Ağa Çeşmesi'nin tarih manzumesine, III. Ahmed'in övgüsüyle başlamıştır. III. Ahmed, merhametli, kutlu, kerem sahibi bir hakandır. Onun cömert eli, güneş çeşmesine benzeyen bu çeşmeyi ihya etmiştir. O, askerlerinin ezici kuvvetiyle İran'ı ele geçiren bir hakandır. III. Ahmed, her zaman Kâbe'yi bakımlı tuttuğundan ve mübarek hırkaya alçakgönüllülük gösterdiğinden Allah, onu daima destekler ve şanını yüceltir. Beşîr Ağa ise III. Ahmed'in bağıışı ve iyiliklerine sahip harem şeyhidir. Beşîr Ağa, melek huylu, olgun, işbilir, herkes tarafından beğenilen, akıllı, fazilet sahibidir. Doğruluğu ve tatlılığı her yönden sınanmış olduğundan III. Ahmed'in yakınlığını kazanmıştır ve yüce makamı nice zamandır onun varlığıyla övünür. Beşîr Ağa, bu temiz planlı, gönül çeken çeşmeyi yaptırarak devrin sultanına hayır duası çekmektedir. Çeşmenin bulunduğu mekan bir çarşı yani halkın toplandığı bir yer olduğu için zaten burada bir çeşmeye çok ihtiyaç vardır. Beşîr Ağa da bu temiz, saf suyu akıtarak susamışlara bağıışlamıştır. Nedîm, on beş ve on altıncı beyitlerde yaptırılan bu süslü çeşmenin yeteri kadar takdir edilip edilmediğini merakla sorar. Son iki beyit dua ve tarih beyitidir. Nedîm, çeşmeyi yaptıranın ömrünü yücelik ve mutlulukla çoğaltıp bu hayırlı yapıyı kabul etmesi için Allah'a dua eder. Son beyitte de çeşmenin yapım tarihi olan H. 1140 yılını verir. Nedîm'in bu tarih manzumesinden çeşmenin bir çarşıda (Kapalıçarşı) yaptırıldığını ve burası da halkın yoğun toplanma yeri olduğundan bir çeşmeye çok ihtiyaç duyulduğunu öğrenmekteyiz.

5. 1. 9. Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi

Çeşme, Kaymak Mustafa Paşa tarafından H. 1142'de yaptırılmıştır. “Yeni Çeşme” adıyla da anılır. Üsküdar'da, Kaptan Paşa Mahallesi'nde aynı adlı caminin köşesinde yer alır. Camii / cephe çeşmesi türündedir. Kitabesi, tâlik yazıyla, Nedîm tarafından yazılan yukarıda çevirisi yapılmış şiiirdir.

Beyaz mermerden büyük bir çeşmedir. Ayna taşı vardır. Nişinin iç tarafı kabartma motiflerle bezenmiştir. Kitâbesi geniş kemerinin üst kısmındadır. Nişin dışında kalan yerlerde süsleme yoktur. Çeşmenin solunda köşede ve yine soldaki mahalleye bakan tarafta birer suluk bulunur.

Son tamirden sonra çeşme sağlamdır. Suyu akmaz, lülesi yoktur. Bu çeşme Damad İbrahim Paşa su yolundan, Doğancılar Maksemi'nden su alırdı (Aynur ve Karateke, 1995).

Şekil 5.7 : Üsküdar Kaptan Paşa mahallesindeki Kaymak Mustafa Paşa Çeşmesi (Özel, 2010)

5. 1. 9. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesi

Târîh-i Çeşme Kapûdân Mustafâ Pâşâ Der-Üsküdar

Üsküdar'daki Kaptan Mustafa Paşa Çeşmesine Tarih

Şehenşâh-ı hümayun-pâye Sultân Ahmed-i Gâzi

Ki şâmildir cihâna lûtfu ebr-i nev-bahârâsâ

Lûtfu, ilkbahar bulutu gibi bütün dünyayı kaplayan, şahlar şahı, mübarek Gazi Sultan Ahmed!

Mu'azzam şehriyâr-ı ma'delet-perver ki fahr eyler

Ferîdun bâb-ı iclâlinde olmağla cebin-fersâ

Feridun'un (onun) yücelik kapısında yüz sürdüğü için övündüğü, adaletli, doğru, ulu padişah.

O hâkân-ı cihânın sıhr-ı hâs-ı mekrümetkârı

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı Felâtun-râ

O, cihan hakanının şerefli has hısımlı, Eflatun fikirli Veziriazam İbrahim Paşa.

Şeref-âbâdı kıldıkda o şâhenşâh için bünyâd

Ana bir cûybârı menba'ından eyledi icrâ

Şeref-âbâdı şahlar şahı için yaptırarak ona bir ırmağı menbaından (kaynağından) akıttı.

Firâvân olmağ ile âb-ı lûtf-ı şehriyârîden

Ricâl-i devlet etdi Üsküdarı sû-be-sû irvâ

Hükümdarın lutfunun suyu çok olduğu için Devlet ileri gelenleri Üsküdar'ı semt semt suladı.

Kapûdân-ı mükerrem sıhr-ı efdam kim semâhatde

Kef-i cûdundan alır feyz-i cûşu lücce-i deryâ

Denizin dalgalarının coşkunuğunu onun cömert avucundan aldığı, kerem sahibi kaptan, cömertlikte önde giden hısımlı.

Vezîr-i bî-mu'âdil sadr-ı kâmil kim fezâ'ilde

Degil hem-ser ana İbnü'l- 'Amîd ü Bû 'Alî Sînâ

Dünyanın sonsuz genişliğinde ne İbnül Amid ne de İbni Sina'nın kendisine arkadaş olabildiği, eşsiz vezir, olgun bir başkan.

Melek-haslet mu'allâ-menzilet destûr-ı pür-himmet

Ki zât-ı pâkidir kân-ı cihanda gevher-i yektâ

Saf kişiliğiyle Dünya madeninde eşsiz bir cevher olan, melek huylu, yüce rütbeli, çok gayretli (bir kişidir).

Şehenşeh devletinde ol vezîr-i âsman-mesned

Yapup bu çeşme-i pâki güzel hayr eyledi hakkâ

O gök rütbeli vezir, şahlar şahının devletinde, bu pak çeşmeyi yaptırarak gerçekten güzel bir hayır işledi.

Hemîşe şehriyâr-ı 'âlem ü sadr-ı cihanbâni

Hem ol destûr-ı zî-şânı mü'eyyed eylesin Mevla

Mevla, daima dünyanın hükümdarını ve (hem) dünyanın bekçisi hem de şanlı, şerefli vezirini kuvvetlendirsın, (yerini) sağlaştırsın.

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın

Bu dil-cû çeşmeyi yaptı Kapûdan Mustafâ Pâşâ(1142)

Ey Nedîm! (Nedim) tamamlanma tarihini böyle yazdı, “bu gönül alan çeşmeyi Kaptan Musatafa Paşa yaptırdı.”

T: 51

5. 1. 9. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine devrin padişahı III. Ahmed’i överek başlamıştır. III. Ahmed, adaletli, doğru, lufu bütün dünyayı kaplayan bir padişaktır. Onun en has akrabası olan damadı vezir-i azam İbrahim Paşa, Şeref-âbâd’ı şahlar şahı için yaptırdıktan sonra maksem de inşa ettirmiş, bu maksemin suyuyla devletin ileri gelenleri Üsküdar’a pek çok çeşme yaptırmaya olanağını bulmuşlardır. İşte bu devlet ileri gelenlerinden biri de kerem sahibi, cömert Kaptan Mustafa Paşa’dır. O, saf kişiliğiyle bir cevher gibi olan, melek huylu, yüce rütbeli, çok gayretli bir vezirdir ve İbrahim Paşa’nın akrabasıdır. Mustafa Paşa, şahlar şahının devletinde bu pak çeşmeyi yaptırmak büyük bir hayır işlemiştir. Nedîm, bundan sonraki beyitte, padişahın, sadrazamının ve şerefli vezirinin yerini sağlamlaştırması için Allah’a dua eder. En son beyit de çeşmenin tamamlanma tarihini veren tarih beyitidir.

5. 1. 10. Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi Çeşmesi

Çeşme, Damadzâde Ahmed Efendi²² tarafından 1142’de Sütlüce’de yaptırılmıştır. Bu çeşmeye Nedîm ve Vehbi tarafından yazılmış iki şiirin tamamı, şairinin çeşmeyi yaptıranın bizzat kendisi olabileceği bir şiirin de tarih beyiti bulunuyor. Bunlardan birisinin kitâbeye hakkedilmiş olması muhtemeldir (Aynur ve Karateke, 1995:251). Bu çeşme Hatice Aynur ve Hakan T. Karateke’nin “III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri” adlı kitabında ‘sadece divanlarda geçen çeşmeler’ bölümünde²³ yer almaktadır.

²²H.1076’da doğdu. Babası Şeyhülislam Minkârîzâde Yahyâ Efendi’nin damadı olduğundan Damadzade lakabıyla tanınır. Damadzade ilmin yayılması ve gelişmesi için matbaa çalışmalarını teşvik etmiştir. Damadzade Ahmet Efendi, Rumeli kazaskeri, daha sonra 1144-1146 seneleri arasında şeyhülislâm olmuştur. 1154’te vefat etti. Eyüp’te Nişancı’da Şeyh Murad Tekkesi’nde gömülmüştür.

²³Bu bölümde divanlarda bulunan çeşme tarihleri yer almaktadır. Bu kitâbelerin çeşmeleri hakkında destekleyici bilgi bulunamamıştır; yani çeşmelerin inşa edildikleri şimdilik kesin değildir.

5. 1. 10. 1. Nedîm'in şiirinde Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi Çeşmesi

Târîh Berâ-yı Çeşme-i Şeyhü'l-İslâm-ı Sâbık Dâmâdzâde Ebu'l-hayr Ahmed Efendi Der-Karye-i Südlüce

Sütlüce Köyündeki Sabık Damadzade Şeyhülislam Ebu'l hayr Ahmed Efendi²¹ Çeşmesi İçin Tarih

Cenâb-ı Hazret-i Dâmâdzâde yümn ü devletle

Hemîşe ziynet-i sadr-ı bülend-i 'izz ü şân olsun

Damazdade hazretleri uğur ve saadetle her zaman yüce ve şanlı, ulu sadrazamın süsü olsun.

Ser-engüşt-i keremkârındaki kilik-i himem-perdâz

Zülâl-i saf-ı tahkîka hemîşe nâvdân olsun

Onun iyilik için çalışan, cömert başparmağındaki gayret ve çalışkanlık söyleyen kalem, doğruluğun saf suyuna daima oluk olsun.

Mededkârî-i ebr-i himmet ü cûdiyle hem-vâre

Dil-i erbâb-ı isti'dâd u dâniş gülsitân olsun

Onun gayret ve cömertlik bulutunun yardımıyla her zaman bilgili ve yetenekli kişilerin gönülleri gülbahçesi olsun.

Zebân-ı pâki dâ'im çeşme-i âb-ı hayât âsâ

Fezâ-yı mekrümetde rûh-bahş-ı teşnegân olsun

Saf dili daima ölümsüzlük suyunun çeşmesi gibi cömertlik ve şeref alanında susuzlara can bağışlayan olsun.

Bu zîbâ çeşmesârı eyledi ihyâ ki şâyandır

Denirse âb-ı cism-i teşneye rûh-ı revân olsun

Susamış bedenlerin suyuna canlı ruh olsun dense uygun düşen bu süslü, çeşmesi bol yeri canlandırdı, diriltti.

Aceb muhtâc idi âb-ı revâna bu mahal hakkâ

Hayât-ı tâze verdi halka lûtfu câvidân olsun

Doğrusu bu mahalle bir akan suya muhtaç idi. Halka taze hayat verdi, lutfu ebedi olsun.

Muvaffak oldu çünkim böyle vâlâ hayr-ı câriye

Sezâdır kim du'âsı cümleye vird-i zebân olsun

Böyle yüce, su akıtan bir hayrı yapmaya muvaffak olduğu için ona duayı dillerden düşürmemek uygun olur.

Dahi böyle nice hayrâta tevfiik eylesin Bârî

Ki her birisi mezkûrî 'l-lisân-ı ins ü cân olsun

Yüce yaratan daha nice böyle hayratlar yapmasına yardım etsin, (böylece) her biri cümle yaratılmışların dilinde anılsın, zikr olunsun.

Heman zât-ı kerîmi dâ'imâ 'izz ü sa'âdetle

Makâm-ı câh u ikbâl üzre şâd u kâm-rân olsun

Onun iyiliksever kişiliği daima yücelik ve saadetle talih ve itibar makamında mutlu mesut olsun.

Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın bu mısra'la

İçin bu çeşme-i pâkîzededen mâ nûş-ı cân olsun(1142)

Ey Nedîm! (Nedim) bu mısrayla tamamlanma tarihini söyledi; “bu temiz çeşmeden su için, can suyu, can içeceği olsun.”

T: 52

5. 1. 10. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu tarih manzumesine Damadzade Ebülhayr Ahmed Efendi için iyi dileklerini sıralayarak başlamıştır. Onun her zaman sadrazamın yanında, fetva veren kaleminin de daima doğruluk yolunda olmasını dilemiştir. Onun gayret ve çalışkanlığının yardımıyla bilgili ve yetenekli kişilerin mutlu olmasını, ölümsüzlük suyunun çeşmesinin can bağışlaması gibi onun saf dilinin de cömertlik ve şeref alanında can bağışlayıcı olmasını dilemiştir. O, bu süslü çeşmesi bol yeri ihya etmiştir; çünkü bu mahallenin bu suya ihtiyacı vardır. Bu suyla halka taze hayat vermiştir. O, böyle yüce bir hayır yaptırdığından ona dua etmek gereklidir. Nedîm, iki dua ve çeşmenin yapım tarihini veren bir beyitle manzumesini bitirir.

5. 1. 11. Nevşehir'deki Çeşme

Bu çeşme, İbrahim Paşa'nın Muşkara'da M. 1721'de yaptırdığı ilk çeşmesidir.

5. 1. 11. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme

Târîh-i Çeşme-i Der-Nev-şehir

Nevşehirdeki Çeşmenin Tarihi

Âsaf-ı gerdun-haşem destûr-ı İskender- 'alem

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ ol vezîr-i bî-misâl

Feleğin maiyetinde Asaf, İskender nişanlı
vezir, yani o bir örneği daha olmayan Vezir
İbrahim Paşa!

Hazret-i Hân Ahmedin dâmâd-ı ‘âlî-şânıdır

Görmemiştir mislini bu mesned-i câh u celâl

Hazreti Ahmed Han’ın şanı ve şerefi büyük
damadıdır. Bu büyük rütbe ve mevki
benzerini görmemiştir.

Cûdu isrâ eyleyüp bu çeşme-i pâkîzeyi

Eyledi leb-teşnegâha feyz-i sad-birr ü nevâl

Cömertliği, bu temiz, saf çeşmeyi yapıp
susamış dudaklara yüz bağış ve iyilik
bolluğuyla verdi.

Habbezâ ser-çeşme-i pür-fer ü tâb u bî-nazîr

Kim temâşâsı gönüllerde komaz gird-i melâl

Seyri, gönüllerde sıkıntı çemberi
bırakmayan, çok parlak, aydınlık, ışıklı ve
eşsiz, ne güzel bir çeşme başı.

Tarh-ı pâki ol kadar hâtır-fîrib ü dil-güşâ

Seyr edenler anı tahsîn etmemek emr-i muhâl

Temiz tertibi, onu seyredenlerin güzel bulup
takdir etmemesi mümkün olmayan bir emir
ölçüsünde gönül aldattıcıdır ve kalbe ferahlık
verir.

Vasfını etmek murâd üzre ne mümkündür anun

Kim görenler tarh-ı hûbun oldular hayretle lâl

Onun niteliklerini istek üzerine vasf etmek
ne mümkündür; zira güzel düzenlenişini
görenlerin hayretle dili tutuldu.

Hak ede bânîsinin ikbâl ü iclâlin füzûn

Âftâb-ı devletine ermeye hergîz zevâl

Allah onu yapanın talih, büyüklük ve
kuvvetini çoğaltsın, devletinin güneşine asla
yok oluş, ayrılık ulaşmasın.

Yazdı bu mısra’-ı pâkîzeyle târîhin Nedîm

Oldu bîrûn ‘ayn-ı İbrâhîm Pâşâdan zülâl (1133)

Nedim, bu temiz, saf mısrayla tarihini yazdı.
“İbrahim Paşa’nın pınarından tatlı, saf su
çıktı.”

T: 54

5. 1. 11. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine İbrahim Paşa’nın övgüsüyle başlamıştır. O, bir örneği daha
olmayan bir vezirdir ve III. Ahmed’in şanlı şerefli damadıdır. Sadrazamlık makamı
bir daha onun gibi birisini göremez. O, cömertliğiyle bu saf çeşmeyi yaptırmıştır.
Çok parlak, aydınlık, ışıklı, eşsiz bir çeşmedir ve onu seyretmek insana huzur verir.

Zaten onu seyredip de güzel bulmamak mümkün değildir. Onu seyredenlerin dili tutulduğundan istek üzerine onun vasıflarını anlatmak olası değildir.

Nedîm, manzumesini, İbrahim Paşa'nın büyüklük ve kuvvetini çoğaltması ve sadrazamlık makamında daim olması için Allah'a ettiği bir dua beyiti ve çeşmenin yapım tarihini veren bir tarih beyiti ile sonlandırır.

5. 1. 12. Ürgüp'teki Çeşme

İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı süresindeki en büyük imar faaliyeti doğduğu ve yakın akrabalarının oturduğu, Karaman Vilayeti Niğde Sancağı kazalarından Ürgüp'e bağlı bir köy olan Muşkara'dadır. İbrahim Paşa Muşkara'da çeşitli yapılar yaptırttığı gibi, Muşkara'nın ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi için de çeşitli önlemler almıştır. 1719 yılında inşaatı biten ilk yapıları bugün Kaya Camii olarak bilinen camiyle bir hamamdır. Daha sonra 1721 yılında on tanesi kaza merkezi olan Ürgüp'te bir tanesi Muşkara'da olmak üzere on bir çeşme inşa ettirdi (Aktuğ, 1993).

T: 54 numaralı manzume onun Muşkara'da inşa ettirdiği ilk çeşmesidir. T: 56 numaralı manzume ise Ürgüp'te inşa ettirdiği çeşmelerden birinin manzumesidir.

5. 1. 12. 1. Nedîm'in şiirinde Ürgüp'teki Çeşme

Târîh-i Çeşme Der-Ürgüp

Ürgüp'teki Çeşmenin Tarihi

Veziir-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı keremver kim

Anılmaz ana nisbet nâm-ı Ca'fer mülk-i dünyâda

Dünya'da ona Cafer'in namının (bile) kıyas olmadığı, asalet sahibi Veziir-i azam İbrâhîm Paşa!

Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmedin dâmâd-ı zî-şânı

Ki yokdur görmemiş ihsânını a'lâ vü ednâda

En aşağıda ve en yüksekte onun başısını görmemiş kimsenin bulunmadığı, Hazreti Ahmed Han'ın şanlı şerefli damadı!

Pes ol destûr-ı zî-şân eyledi on çeşmesâr icrâ

Ki her birinin âbî sîme benzer hüsn-i sîmâda

Sonuç olarak o şanlı şerefli vezir, her birinin suyu güzel çeşredeki gümüşe benzeyen on çeşme yaptırdı (akıttı).

Nedîm-i bende ol âsâr-ı pâkin dedi târîhin

Su iç gel çeşme-i dil-cûy-ı İbrâhîm Pâşâda (1133)

Kul Nedim o temiz abidenin tarihini söyledi.
“İbrahim Paşa'nın gönül çeken çeşmesinden
gel, su iç.”

T: 56

5. 1. 12. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesinde Ürgüp'te inşa ettirilen bu on çeşmeden bahsetmektedir. Bu çeşmelerin hepsinin de suyu güzel bir çehredeki gümüşe benzer; zira onları yaptıran asalet sahibi Vezir-i azam İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa, herkese nice bağışlarda bulunan, şanlı şerefli bir sadrazam ve III. Ahmed'in de damadıdır. Bu on çeşme, onun bağışlarının göstergesidir.

5. 1. 13. Nevşehir'deki Çeşme

Nedîm'in bu şiiri, İbrahim Paşa'nın Muşkara'da yaptırdığı üçüncü çeşmesi için yazdığı tarih manzumesidir.

5. 1. 13. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme

Târîh-i Çeşme-i Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Çeşmenin Tarihi

Hazret-i hân Ahmedin dâmâd u sadr-ı a'zamı

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ-yı güzîn-i saf-şiken

Hazreti Ahmed Han'ın damadı ve sadrazamı; yani seçilmiş yiğit İbrahim Paşa!

Cebhe-i âhbâbına peyvestedir nûr-ı sürûr

Gerden-i a'dâsına vâbestedir tîğ ü kefen

Dostlarının yüzüne sevinç parlaklığı ulaşmış, kılıç ve kefen düşmanının boynuna bağlıdır.

Âsaf-ı Cem-pâye düstûr-ı hümayun-sâye kim

Tâzelendi ahd-ı ikbâlinde gerdûn-ı kühen

Eski dünyanın (onun) zamanında tazelandığı, Cem rütbeli Âsaf, hükümdarın gölgesi vezir!

Etdi efvân 'âleme in'âm u ihsânın tamâm

Etsin efvân 'izz ü ikbâlin Hudâ-yı zü'l-yemen

Bütün dünyada iyilik ve bağışlarını çoğalttı, Yemen'in sahibi Hüda, yücelik ve ikbâlini arttırsın.

Böyle bir hâlet-fezâ ser-çeşme bünyâd etdi kim

Lûlesinden su gibi akmaktadır dürr-i 'Aden

Çeşmesinin musluğundan Aden incisinin su gibi akmakta olduğu böyle bir keyif arttıran çeşme başı yaptırdı.

Bâreke'llah bâreke'llah çeşme-i ab-ı hayat

Su değil bu nûrdur ammâ ki olmuş mevc-zen

Ölümsüzlük suyu çeşmesini Allah mübarek etsin, hayırlı ve bereketli olsun! Su değil sanki dalgalanan bir nur akmaktadır.

Hak Te'âlâ devletin efvân ede 'ömrün mezîd

Derd-i gamla çâk çâk olsun 'adüvv-i pür-fiten

Allah, zenginliğini, talihini çoğaltsın, ömrünü arttırsın. Fitnelerle dolu düşman gam derdiyle parça parça olsun.

Söyledi tarihin anun Nedîmâ bendesi

Al âbın ola bîrûn 'ayn-ı İbrâhîm Pâşâdan (1137)

Ey Nedîm! (Vezirin) Kölesi (olan Nedim) onun tarihini söyledi. "İbrahim Paşa'nın kaynağından akan suyunu al."

T: 58

5. 1. 13. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine İbrahim Paşa'yı överek başlar. İbrahim Paşa, III. Ahmed'in damadı ve sadrazamı, seçilmiş, yiğit bir kişidir. Dostları mutlu, düşmanları ise korku ve tedirginlik içindedir. O, dünyayı iyilik ve bağışlarının tamamıyla çoğaltmış ve böylece onun zamanında eski dünya tazelenmiştir. İbrahim Paşa, musluğundan Aden incisinin su gibi aktığı keyif arttıran bir çeşme başı yaptırmıştır. Bu çeşme ölümsüzlük suyu çeşmesi gibidir ve su yerine sanki dalgalanan bir nur akmaktadır.

Nedîm, manzumesini Allah'ın İbrahim Paşa'nın zenginliğini, talihini çoğaltması ve ömrünü arttırması, düşmanlarının da kıskançlıkla parça parça olması için ettiği bir dua ve çeşmenin yapım tarihinin olduğu bir tarih beyti ile sonlandırır.

5. 1. 14. Nevşehir'deki Tavukçu Çeşmesi

5. 1. 14. 1. Nedîm'in şiirinde Tavukçu Çeşmesi

Târîh-i Berâ-yı Tavukçu Çeşmesi Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Tavukçu Çeşmesi için Tarih

Şehen-i cihan şevketlü Sultân Ahmed-i Gâzî

Ki zâtı saltanat tâcında olmuş gevher-i yektâ

Zâtı, saltanat tacında benzersiz, eşsiz bir cevher olan cihan şahı, azamet ve heybet sahibi Sultan Ahmed Gazi!

Şeh-i 'âlem hudûv-i Cem-haşem hâkân-ı a'zam kim

Müsellem kabza-i teshîrine ser-tâ-be-ser dünyâ

Dünyanın baştanbaşa zapt ve istilasının pençesine teslim edildiği, âlemin şahı, Cem maiyetli hıdıv, büyük hakan!

Vezîr-i a'zam u dâmâdı ol hâkân-ı devrânın

Ki lûtfu u cûduna dil-beste olmuştur bütün dünyâ

Lutuf ve cömertliğine bütün dünyanın gönül bağladığı, o devrin hakanının veziriazamı ve damadıdır.

Cihanbân-ı mu'allâ-pâye İbrâhîm Pâşâ kim

Kemâl-i re'feti âfâkı kıldı gülşen-i me'vâ

Merhametinin tamlığı (olgunluğu) ufku gül bahçesi yapan, yüksek rütbeli, Dünyanın bekçisi İbrahim Paşa.

Sadâret mesnedin teşrîf edelden zât-ı vâlâsı

Cihanda eyledi hakkâ vezâret şânını i'lâ

Yüce kişiliği sadrazamlık makamını şerefleştirdiğinden beri gerçekten dünyada vezirlik şânını yüceltti.

Bu dil-cû çeşmesârı dahı bünyâd eyleyüp bunda

Binâ-yı bî-'âdil oldu bu çeşme dil-keş ü vâlâ

Bu gönül çeken çeşmesi bol olan yeri de yaptırınca burada bu gönül çekici ve yüce çeşme benzersiz bir yapı oldu.

Hudâ kılsın hemîşe devletin pâyende ol sadrın

Hemîşe re'y ü tedbîri ola 'âlemde mülk-ârâ

Allah, o sadrazamın devletini (yerini) daima sürekli kılsın, görüşü ve tedbiriyle daima âlemde ülkeyi süsleyen olsun.

Tamâm oldukda târîhin Nedîmâ söyledi anun

Bu 'aynu cûd-ı İbrâhîm Pâşâdır kılan ihyâ (1139)

Ey Nedîm! Tamam olduğunda (Nedim) onun tarihini söyledi, "bu kaynağı; canlandıran, diriltten İbrahim Paşa'nın cömertliğidir."(1139)

T: 59

5. 1. 14. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Sultan III. Ahmed'in övgüsüyle başlamıştır. III. Ahmed, azamet ve heybet sahibi, büyük zaferler kazanmış bir padişaktır. İbrahim Paşa ise, lütuf ve cömertliğine bütün dünyanın gönül bağladığı, III. Ahmed'in sadrazamı ve damadıdır. Onun yüce kişiliği, sadrazamlık makamını şerefleştirdiğinden beri bu

makamın şanını yüceltmıştır. O, gönül çeken çeşmesi bol olan bu yerde benzersiz, yüce bir çeşme yaptırmıştır.

Nedîm, bu mazumesini de Allah'ın İbrahim Paşa'nın yerini daima sürekli kılması, onun görüşleri ve tedbirleriyle ülkeyi süsleyen olması için ettiği bir dua ve çeşmenin tarihini veren bir tarih beytiyle sonlandırmıştır.

5. 1. 15. Nevşehir'deki Çeşme

5. 1. 15. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Çeşme

Târîh-i Çeşme-i Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Çeşmenin Tarihi

Cihânın mâliki şevketlü Sultân Ahmed-i Gâzî

Mükerrem zâtı gûyâ rûhudur bi'l-cümle dünyânın

Cihanın sahibi, azametli ve heybetli Gazi Sultan Ahmed; saygıdeğer, muhterem kişiliği sanki bütün dünyanın ruhudur.

O hâkân-ı mu'allâ-pâye ol sultân-ı 'âlî-şân

Ana nisbetle yok milkdâr-ı zerre kadri Dârânın

O yüksek rütbeli hakan, o şan ve şerefli sultandır, ona oranla Dârâ²⁴'nin zerre kadar değeri (itibarı, meziyeti) yoktur.

Şehenşâh-ı mu'azzam kim anun ihsânıdır şimdi

Bu 'âlemde veliyy-i ni'meti düstûr-ı zî-şânın

Şimdi bu alemde şan sahibi vezirin velinimeti, ona bahşedilen ulu şahlar şahıdır.

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı kerem-güster

Ki tecdîd eyledi 'âlemde resmin lûtf u ihsânı

Dünyada lutfun ve bağışın resmini tazeleyen, yenileyen, kerem sahibi, cömert Veziriazam İbrahim Paşa!

Melek-haslet me'âli-menkabet dâmâd-ı ekremdir

Anun zât-ı kerîmi revnakıdır sadr-ı a'lânın

Melek huylu, menkıbelerin anlamı, şerefli damattır ve onun kerem sahibi, ulu kişiliği, (bu) yüksek makamın süsüdür.

Lisân ile kalemlle dest ile bezl eyleyüp lûtfun

Kulûbun ser-be-ser celb eyledi a'lâ vü ednânın

²⁴Dârâ: İran'ın Keyâniyân sülâlesinin dokuzuncu hükümdarı olan Keykûbâd. Ayrıca hükümdar anlamı da olan Dârâ, Avrupa'da Pers Kralı Darius olarak bilinir. Dârâ, Keyâniyân sülâlesinin son padişahı olup Pers İmparatorluğunun son hükümdarı kabul edilir. İhtişam ve ululuk sembolü olarak ele alınır.

Lutfunu dille, kalemlle, elle bol bol saçıp
yüksekteki ve aşağıdakilerin kalplerini
baştanbaşa kendine çekti.

Husûsâ bu müzeyyen çeşme-i dilcûsunun el-hak

Safâ-yı âb-ı pâki cân katar cânına insânın

Ayrıca bu süslü, gönül çeken çeşmesinin
temiz suyunun berraklığı, saflığı doğrusu
insanın canına can katar.

Kılup Hak dâ'imâ şân-ı şerîfin 'izz ile âlî

Bu âbâsâ ola yere yüzü hem-vâre a'dânın

Hak daima mübarek, soylu, şerefli şanını
güçlü ve yüce kılarak her zaman düşmanının
yüzünü bu su gibi yere döndürsün.

Nedîmâ söyledi 'atşâna bu mısra'la târihin

İçen mâ çeşme-i pâkinden İbrâhîm Pâşânın (1139)

Ey Nedîm! (Nedim) bu mısra ile "İbrahim
Paşa'nın temiz, saf çeşmesinden su içen"
susamışlara tarihini söyledi. (1139)

T: 60

5. 1. 15. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine III. Ahmed'i överek başlamıştır. III. Ahmed; cihanın sahibi, azametli, heybetli bir hükümdardır ve saygıdeğer kişiliği, bütün dünyanın ruhu gibidir. O, şân sahibi vezirinin velinimetidir. Onun sadrazamı ve damadı İbrahim Paşa; kerem sahibi, cömert, melek huylu ve şerefli bir kişidir. İbrahim Paşa'nın ulu kişiliği sadrazamlık makamının süsüdür. O, lutuflarıyla yüksekteki ve alçaktaki pek çok kişinin kalplerini fethetmiştir. Onun bu süsülü, gönül çeken çeşmesinin temiz suyunun berraklığı, saflığı insanın canına can katmaktadır.

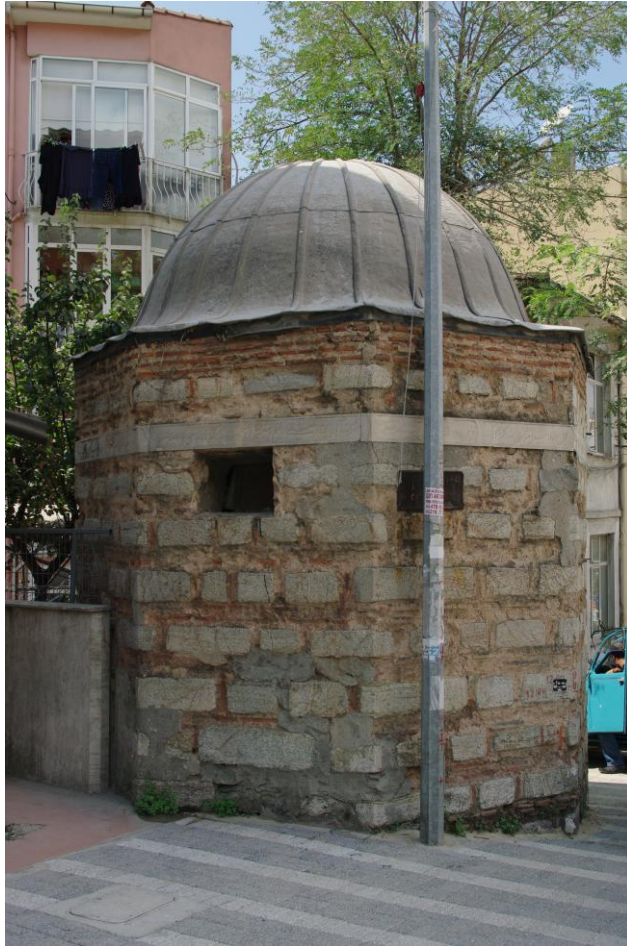
Nedîm, Allah'ın daima İbrahim Paşa'nın soylu şerefli şanını güçlü ve yüce kılması, düşmanının da yüzünü su gibi yere döndürmesi için ettiği bir dua ve çeşmenin tarihini veren bir tarih beytiyle manzumesini tamamlar.

5. 2. Damad İbrahim Paşa Maksemi

Maksem, Damad İbrahim Paşa tarafından H. 1141’de yaptırılmıştır. Üsküdar, Doğancılar’da, karakolun bitişiğinde, maksemın yarısı duvarla sınırlanmış bahçe içindedir. Kitâbesi, tâlik yazıyla, Nedîm tarafından yazılmış, yukarıda çevirisi yapılan şiidir. Kitâbe şiiiri her yüzde iki sütunluk bir beyit olmak üzere sekiz yüze dağılmıştır. Üçüncü beyitin olduğu kitâbe taşı mevcut değildir.

Maksem, sekiz yüzlüdür. Duvarları bir sıra kesme taş, bir sıra ince tuğla olmak üzere örülmüştür. Her iki yüzünden birinde yüksekte küçük pencereleri vardır. İçine girilen kapısı bahçe tarafındadır. Üstünü yuvarlak bir kubbe örter. Kitâbeler mermerdendir.

Maksem, yarısı karakolun arka tarafındaki bahçede kalmak üzere sağlam bir durumdadır. H. 1141’de açılan İbrahim Paşa su yoluyla birlikte Üsküdar’da inşa edilen bütün çeşmelerin su dağılımı bu maksemden yapılırdı (Aynur ve Karateke, 1995).

Şekil 5.8 : Damad İbrahim Paşa Maksemi (Özel, 2010)

5. 2. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Maksemi

Târîh Berâ-yı Maksem-i Sadr-ı a'zam İbrâhîm Pâşâ Der-Üsküdar

Üsküdar'daki Sadrazam İbrahim Paşa Maksemi İçin Tarih

Şeh-i Dârâ-haşem şevketlü Sultân Ahmed-i Gâzi

Ki dest-i lütfu hem-çün ebr-i nisan feyz-bahşâdır

Lutfunun eli (elinin lütfu) bereket veren nisan bulutu gibi olan, Dârâ maiyetli şah, azamet ve heybet sahibi Sultan Ahmed Gazi!

Cihanbân-ı muzaffer şehriyâr-ı ma'delet-güster

Ki dâ'im himmeti masrûf-ı terfih-i berâyâdır

Emeğini, gayretini daima halkını refah ve bollukta yaşatmak için sarf eden, zafer ve üstünlük kazanmış (bir) hükümdar, adaletli, insafı (bir) padişahdır.

Kılan ol şehriyârın devlet ü ikbâlini te'yîd

Vezîr-i a'zamı Dâmâd İbrâhîm Pâşâdır

O padişahın ululuk, büyüklük ve iyi talihini kuvvetlendiren ve destekleyen büyük veziri Damad İbrahim Paşa'dır.

Kemâl-i cûd u ihsânına ol sadr-ı keremkârın

Delîl-i rûşen ü makbûl bu âb-ı musaffâdır

Bu arındırılmış, temizlenmiş su, o bağışlayan, cömert sadrazamın cömertliğinin ve bağışlarının tamlığına açık ve kabul edilmiş bir kanıttır.

Şeref-âbâd içündür aslı ammâ kim bu maskemden

Bu şehir-i Üsküdar dahi küllî hisse peydâdır

Aslı Şeref-âbâd içindir; ama bu maksemden bu Üsküdar şehrine dahi umumî bir hisse düşmüştür.

Hele hakkâ şehensâh-ı cihâna sadr-ı zî-şâna

Bu cârî hayr-ı pâk u bî-bedel tevfik-i Mevlâdır

Hele doğrusu cihanın şahına ve şerefli sadrazama bu akan temiz ve benzersiz hayır, Allah tarafından uygun görülmüştür.

Hudâ ikisinin de 'ömr ü ikbâlin kıla efvân

Ki dest-i re'fet ü ihsanları eltâfa mecrâdır

Allah, bağışlayan ve merhametli elleri iyiliklere bir yol olan (her) ikisinin de ömrünü ve talihini arttırsın.

Nedîmâ âb-ı cârîsin görünce söyledi târîh

Bu maksem vâye-mend-i cûd-ı İbrâhîm Pâşâdır(1144-3: 1141)

Ey Nedîm! (Nedim), bu akan suyu görünce tarih söyledi. “Bu maksem; kısmetli, eliaçık İbrahim Paşa’dır.”

T: 22

5. 2. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine III. Ahmed’i överek başlamıştır. III. Ahmed, ona hizmet edenlerin Dârâ’nın maiyetindeki hizmetliler gibi olduğu, azamet ve heybet sahibi bir şahıdır. O, emeğini ve gayretini daima halkını bolluk ve refah içinde yaşatmak için sarf eden, zaferler kazanmış, adaletli ve insafli bir padişahıdır. Onun büyüklüğünü ve iyi talihini kuvvetlendiren ve destekleyen de sadrazam İbrahim Paşa’dır. Bu maksemin temiz ve arındırılmış suyu İbrahim Paşa’nın bağışlarının ve cömertliğinin bir göstergesidir. Bu maksem Şeref-âbâd için yapılmıştır ama bu maksemin suyundan Üsküdar da faydalanmaktadır. Bu akan temiz ve benzersiz hayır, cihanın şahına ve onun sadrazamına Allah tarafından uygun görülmüştür.

Nedîm, manzumesini bir dua ve bir de maksemin yapım tarihini veren bir beyitle bitirir.

5. 3. Damad İbrahim Paşa Çarşısı

Damad İbrahim Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin önündeki cadde boyunca M. 1728'de inşa edilen çarşıdır. Külliye gelir sağlamak için Şehzadebaşı Caddesi üzerinde karşılıklı olarak iki sıra halinde inşa edilen bu dükkanlardan medreseye bitişik olanlar otuz yedi, karşı sırada ve yeniçerilerin Eski Odalar denilen kışlasına komşu olanlar ise kırk beş tane idi. Bunların, İlkçağ'da Akdeniz çevresindeki eski şehirlerin çoğunda olduğu gibi önlerinde direklerle dayanan saçakları vardı. Böylece İbrahim Paşa Çarşısı, antik direkli caddeler geleneğini Türk mimarisinde yaşatan bir eser olmuştur. Ancak karşı sıradaki dükkanlar ve önlerindeki sütunlar, 19. yüzyıl içlerinde yıkılıp kaldırılmış, İstanbul halkının hayatında çok büyük yeri olan ünlü Direklerarası kısmı 20. yüzyıl başlarına kadar durmuştur. Fakat, caddeden tramvay hatları geçirilirken medreseye bitişik dükkanların önlerindeki bu kemer ve sütunlar da kaldırılmıştır. Bugün mimarileri çok bozulmuş bir halde bu tonozlu dükkanların bir kısmı mevcuttur (Eyice, 1993).

5. 3. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Çarşısı

Târîh-i Çar-sû-yı İbrâhîm Pâşâ Der-Nezd-i Câmî'-i Şehzade

Şehzade Camiinin yakınındaki İbrahim Paşa Çarşısı İçin Tarih

Şerî'at sâliki Sultân Ahmed Hân Gâzî kim

Hemîşe kârı te'yîd-i esâs-ı şer'-i garrâdır

İşi, her zaman kanunun hükmüne uygun davranmak olan, kanun yolunda yürüyen Gazi Sultan Ahmed!

Cihânın mâliki hâkân-ı emced kim hemân gûyâ

Vücûd-ı pâki menşûr-ı hilâfet üzre tuğradır

Dünyanın sahibi o onurlu hakanın saf, tertemiz varlığı, adeta hilafet fermânı üzerindeki tuğra gibidir.

Vezîr a'zam u dâmâdı ol hâkân-ı zî-şânın

Ki fenn-i himmet ü cûd u sehâda hayret-efzâdır

O şanlı hakanın, çalışıp çabalamak ve cömertlik ilminde hayrete şayan olan veziriazamı ve damadı!

Veliyyü'n-ni'metine sîdk ile ihlâsdır kârı

Anunçün yâveri anun hemîşe lûtf-ı Mevlâdır

Veli nimetine samimiyetle bağlılıktır işi, o nedenle onun yardımcısı her zaman Allah'tır.

Gelelden devlet ü iclâl ile sadr-ı vâlâya

Şeb u rûz ihtimâmı nazm-ı ahvâl-i berâyâdır

Yüce sadrazamlık makamına kudret ve devletle geldiği günden beri gece gündüz halk için çalışıp çabalamaktadır.

Cihanda arzûsu dil-harâb olmuşları tam 'mîr

Hemîşe pîşesi hayrât ile dünyâyı ihyâdır

Bu dünyadaki tek arzusu gönlü yıkılmışların gönlünü tamir etmektir, amacı sürekli hayır işleyerek dünyayı ihya etmektir.

Sitanbul içre vü etrâfda âsârı pek çokdur

Birisi dahı işte bu müzeyyen sûk-ı vâlâdır

İstanbul içinde ve çevresinde eserleri çok sayıdadır, onlardan biri de işte bu süslü, ulu çarşıdır.

Kemâl-i ziyet ile oldu gûyâ bir sarây-ı pâk

Ki her dükkânı bir maksûre-i dil-cûy-ı ra 'nâdır

Süsünün, bezeğinin tamlığıyla, sanki her dükkânı gönül çelen güzel bir maksure (kasır) olan, tertemiz bir saray gibi oldu.

Zihî nev-çâr-sû-yı pâk-i İbrâhîm Pâşâ kim

Kemâl-i sûd ile hân-ı Halîle gıbta-fermâdır

Kazançtaki çokluğuyla Halil sofrasını kendisine gıbta ettiren, İbrahim Paşa'nın bu tertemiz ve yeni çarşısı ne güzeldir.

Bu sûk-ı bî-bedel durdukça dâ'im ola bânisi

Ki anunla nızâm-ı dîn ü devlet pây-ber-câdır

Bu eşsiz çarşı var oldukça kurucusu da daim olsun, nitekim dinin ve devletin kanunları onunla birlikte.

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın

Yapan bu çâr-sûyü cûd-ı İbrâhîm Pâşâdır (1141)

Ey Nedîm! (Nedim) tamamlanma tarihini böyle yazdı, "bu çarşığı yapan İbrahim Paşa'nın cömertliğidir."

T: 16

5. 3. 2. Değerlendirme

Nedîm, Damad İbrahim Paşa Çarşısı için kaleme aldığı tarih manzumesine Sultan III. Ahmed'in övgüsüyle başlamıştır. III. Ahmed; daima kanun hükmüne uygun davranan, müslümanların emiri, onurlu bir hakandır. Çalışkan ve cömert damadı İbrahim Paşa, ona samimiyetle bağlıdır. İbrahim Paşa sadrazamlık makamına geldiğinden beri gece gündüz halk için çalışmaktadır. İbrahim Paşa, sürekli hayır işleyerek dünyayı ihya etmektedir. İstanbul içinde ve çevresinde eserleri çok

sayıdadır. İşte bu süslü ve ulu çarşı da eserlerinden biridir. Bu çarşı, süsünün ve bezeğinin tamlığıyla bir saray gibi olmuştur. Çarşının her dükkanı süslü bir kasır gibidir. Bu çarşı kazançtaki çokluğuyla Halil sofrasını kendisine gıpta ettirir.

Nedîm, manzumesini İbrahim Paşa'nın makamında daim olması için ettiği bir dua beyiti ve çarşının tamamlanma tarihi olan H. 1141 yılını veren bir tarih beyitiyle sonlandırır.

5. 4. Damad İbrahim Paşa Sebili

Damad İbrahim Paşa tarafından H. 1132'de yaptırılmıştır. Şehzadebaşı'nda Damad İbrahim Paşa Külliyesi'nin köşesindedir. Tâlik yazıyla, sebinin beş yüzünde, üstte Seyyid Vehbî'nin altta Râşid'in olmak üzere toplam on beyitlik iki tarih kitâbesi bulunmaktadır. Kitâbe şairleri Seyyîd Vehbî ve Râşid'dir.

Sebil, beş pencerelidir. Her penceresindeki şebekesinde dörder tane su verme yeri bulunur. Sebil sütunları dışında tamamen kabartma süslemelerle bezenmiştir. Üstündeki geniş saçağı köşebaşındaki bu sebile hoş bir hava verir. Küçük kubbesi kurşun kaplıdır. Sebil kapalıdır ve sebinin etek kısmı yol seviyesinin altında kalmıştır (Aynur ve Karateke, 1995:137).

5. 4. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Sebili

Târîh-i Berâ-yı Sebîl-i İbrâhîm Pâşâ

İbrahim Paşa Sebili için Tarih

Zihî dil-keş sebîl-i bî-bedel kim lezzet-i âbı

Heman ancak ola dârü'l-cinânın selsebilinde

Suyunun lezzeti ancak cennetin çeşmesinde (selsebilinde²⁵) olan, ne güzel, benzersiz, gönül çekici (bir) sebil.

Eder rûha vekâlet tende olur mâye-i sıhhat

Komaz âsâr-ı 'illet hastanın cism-i 'alînde

Ruha vekillik eder, tende sağlık mayası olur. Hastanın hasta (sakat) cisminde hastalığın izini bırakmaz.

Ki yaptı anı İbrâhîm Pâşâ-yı felek-mesned

Bu şehr-i bî-nazîrin böyle cây-ı bî-'adînde

Gökyüzü rütbeli İbrahim Paşa, onu bu benzersiz şehrin böyle benzeri olmayan yerinde yaptırdı.

O sadr-ârâ ki bir eşkeste tohm-ı penbedir kalmış

Kamer şem'-i harîm-i cûdunun çîn-i fetîlînde

Aydın, (İbrahim Paşa'nın) cömertlik evinin mumunun fitilinin kıvrımında bir kırık penbe tohum gibi kaldığı (o selsebil, bir) gönül süsüdür.

²⁵Selsebil, tatlı ve hafif su anlamı yanı sıra cennette bir çeşme yahut pınarın adıdır. Ayrıca şakûlî (düşey) vaziyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalıklar bulunan ve suyu birbirinden geçerek aşağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır (Pakalın, 1946:135).

Olup günden güne ikbâli berter hem bu hayr-ı pâk

Ola ser-levha-pîrâ defter-i hayr-ı cezîlinde

Geleceği ve talihi günden güne yükselsin,
hem de bu temiz, pak hayır da onun çok bol
hayırlarla dolu defterinde başlığı süsleyen
olsun.

Dedi târîh-i itmâmın Nedîmâ hatîf-i gaybî

Zülâl-ı nûr iç İbrâhîm Pâşânın sebîlinde (1132)

Ey Nedîm! Vicdanın sesi tamamlanma
tarihini dedi. “İbrahim Paşa’nın sebilinde
parlaklığın, aydınlığın suyunu iç.”

T: 24

5. 4. 2. Değerlendirme

Nedîm, İbrahim Paşa Sebili için yazdığı tarih manzumesine sebilin özelliklerini anlatarak başlar. Bu sebil, güzel, benzersiz, gönül çekici bir sebildir ve suyunun lezzeti ancak cennetin selsebilinde bulunabilir. Suyu ruha vekâlet eder, tende sıhhat olur, hastalıktan eser bırakmaz. İşte bu sebili cömert İbrahim Paşa bu benzersiz şehrin benzeri olmayan bir yerinde yaptırmıştır.

Nedîm, manzumesini Damad İbrahim Paşa’nın talihinin günden güne yükselmesi için ettiği bir dua ve sebilin yapım tarihini verdiği tarih beyti ile bitirir.

5. 5. Kaptan Mustafa Paşa Hanı

5. 5. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa Hanı

Târîh-i Berâ-yı Han-ı Kapudân Mustafâ Pâşâ Der-Bâzâr-ı Hacıoğlu

Hacıoğlu Pazarındaki Kaptan Mustafa Paşa Hanı için Tarih

Vezîr-i pür-himem destûr-ı ekrem âsaf-ı efram

Çok gayretli, çalışkan, çok şerefli, cömert, en ulu Âsaf, muazzam kaptan, bilgin vezirin has akrabası!

Kapudân-ı mu'azzam sıhr-ı hâs-ı âsaf-ı dâna

Ribât-ı köhne-i dünyâyı kıldı lûtf ile tecdîd

Becerikli İslamların sağlam fikirlisi olup köhne dünyanın hanını lutfuyla yeniledi, tazeledi.

Olup re'y-i rezîni kâr-sâz-ı millet-i beyzâ

Fürûg-ı ma'delet re'yinden oldu dehre güsterde

Din ve devletin temeli gayret ve emekleriyle yükseldi; adaletin ışığı, parlaklığı görüşlerinden devre, dünyaya yayıldı.

Esâs-ı dîn ü devlet himmetiyle buldu isti'lâ

Emel güzlârını hem hâlet-i dîbâ-yi Çîn etdi

İlkbahar bulutu gibi olan cömerliğinin eli altında arzu gül bahçesini işlemeli Çin ipeğine benzetti.

Olup zîrinde dest-i cûdu ebr-i nev-bahârâsâ

Gerekdir kim süveydâ-yı dil-i Risto midâd olsun

Kalem, (o paşanın) bilgisinin ve seçiminin niteliklerini yazarken Aristo'nun kalbinin ortasındaki kara nokta (o kalemin) yazı mürekkebi olması gerekir.

Ederken hâme vâsf-ı dâniş ü temyîzini imlâ

Felâtûnun zamânından berü hiç kimde cem' oldu

Eflâtunun zamanından beri bu kadar, bu nitelikte, çok fikir; noksansız, tam anlayış; mükemmel akıl kimde toplandı?

Bu gûne hûş-ı vâfir fehmi-kâmil 'akl-ı müstevfâ

O destûr-ı mekârim-pişe kim ecdâd-ı zî-şânı

Çü ecrâm-ı felek biri birinden eşref ü a'lâ

O, şerefli ataları gökyüzü cisimleri gibi, birbirinden yüce, şerefli ve onurlu olan, kerem sahibi ve cömertliği huy edinmiş bir kişidir.

Husûsâ cedd-i âlî-şânı İbrâhîm Pâşâ kim

Tamâm etmişdi 'asrında mekârim resmini icrâ

Ayrıca, asrında cömertlik ve iyi ahlak usulünün geçerli olmasını tamamlayan, sağlayan, şan ve şerefi büyük atası İbrahim Paşadır.

Cihânı eylemişdi ni'met ü ihsâna müstağrak

Anun ahdında nâm-ı Bermekî olmuşdu nâ-peydâ

Cihanı iyilik ve bağışlarıyla doldurmuştu. Onun zamanında Bermekî'nin²⁶ ünü kaybolmuştu (anılmaz oldu).

Şecâ'atla şehâmetle keremle cûd ile meşhûr

Vezîr-i bî-nazîr-i müşterî-tedbîr idi hakkâ

Doğrusu yiğitlikle, cesaretle, asaletle, cömertlikle ünlü, eşi bulunmayan, istekli, basiretli bir vezirdi.

Cihânı gûşe gûşe eyleyüp ma'mûr u âbâdan

Bu şehir-i pâki dahı eylemişdi lûtf ile ihyâ

Dünyayı köşe bucak bayındır ve şenlikli eyleyip bu temiz şehri de lutfuyla canlandırmıştı.

Hazâ'in sarf edüp sular getirdüp sûk u bâzâra

Dekâkîn ü bedestân ile tezyîn etdi ser-tâ-pâ

Pazara ve çarşıya hazineler harcayıp sular getirtip baştanbaşa dükkânlar ve bedesten ile süsledi.

Kazâ-yı âsmânî sonra bir âteş düşüp nâ-geh

Bedestan yandı mânend-i derûn-ı 'âşık-ı şeydâ

Sonra ansızın göklerin takdiriyle (Allah'ın takdiriyle) bir ateş düşüp bedesten, divane aşığın gönlü gibi yandı.

Bu söz meşhûrdur kim bir binâ tâ olmaya vîrân

Olup ma'mûr bulmaz cüft ü tâkı rütbe-i 'ulyâ

Bu söz meşhurdur: "Bir bina yıkılmayınca revakı ve kemeri bayındır olup en yüksek rütbeye ulaşmaz."

Pes ol sadr-ı kerîmin lûtf u cûdu görmedi lâyık

Kala âsâr-ı pâk-i ceddî böyle pest ü nâ-ber-câ

O ulu sadrazamın bağışı ve cömertliği, atalarının temiz eserinin böyle yersiz yolsuz ve aşağı kalmasını layık görmedi.

²⁶Bermekîler, Emevi Devletinin düşmesiyle Abbasiye devletinin kurulmasında âmil olmuş ve Harûn-ür-Reşid zamanına kadar sırasıyla vezirlik eden bir ailenin Hâlit, Yahyâ, Fâzıl, Câfer adında dört oğlunun soyadı. Harûn-ür-Reşit'in veziri olan Cafer, hepsinden fazla şöhret kazanmış, gerek nüfuz ve iktidarı, gerek zenginliği dillere destan olmuştur. Bağış, cömertlik örneği tutularak kullanılır (Levend, 1984:152).

Buyurdu tâ ki ebnâ-yı sebîli kılmağa terfih

Bedestânın yerine ola bir hân-ı bülend inşâ

Yolcuları rahat ettirmek için bedestenin yerine yüce bir han yapılmasını buyurdu.

Hakikat reh-güzâr üzre olan büldân-ı etrâfa

Bedestândan ziyâde han yapılmak elyak u ahrâ

Gerçekten de geçilecek yol üzerinde olan uçlardaki şehirlere bedestenden ziyade han yapılması daha uygun olur.

Husûsâ böyle hân-ı bî-bedel kim dil-güşâlıkda

Anun her sofası gûyâ ki bir nev kasr-ı müstesnâ

Ayrıca gönül açmada her sofası sanki benzerlerinden farklı yeni bir kasır gibi olan böyle benzersiz, eşsiz bir han.

Esâs-ı pür-şükûhu sedd-i Zü'l-karneyn den muhkem

Firâz-ı âstânı çarh-ı vâlâ-tâkdan bâlâ

Ululuğunun temeli Zülkarneyn²⁷'nin seddinden daha sağlam ve kuvvetli, eşiğinin çıkışı gökyüzünün yüce kemerinden yüksek ve yücedir.

Cihanda böyle hâtır-güşâ cây-ı latîf olmaz

Yolundan alıkor İbnü's-sebîli neyleyim ammâ

Neyleyim yolcuları yolundan alıkoyar; ama cihanda böyle gönüle ferahlık veren hoş, güzel bir yer olamaz.

Ki böyle me'men-i pâkîze vâsıl olan âdem

Ne mümkündür ki bir kaç günde kâmin ede isti'fâ

Böyle güvenilir, sağlam, temiz bir yere ulaşan kişinin birkaç günde arzusunu yok etmesi ne mümkün?

Hele pek mevki'inde hayr-ı pâk oldu mübârek bâd

Hudâ bânîsinin iclâlin etsin gün-be-gün a'lâ

Mübârek, kutlu olsun! Bu temiz hayır, pek yerinde oldu. Allah onu yapanın büyüklüğünü, kudretini gün be gün yüceltsin.

Nedîmâ ana târîh oldu menkûtu bu mısra'ın

Bu 'âlî hânı muhkem yaptı bunda Mustafâ Pâşâ (1138)

Ey Nedîm! Ona bu mısranın noktası tarih oldu. "Mustafa Paşa, bu yüce hanı burada sağlam yaptı."

T: 47

²⁷Zü'l-karneyn, İskender'in lakâbidir. Kur'an-ı Kerim'de hayatı hakkında bilgi verilen İskender hakkındaki rivayetler çok çeşitlidir. İskender'in Azerbaycan'da bir kavmi kurtarmak için Ye'cüc ve Me'cüc kavmi üzerine sed yapması bu rivayetlerdendir (Pala, 2008:236).

5. 5. 2. Değerlendirme

Nedim, manzumesine Kaptan Mustafa Paşa'nın övgüsü ile başlamıştır. Mustafa Paşa, çok gayretli, çalışkan, şerefli, adaletli, cömert bir vezirdir ve Damad İbrahim Paşa'nın has akrabasıdır. O, becerikli İslamların sağlam fikirlisi olup eskimiş, yanmış bir hanı lutfuyla tazeleyip yenilemiştir. Din ve devletin temeli onun gayretiyle yükselmiştir. Çok akıllı, algılaması mükemmel, anlayışı noksansız bir kişidir. Onun şerefli ataları da birbirinden onurlu ve yücedir. O, yiğitlikte, cesaretle, asalette, cömertlikte eşi bulunmayan istekli bir vezirdir. Ayrıca cömertlik ve iyi ahlakta şan ve şerefi büyük olan atası İbrahim Paşa'dır. İbrahim Paşa, dünyayı köşe bucak bayırdır hale getirip bu İstanbul şehrini de lutfuyla canlandırmıştır. Pazara ve çarşıya hazineler harcayıp sular getirip baştanbaşa dükkanlar ve bedesten ile süslemiştir. Ne yazık ki bu bedesten bir yangında yanmıştır. İbrahim Paşa'nın gönlü, hasar gören bu yerin böyle harap halde kalmasına razı olmamıştır ve buraya bedestenin yerine yolcuları rahat ettirecek bir han yapılmasını buyurmuştur. Zira civar beldelerin yolu üzerinde bulunan bu bedestenin yerine bir han yapılması daha uygun ve gereklidir. Bu eşsiz, benzersiz hanın her sofası yeni bir kasır gibi düzenlenmiştir. Temeli Zülkarneyn'in seddinden daha sağlam eşiğinin çıkışı da yüksek ve yücedir. Gönle ferahlık veren, güzel, hoş bir han olduğundan yolcuları alıkoyar.

Nedim manzumesini Allah'ın bu pek uygun yerde inşa edilen, temiz hanı yaptırmanın büyüklüğünü ve kudretini arttırması için ettiği bir dua ve tarih beyti ile bitirir.

5. 6. Kasırlar Ve Sahilsaraylar

5. 6. 1. Şevk-âbâd

I.Mahmut'un annesi Saliha Sultan tarafından 1728'de inşa ettirilen Osmanlı has bahçesidir.

5. 6. 1. 1. Nedîm'in şiirinde Şevk-âbâd

Şevk-âbâd

Habbezâ cilvegâh-ı nev-bünyâd

Habbezâ habbezâ mübârek bâd

Her hıyâban dırahtı 'ayş u tarab

Her bün-i sahtı nakd-i vakt-i murâd

Reşk-i feyz nesîm-i sâfindan

Ferruh-âbâd-ı Isfahan ber-bâd

Cûy-ı Şîr ile âbı hem-şîre

Hâki hâk-i behişt ile hem-zâd

Himmet-i âsaf-ı keremver ile

Oldı hakkâ bu cây Şevk-âbâd

Şevk-âbâd

Ne güzel yeni yapılan ortaya çıkış, görünme yeri; ne güzel, ne sevimli kutlu olsun.

Ağaçlıklı yolunun her ağacı eğlence; her kuvvetli, sağlam kökü, istek zamanının akçesi.

Saf, hafif rüzgarından (gelen) bolluk ve verimliliğin kıskançlığı ile Isfahan'ın Ferruh-âbâd²⁸'i perişan, harap.

Aslan nehri ile suyu kızkardeş, toprağı ile cennet toprağı aynı yaştadır.

Asalet sahibi vezirin gayreti ve çalışkanlığıyla doğrusu bu yer Şevk-âbâd (keyif yeri) oldu.

N: 1

²⁸İran'da 17. yüzyıldan kalma saraydır. Metinde yanlış olarak Ferruh-âbâd olarak alınmıştır.

5. 6. 1. 2. Değerlendirme

Nedîm'in şiirinde Şevk-âbâd; sevimli, güzel ve yeni yapılan bir ortaya çıkış ve görünme yeridir, her ağacı arzu edilen zamanın akçesidir, suyu aslan nehri ile kızkardeş, toprağı ise cennet toprağı ile aynı yaştadır. Nedîm'e göre Şevk-âbâd'ın Isfahan'da Şah Hüseyin tarafından 1700'de inşa ettirilen ve çağdaş bir Safevi başyapıtı olan Ferah-âbâd hasbahçesine karşı ezici bir üstünlüğü vardır (Hamadeh, 2010).

Nedîm, Şevk-âbâd'ın saf ve hafif rüzgarından gelen verimliliğini Ferah-âbâd'ın kıskandığını ve bundan dolayı da halinin harap olduğunu söylemektedir. Şevk-âbâd'ın bu derece keyif yeri olması İbrahim Paşa'nın gayreti ve çalışkanlığı sayesinde.

5. 6. 2. Sa'd-âbâd

Kağıthane deresinin iki tarafında yer alan ve "uğurlu, mâmur yer" anlamına gelen Sa'd-âbâd, öteden beri ünlü ve güzel bir mesire yeri olan Kağıthane Deresi'nin Haliç'e aktığı yöredeki kasır, saray ve bahçeler bütünlüğüne Lâle Devri'nde verilen addır.

1722'de yapılan Sa'd-âbâd Sarayı, güzellik ve görkemde çevrede kendisinden önceki, aynı zamanlı ve sonraki diğer saray, kasır ve köşkların önüne geçerek 1722'den 1730'lara kadar ve 1740'lardan sonra bir süre bütün çevrenin, hatta buradaki eğlencelerin ve yaşam tarzının Sa'd-âbâd diye anılmasına neden olmuştur.

Kağıthane deresi vadisi Kanûnî Sultan Süleyman döneminden itibaren İstanbul halkının en önemli eğlence ve mesire mekanlarından biriydi. Evliya Çelebi, kuyumcu ve saraç esnafının burada çadırlarını kurarak hem eğlendiklerini hem görüşmeler yaptıklarını belirtir. İstanbul halkı, ramazan ayını karşılamak için şâban ayı boyunca Kağıthane çayırlarında çadır kurup çeşitli eğlenceler tertip ederdi. Burası özellikle bahar aylarında halkın açık havaya çıktığı yerlerin başında geliyordu. Evliya Çelebi de Kağıthane mesiresinin güzelliklerini övmekte, Lâlezar mesiresinin bulunduğunu ve çevrede 200 kadar bağlı bahçeli ev olduğunu kaydetmektedir.

Kağıthane asıl önemini 18. yüzyıl başlarında kazanmıştır. Bölgenin Sa'd-âbâd adıyla ünlenmesi, Sa'd-âbâd Sarayı'nın ve çevresindeki saray, kasır, köşk, çeşme, köprü gibi yapıların imarından sonradır. (1134/1722). 1718'de Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın burada verdiği bir kır şöleni III. Ahmed'in çevreyi tanıyıp sevmesine yol

açmış, 1722’de Kağıthane’de padişah için yapılacak sarayın önündeki dere yatağı temizlenip iki tarafı muntazam rıhtımlı düz bir kanal içine alınmıştır. “Cedvel-i Sîm” adı verilen bu büyük kanalın mermerleri Çengelköy’deki Kulelibahçe Kasrı’ndan getirilmiş, çeşitli noktalara başka kanallar açılmış, setler ve çağlayanlar yapılarak küçük şelaler oluşturulmuş, kanallardan gelen sular bu şelale ve çağlayanlardan geçerek mermer havuzlarda toplanmıştır. III. Ahmed’in, Sa’d-âbâd’daki bahçe ve büyük havuzun kenarına dikilmek üzere Yoros bölgesi dağlarında 450 çınar, ıhlamur, karaağaç, dişbudak ve kestane ağacının kökleryle çıkarılıp sahile ve oradan gemilerle mahalline nakledilmesi konusunda Zilhicce 1134 (Eylül 1722) tarihli bir fermanı bulunmaktadır. Yine burada III. Ahmed’in emriyle üç yeni havuz inşa edilerek tarhedilen bahçeye de Hüsrev-âbâd ismi verilmiştir. Derenin düzenlenmesi tamamlanınca köşkların inşasına geçilerek çevrede devlet erkanının köşk ve bahçeler kurması teşvik edilmiştir. Burada yapılan saray ve parkların Avrupa’yı da saran Fransız modasının etkisiyle gerçekleştirildiği bilinmektedir.

Kağıthane kısa zamanda Kasr-ı Sa’d-âbâd, Hürrem-âbâd, Çeşme-i Nevpeydâ, Çeşme-i Nûr, Cedvel-i Sîm, Asr-i Sürûr, Cîsr-i Nûrânî, Kasr-ı Cenân, kasr-ı Neşât, Kovanlı Köprü, Server Kasrı, Beyaz Köprü gibi köşklar, bahçeler, köprüler ve çeşmelerle donatılmış, İbrahim Paşa buradaki sarayın hemen yanına Hayr-âbâd adında bir de camii yaptırmıştır. Çelebizâde Âsım Efendi, Sa’d-âbâd’dan Baruthane’ye kadar olan mesafe içinde 170 kadar köşk ve kasır inşa edildiğini belirtir. III. Ahmed’in saltanatının son yedi-sekiz yılını kapsayan dönem Sa’d-âbâd günlerinin en görkemli yıllarıdır. Sa’d-âbâd sefaları saray çevresiyle sınırlı kalmayarak halkın da tatil günlerinde rağbet ettiği bir yer halini alır. Erguvan ağaçlarının gölgeleri altında “meclis-i uşşâklar” kurulmuş, “sûr-ı bahâr”lar, saz fasılları ve gün boyu süren eğlenceler düzenlenmiştir. Karadan yaldızlı, kafesli arabalarla, Haliç su yolundan çiçeklerle bezenmiş kayıklarla gelenler konumlarına göre mesirenin farklı yerinde eğlenmeyi âdet haline getirmiştir. Bu âlem ve eğlencelere “Sa’d-âbâd seyrânına çıkma” denilmektedir.

Bu parıltılı ve görkemli dönem 25 Eylül 1730’da çıkan Patrona Halil İsyanı ile son bulurken Kağıthane’deki yüzlerce yapı isyancılar tarafından harabe haline getirilmiştir. Hüseyin Ayvansarâyî, Sa’d-âbâd ve çevresinde 120 kasrın yıkıldığını belirtir.

Sa'd-âbâd, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren yaklaşık iki yüz yıl boyunca Türk edebiyatını da etkilemiş, önceleri şiirlerde, Tanzimat'tan sonra mensur türlerde adını sık sık duyurmuştur. Dönemin yabancı yazar ve gezginleri dahil pek çok şair, edip ve muharrir İstanbul'daki zarafet, zevk ve neşeyi anlatmak istediğinde hemen daima Sa'd-âbâd mesire ve eğlencelerinden sahneler tasvir etmiş, buranın tabii güzelliklerinden, tarihe yansıyan hatıralarından ve sosyokültürel konumundan bahsetmiştir. Ancak hiçbir şair, Sa'd-âbâd'ı ve oranın zevk ve eğlence dolu ihtişam çağını Nedîm'in çoşku dolu mısraları kadar güzel ve etkileyici biçimde anlatamamıştır. Onun yazmış olduğu Sa'd-âbâd'ı anlatan iki kasidesi, şu anda yok olup gitmiş, bir döneme damgasını vurmuş bu mekanı günümüze taşıyan belge niteliğinde edebi eserlerdir (DBİA, 1994).

5. 6. 2. 1. Nedîm'in şiirinde Sa'd-âbâd

Der-Vasf-ı Sa'd-âbâd-ı Nev-Bünyâd

Yeni Yapılan Sa'd-âbâd'ın Vasfı

Seherî dünkü gün oldukda cihan nûrânî

Rûşen etdi seherin hâleti çeşm ü cânı

Dün şafak vakti dünya nurlu, ışıklı olduğunda seherin görünümü gözü ve gönlü aydınlattı.

Bir 'aceb neş'e tulû etdi derûnumdan kim

Bülbül-i şevk u neşât etdi dil-i nâlânı

İçimden inleyen gönlü istek ve neşe bülbülü haline getiren acayip bir neşe doğdu.

Vardım ol şevk ile bir meclis-i 'âlî-şâna

Nice meclis ki anun mecd ü 'ulâ erkânı

O arzu ile ileri gelenleri şan, şeref sahibi ve yüce; şanı, şerefi büyük bir meclise vardım.

Nâ-gehân eyledi bu bende-i nâ-çîze hitâb

Meclisin sâhibi ol cûd u mekârim kânı

O cömertlik ve kerem kaynağı olan meclis sahibi, bu değersiz köleye ansızın hitap etti.

Dedi kim ey hüner-âmûz-ı Zahîr ü 'Örfî

Ne durursun ele al hâme-i sihr-efşânı

Dedi ki: "Ey, Zahîr ve 'Örfî²⁹'ye ustalık öğreten! Niye duruyorsun? Büyüleyen kalemini eline al!"

²⁹Örfî-i Şîrâzî: Ünlü bir İranlı şairdir. 1556'da Şiraz'da doğmuştur. Şiraz'da öğrenim görmüş, hat ve musikide maharet kazanmış, küçük yaştan itibaren şiirle ilgilenmiştir. Ekber Şah'ın Keşmir seferi münasebetiyle yazdığı Kaside-i Keşmîriyye adlı bir eseri vardır. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk şairlerince tanınmaya başlayan Örfî Türk edebiyatında etkili olmuş, birçok şair ondan övgüyle söz etmiştir. Nedîm de bu şairlerdendir.

Tatlı sözlerle yazup vasfını Sa'd-âbâdın

Eyle şîrin yine gel zâ'ika-i 'irfânı

Sa'd-âbâd'ın niteliklerini tatlı sözlerle yazıp yine bilmenin ve anlamının tadını şirin eyle.

Anda icâd olan âsâr-ı cemîlin bir bir

Nâmını yâd kılup şevka getir yârânı

Onda yaratılan güzel eserlerin, abidelerin ününü bir bir hatırlatıp dostları şevke getir.

Ben de ol emr-i şerîf üzre alup ele kalem

Böyle vasf eyledim ol nev-eser-i zî-şânı

Ben de o mübarek emir üzerine elime kalemi alıp o şerefli yeni eseri böyle anlattım.

Ne münâsib yere durmuş o tavanlı köprü

Cümle gözden geçirir seyre gelen hûbânı

O tavanlı köprü ne uygun bir yerde durmuş. Herkes dolaşmaya gelen güzelleri gözden geçirir.

Pek safâ kesb edecek tekve hele Hayr-âbâd

Cümle zevk ehli anun zümre-i dervîşânı

Hele Hayr-âbâd, çok safâ kazanacak bir tekkedir. Bütün zevk sahipleri de onun dervişler zümresidir.

Görmeyen âdeme el-hak ne kadar vasf etsem

Nice ta 'bîr olunur çağlağanın seyrânı

Doğrusu, görmeyen kişilere ne kadar anlatmaya çalışsam da çağlayanın seyri nasıl ifade edilebilir?

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinânın misli

Bilmezem var mı cinân içre dahi akrânı

Hele Cinân Kasrı'nın bir benzeri daha yoktur bu dünyada. Hatta cennette bile var mı bir benzeri, bilmiyorum.

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr

Cedvel-i Sîm ile bulsa n'ola zîb ü şânı

Nûr Çeşmesi ise sanki Nûr âyetini yorumlar. Gümüş kanal (Lale devrinde Kağıthane'de açılmış suni bir dere) ile süsünü ve şanını bulsa ne olur?

Gûyiyâ zevk u safâ dahmesine oldu tılsım

Şâh-ı mârânı 'aceb ol cesed-i nûrânî

Acaba sanki o nurlu cesed (Kağıthane'deki dere) zevk ve safâ türbesine yılanlar padişahı tılsımı mı oldu?

Pek güzel mevki'ine düşdü hele Kasr-ı Neşât

Gerçi kendi küçük ammâ ki büyükdür şânı

Neşât Kasrı çok güzel bir yerine yapıldı. Gerçi kendisi küçük ama şanı büyüktür.

*Ya o cesrin ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Şüphesiz yokdur ana mülk-i cihanda sâni*

Ya o adı da kendi gibi Nev-peydâ olan köprünün şüphesiz dünya yüzünde bir benzeri yoktur.

*Ferkadandır adı üstünde olan kasrların
Ki ederler ikisi 'âleme nûr-efşânî*

İkisi de âleme nur saçan, adı üstünde kasırların adı Ferkadan'dır.

*Hurrem-âbâda karîb olduĝ' için Cisr-i Sürûr
Etmede hurrem ü mesrûr dil-i nâlânî*

Cisr-i Sürûr, Hurrem-âbâd'a yakın olduĝu için inleyen gönlü memnun, sevinçli ve şen eder.

*Kadd-i hûban mıdır âyâ o sûtûn-ı bâlâ
Ki temâşâsının olmakda cihan hayrânî*

Acaba Dünyanın seyrinin hayranı olduĝu o yüksek sütun güzellerin boyu mudur?

*Gör ki başındaki zer tâs ile andırmaz mı
Peyk-i mevzun-reviş-i pâdişeh-i devrânî*

Başındaki altın tasla devrin padişahının ölçülü yürüyüşlü habercisini andırmaz mı? Gör.

*Husrev-i rûy-ı zemin Hazret-i Sultân Ahmed
Âlemin pâdişehi bahr u berin hakânî*

Yeryüzünün hükümdarı Sultan Ahmed, âlemin padişahı, denizin ve en yüksekin hakanı!

*Şehriyâr-ı 'azamet-güster-i 'âlî-himmet
Ki siphrin başı üstünde yürür fermânî*

Fermanı gökyüzünün başı üstünde yürüyen, büyüklük yayan yüce gayretli padişah!

*Arsa-i haşmetinin cûd u himem ferrâşî
Dergeh-i devletinin lûtf u kerem derbânî*

Cömertlik ve çalışkanlık büyüklüğünün toprağının döşemecisi, bağış ve cömertlik devlet dergâhının kapıcısıdır.

*Var nice bendeleri Ergun u Cengîz gibi
Biri ez-cümle Kırım mülkünün olmuş hânî*

İçlerinden biri Kırım ülkesinin hanı olmuş, Ergun ve Cengiz³⁰ gibi nice köleleri var.

³⁰Cengiz, Büyük Moğol hükümdarıdır. Asıl ismi Temuçin'dir. Tesis ettiĝi Moğol devleti, gerek kendi gerek kendinden sonra gelen sülâlesi tarafından genişletilmiş, hemen bütün Asya kıtası zaptedildiĝi gibi, devletin hududu, Hin-i Çini'den Baltık Denizi'ne Avrupa'nın ortalarına ve Akdeniz sahillerine kadar uzatılmıştır. Ergun da Cengiz sülâlesinden Hülâgü'nün torunudur (Levend, 1984:149).

Nice ser- 'askeri var İrec ü Tûr emsâli

Zabt ederler kimi İrânî kimi Turânî

Kimi İran'ı kimi de Turan'ı zapt eden nice İrec ve Tûr³¹ gibi kumandanı var.

Ahd-i 'adlinde anun hançer-i bürran görünür

Çeşm-i şîr-i nere âhû-berenin müjgânı

Onun adaletinin (doğruluğunun) andında erkek aslanın gözüne yavru ceylanın kirpiği keskin hançer (Hançer-i bürran) görünür.

Her ne müşkil işi bitsin deyü fermân etse

Feleğin yok demeye var mı meger kim cânı

Her ne zor işi "bitsin" diyerek ferman etse, feleğin yok demeye canı var mıdır?

Pâdişâhım seni Hak 'âleme sultân etmiş

Eylemiş emrine münkâd cihân-dârânı

Padişahım, Allah seni dünyaya sultan etmiş, emrine dünyayı tutan padişahları boyun eğdirmiş.

Âlemin şâhları bende-i fermânındır

Cümlesi dergeh-i cûdundan umar ihsânı

Dünyanın şahları fermanının kölesidir. Hepsi de cömertliğinin tekkesinden bağış umar.

Nerede buldu Ferîdun bu celâl ü câhı

Nerede gördü ya Kısra bu bülend eyvânı

Feridun³² bu büyük rütbe ve mevki nerede buldu? Kısra³³ bu yüce köşkü nerede gördü?

³¹İrec ve Tûr, Feridun'un oğullarıdır. Bir de Selm adlı bir oğlu vardır. Ferîdun; Selm, Tûr, İrec adlı üç oğlunu Yemen şahının kızları ile evlendirir ve ülkesini bu üç oğlu arasında bölüştürür. İran'ı İrec'e, Turan'ı Tûr'a ve Rum'u da Selm'e verir. Tûr ve Selm küçük kardeşlerinin babalarının tahtında kalmasını kıskandıklarından İrec'i öldürürler. Ferîdun, İrec'in intikamını almayı torunu İrec'in oğlu Minûçîhr'e bırakır. Minûçîhr, amcalarını öldürür ve İran padişahı olur (Levend, 1984:158).

³²Ferîdûn, Pişdâdiyân sülâlesinden altıncı hükümdar olan İranlı meşhur padişaktır. Cemşid'in sülâlesinden olup Dahhâk'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. 500 yıl yaşadığı rivayet edilir. Ferîdûn'un lakabı Ferruh'tur. Ferîdûn kelimesi Bir Hintli mabût veya melek olarak bilinen Teriton'dan bozmadır. Bu melek yeryüzüne musalla olan Azi Dahâkâ (Dahhâk) adlı ejderhayı öldürmüştür. Edebiyatta Ferîdun bir adalet timsali olarak ele alınır (Pala, 2008:153).

³³Kısra, İran hükümdarlarına verilen lâkaptır. İlk defa Nûşirevan için kullanılmıştır. Bu kelimenin "büyük padişah, padişahlar padişahı" anlamlarına gelen "hüsrev" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu hakkında rivayetler vardır. Kısra, şair ve edipler arasında da büyük gücü, zenginliği ve görkemli hayatıyla kaysere eş tutulmuş, gerek Câhiliye gerekse İslâm şiiirinde her zaman onunla birlikte güç ve servet sembolü sayılmıştır. Çeşitli kaynaklarda kısranın tacı, tahtı, hazinesi, kılıcı, zırhı, sarayının halı, mobilya ve eşyası lüks ve ihtişam unsurları olarak tasvir edilmiştir.

Düşde görmüş mü ya Dârâ bu kadar dârâtı

Hüsrev etmiş mi tasavvur bu kadar 'unvânı

Ya Dârâ, bu kadar gösterişi düşünde görmüş mü? Hüsrev³⁴ bu kadar ünvanı tasavvur edebilmiş mi?

Kurabilmiş mi Sikender bu kadar dîvânı

Sürebilmiş mi yahud Cem bu kadar devrânı

İskender bu kadar büyük bir meclisi kurabilmiş mi yahut Cem bu kadar devran sürebilmiş mi?

Sana İskenderi teşbîh edenin 'aklı mı var

Olabilmez o senin dergehinin derbânı

Sana İskender'i benzetenin akli var mı? O senin dergâhının kapıcısı bile olamaz.

Gerçi İskender olunmaz sana teşbîh ammâ

Yine bir vech ile temsil ederim ben anı

Gerçi İskender sana benzetilemez ama yine de ben bir sebeple onu örnek veririm.

Ki o etmişdi Aristoyu zamânında vezîr

Eyledin sen de vezîr âsaf-ı 'âlî-şânı

O, zamanında Aristo'yu vezir etmişti. Sen de şan ve şerefi büyük olan Asaf'ı vezir eyledin.

Ya 'ni dâmâd-ı güzünün ki cihanda oldu

Hüsn-i tedbîri nice derdlerin dermânı

Yani tedbirlerinin güzelliği, dünyada nice dertlerin dermanı olan, seçkin damadıdır.

Çok du'â aldırıyor pâdşehim hazretine

Devletinde edüp erbâb-ı dile ihsânı

Devletinde gönül erbabına iyilikler, bağışlar edip yüce Padişahıma çok dua aldırıyor.

Hak bu kim Bermekiyan zümresinin destinde

Zûr-ı bâzûsı ile aldı bugün meydânı

İşte hak budur ki Bermekiyan topluluğunun elinden kol kuvveti ile bugün meydanı aldı.

Göricek rûh-ı Sikender hele Sa'd-âbâdı

Oldu parmak ısırup himmetinin hayrânı

İskender'in ruhu bir de Sa'd-âbâd'ı görünce parmak ısırup (onun) çalışkanlığının hayranı oldu.

³⁴Hüsrev, Sasaniyân sülâlesinden bir padişah olup Pervîz lakâbıyla bilinir. 589 yılında tahta geçmiş olup Ermeni prensesi Şîrîn'e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivayetler uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır (Pala, 2008:220).

Çend mâh içre bu denli eser-i vâlânın

Hele bilmem nice tecvîz olunur imkânı

Birkaç ay içinde bu denli yüce bir eserin yapımının olanağı var mı?

Pâdişâhım olasın taht-ı sa'âdetde mukîm

Olmaya haşre degin devletinin pâyânı

Padişahım mutluluk tahtında ikamet edesin, devletinin kıyamete kadar sonu olmasın.

Sen buyur 'izz ü sa'âdet ile Sa'd-âbâda

Künc-i endûh ola düşmenlerinin zindânı

Sen yücelik ve saadetle Sa'd-âbâd'a buyur. Düşmanlarının zindanı gam, keder köşesi olsun.

Budur âhir sözü her lahza Nedîmâ kulunun

Âb 'ıyd olsa da öpsem yine ol dâmânı

Nedim kulunun her lahza son sözü budur. Ah, bayram olsa da eteğini yine öpsem!

K: 20

5. 6. 2. 2. Değerlendirme

Yukarıdaki kasidesinde Nedîm, içinde uyanan neşeyle üyeleri şan ve şeref sahibi kişiler olan büyük bir meclise gider. Cömertlik ve kerem kaynağı meclis sahibi (İbrahim Paşa), övgü dolu sözlerle ona hitap ederek Sa'd-âbâd'ın niteliklerini tatlı sözlerle anlatmasını ve onda yaratılan güzel eserlerin ününü bir bir hatırlatıp dostları şevke getirmesini ister. Bu emir üzerine Nedîm, Sa'd-âbâd'ın eşsiz güzelliklerini anlatmaya başlar.

Tavanlı köprü, seyre gelen bütün güzelleri gözden geçirebileceği uygun bir yerde yapılmıştır. Hayr-âbâd, çok mutluluk verecek, dervişler zümresi zevk sahiplerinden oluşan bir tekkedir. Çağlayanın akışını, görmeyen kişilere anlatmak mümkün değildir; ancak gören kişi bu güzelliği algılayabilir. Cinân Kasrı'nın bir benzeri daha cennette bile yoktur. Nur Çeşmesi sanki Nur Ayeti'nin açıklaması olarak somutlaşmıştır. Neşât Kasrı son derece uygun bir yere yapılmış, küçük olmasına karşın ünü büyük bir yapıdır. Yepyeni bir üslupla inşa edilen Nev-peyda köprüsünü yapabilecek kişi dünyada dahi yoktur. Nev-peydâ Köprüsü üzerine yapılan Ferkadan adı verilen iki köşk, bütün dünyaya ışık saçar. Hürrem-âbâd Kasrına yakın olduğu için Cesr-i Sürur adlı köprü, inleyen gönlü memnun eder. Yüksek sütun güzellerin boyu gibidir, başında altından bir tas vardır.

Yirmi birinci beyitten sonra Nedîm, III. Ahmed'i övmeye başlar. O, alemlerin padişahıdır, denizlerin ve en yüksekin hakanıdır. Cömert, çalışkan, gayretli ve asalet sahibidir. Onun Ergun ve Cengiz gibi köleleri, İrec ve Tûr gibi İran'ı ve Turan'ı zapt eden kumandanları vardır. Çok adaletli bir padişaktır ve bir işe bitsin diye ferman buyurması yeterlidir. Allah, III. Ahmed'i dünyaya sultan etmiş, dünyayı tutan bütün şahları da ona boyun eğdirmiştir. Nedîm, adları efsaneleşmiş birçok ünlü hükümdara kasidesinde yer vererek III. Ahmed'in ve yeni yapılan Sa'd-âbâd'ın üstünlüğünü ispatlamaya çalışmıştır. Feridun, bu derece büyük rütbe ve mevkiyi bulamamış, Kisra bu yüce köşkü görmemiştir. Dârâ, bu kadar gösterişi düşünde bile görmemiş, Hüsrev bu kadar ünvanı tasavvur edememiştir. İskender bu kadar büyük bir meclis kuramamış, Cem bu kadar devran sürememiştir. İskender, Nedîm'e göre III. Ahmed'in dergahının kapıcısı bile olamaz; yalnız benzeştikleri bir yön vardır. O da İskender'in, zamanında Aristo'yu vezir etmesi gibi III. Ahmed'in de İbrahim Paşa'yı kendine vezir etmesidir. İbrahim Paşa'yı Aristo'ya benzetererek, onu övmüştür. İbrahim Paşa, gönül erbabına iyilik ve bağışlarda bulunup padişaha hayır duası çekmektedir. Birkaç ay içinde böyle yüce bir eser yapılmıştır. Padişah daima mutluluk tahtında ikamet etsin. O yücelikle Sa'd-âbâd'a buyurunca düşmanları gam ve keder içinde kalsın. Nedîm'in son beyti onun bir dileğini içerir. Nedîm, bayram olmasını ve yine paşanın eteğini öpmeyi istemektedir.

5. 6. 3. Berâ-yı Sitâyiş-i Sa'd-âbâd³⁵

5. 6. 3. 1. Nedîm'in şiirinde Sa'd-âbâd

Sâdâbâd'ı Öven Kaside

Bak Sitanbulun şu sa'd-âbâd-ı nev-bünyânına

Âdemin canlar katar âb u havâsı cânına

İstanbul'un şu yeni yapılan Sa'd-âbâd'ına
bak; havası, suyu insanın canına can katıyor.

Ey sabâ gördün mü mislin bunca demdir 'âlemin

Püşt-i pâ urmakdasın İrânına Turânına

Ey sabah rüzgârı! Bunca zamandır,
dünyanın İran'ını, Turan'ını gezip
dolaşmaktasın; hiç onun eşini, benzerini
gördün mü?

³⁵Bu kasidenin çevirisi Şevket Kutkan'ın "Nedîm Divanı'ndan Seçmeler" adlı kitabından bazı beyitleri düzeltilerek alınmıştır.

Ey felek insâf ey mihr-i cihân-ârâ aman

Bir nazîri var ise söylen konulsun yanına

Ey felek! Ey cihani süsleyen güneş!
Söyleyin, bir benzeri varsa, yanına konulsun
(da görelim).

Ben de bilmem böyle rûh-efzâlığın aslın meger

Hızr tohm-ı 'ömr-i câvîd ekdi nahlistânına

Onun böyle cana can katicılığının aslını,
esasını ben de bilemiyorum. Acaba Hızır,
onun fidanlığına (bahçesine) ebedi hayat
tohumu mu ekmiş?

Hey ne feyz-i câvidandır kim olur serv-i sehî

Sürseler bir katre âbın nâvekin peykânına

O ne ebedî feyzdir ki, (Sa'd-âbâd'da) akan
suların bir damlasını bir okun ucundaki
temrene sürseler o ok, dümdüz bir servi
ağacı olur.

Şöyledir sahnındaki cûş u hurûş-ı nev-bahâr

Kim erişmişdir telâtum âsman eyvânına

(Sa'd-âbâd'ın) topraklarındaki ilkbaharın
neşesi, ahengi ve coşkusu, renk ve koku
dalgalarının çarpışıp yükselerek gökkubbeyi
tutacağı şekildedir.

Hey ne hâletdir ki dûdun sünbül-i sîr-âb eder

Uğrasa bâd-ı sabâsı duzahnın nîrânına

Bu nasıl bir hâldir ki, (oranın) Saba rüzgârı
cehennemden ateşi üzerinden geçecek olsa, o
ateşin dumanını taptaze bir sümbül hâline
getirir.

Turfa reng-â-reng âheng eylemiş sahrâyı pür

Kûh ses verdikçe şeydâ bülbülün efgânına

Dağlar, çılgın bülbülün feryadına ses
verdikçe, kırları ahengin görülmemiş
renkliliği doldurmuştur.

Sabr u tâkatsız çıkup bir gül dahı peydâ eder

Hande sığmaz goncenin zîrâ leb-i handânına

Kahkaha, goncanın gülümseyen ağzına
sığmadığından gülfidanı, içinden gelen
canlılık zorlamasına dayanamayarak,
(bakarsın) bir gül daha verir.

Arşa dek çıkmakda mânend-i du'â-yı müstecâb

Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şâdirvânına

Onun şadırvanına uğrayan, gelen temiz
sular, (fiskiyyeden), kabûl olunan dualar gibi,
tâ arşa kadar çıkmaktadır.

Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden birâz

Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına

Ah, toprağından bir parça alıp da: “Sizde böyle mis var mı?” diye, sabah rüzgârıyla Hutun hakanına göndersem.

Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye

İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına

İnsan, “Cedveli sîm” (gümüş kanal) da bir küçük kayığa binse, tâ cennete kadar gidebilir.

Olsa Kısırîler zamânına ya Firdevsî anı

Eylemez miydi şeref Şeh-nâmenin ‘unvânına

Ya (bu güzellikler), Kısırâlar devrinde olsaydı Firdevsî, onları Şehnâme’sinin başlığına şeref süsü yapmaz mıydı?

Olsa ger kasrındaki nakş u nigâra bir şebîh

Anı yazmaz mıydı Gaffârî Nigâristânına

(Sa’d-âbâd’daki) kasrın nakışlarının, resimlerinin, işlemelerinin bir benzeri olsaydı, Gaffârî, onları Nigâristân isimli eserinde yazmaz mıydı?

Gûş kıl ey rûh-ı Kâvûs ey revân-ı Cem işit

Ben kapılmam ehl-i târihin sühan-sencânına

Ey Kâvûs’un ve Cem’in ruhları! Dinleyin, ben tarihçilerin en seçkinlerine bile inanmam, onların sözlerine kapılmam.

İkiniz de olmamış mâlik ana aldım haber

Çarh-ı pîrin and verdim dînine îmânına

Her ikiniz de, Sa’d-âbâd gibi bir mesireye sahip olamamışsınız. Ben bunu, ihtiyar felekten, dinine, imanına ant vererek öğrendim.

Derseniz kim çarh-ı pîre yok yere verdin kasem

Kim o bî-îmandır anun kim bakar eymânına

Derseniz ki: “İhtiyar feleğe boş yere ant vermişsin; çünkü o, dinsiz ve imansızdır; onun yeminine kim kıymet verir?”

Vaktinizde çarh âmennâ ki bî-îman idi

Ehl-i dil makrûn idi endûh-ı bî-pâyânına

Çok doğru söylersiniz; sizin zamanınızda felek imansızdı ve gönül adamları, onun hep kahrına uğruyorlar sonsuz kederler içinde yaşıyorlardı;

Şimdi ammâ ehl-perverdir müseldandır tamâm

Olalı mahkûm Sultân Ahmedin fermânına

Ama şimdi, Sultan Ahmed’in emrine boyun eğeli, tam manasıyla müslümandır ve gönül adamlarının yüzünü güldürmektedir.

Şehriyâr-ı şer'-perver pâdişâh-ı din-penâh

Kim erişmez dest-i Husrev dâmen-i derbânına

Husrev'in elinin, onun kapıcısının eteğine bile erişemediği (Sultan Ahmed), şeriata uyan bir sultan ve dinin sığındığı bir padişahdır.

Zûr-ı bâzû-yı celâdet kuvvet-i kalb-i zafer

Kâflar tâkat getirmez hamle-i şîrânına

O, yiğitliğin, yürekliliğin kol gücü ve zaferin kalb kuvvetidir. Onun arslanlarının (askerlerinin) saldırılarına Kaf Dağları bile dayanamaz.

Şüphesiz Nûşîrevânın tâcı başından düşer

Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı 'izz ü şânına

Nûşîrevân³⁶, onun şeref ve şan köşkünün yüce kemerine bakacak olsa, hiç şüphe yok ki, başından tâcı düşer.

Âstân üzre yüzün bir iki def'a ferş edüp

Sonra ruhsat-yâb olur Cem girmeğe dîvânına

Cem, onun divânına girebilmek için, eşğine yüzünü birkaç defa sürdükten sonra ancak izin alabilir.

Rûy-ı pâk-i enverin gördükçe rûh-ı Enverî

Medh-i Sencerden utanmaz mı bakup dîvânına

Envarî'nin ruhu, onun nurlu ve temiz yüzünü gördükçe, divanında, Sultan Sencer³⁷'i övmek üzere yazdığı kasidelerden ötürü utanmaz mı?

³⁶Nûşîrevân, İran'ın Sasâniyân sülâlesinden adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. M.S. 531-579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Peygamberimiz bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Lâkabı "Âdil" olup adı çok sık kullanılır. Akıllı, tedbirli, dirâyetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir padişahmış. Adı Hüsrev'dir. Nûşîrevân kelimesi "Anûşek-revân (ölmez ruh)" tamlamasından bozulma olup halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kistrâ lâkabı da ilk defa ona verilmiştir. Bağdat yakınlarındaki Medâyin'de yaptırmış olduğu geniş ve muhteşem sarayının büyük bir bölümü olan Tâk-ı Kistrâ veya Eyvân-ı Kistrâ, halkını ve yabancıları kabul edip dinlediği, adaletsizliğe uğrayanlara yardım ettiği yerdir. Genişliği, yüksekliği ve uzunluğu ile ünlü olan bu tâk da edebiyatta anılır. Rivayete göre bu tâk'a bir çan astırıp ucuna da zincir bağlatmış. Onun adaletine müracaat edenler bu zinciri çekerek çanı çalar ve onu haberdar ederlermiş (Pala, 2008:362).

³⁷Sencer, Büyük Selçukîler devletinin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sancar kasabasında doğduğundan dolayı Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu İmparatorluğu ihtişam dönemini yaşamıştır. İran Şairlerinden Enverî, onu çok medhettiği için çok zaman adları birlikte anılır (Pala, 2008:399).

Haşre dek olurdu ser-gerdan Hülâgûnun seri

Düşse pâ-yı rahşının bir kerecik çevgânına

Hülâgû³⁸'nun başı, onun atının ayağının çevgânına bir kerecik düşecek olsa, zavallının, kıyamete kadar başı dönerdi (yuvarlanır dururdu).

Oldu devrinde cihân âsûde 'âlem şâd-kâm

Verdi istihkâm din ü devletin erkânına

Onun zamanında dünya rahat, herkes de sevinir oldu. Dinin de, devletin de temelini sağlamlaştırdı.

Pençe-i hurşîd ile müjgânın eyler pençe-zen

Hâk-i pâyin kuhl edenler dîde-i giryânına

Ağlayan gözlerine, onun ayak tozunu sürme gibi çekenler, kirpiklerini, güneş ışınlarıyla bilek yarışına çıkarabilirler.

Cümle târîh-i selef mazbût nâdirdir hele

Böyle düşmek taht u efses ehline şâyânına

Eski tarihler yazılmış, ortadır. Taht ile tâcın, böyle lâyıkına kısmet olduğu azdır.

Müddet-i 'Osmâniyân içre zamân-ı devleti

Benzemişdir nev-bahârın mevsîm-i nîsânına

Osmanoğulları devrinde onun saltanat zamanı, ilkbaharın nisanına benzer.

Şast u destinden ne mümkün düşmene cây-ı girîz

Feth u nusret bâl ü perdir nâvek-i perrânına

Düşman, ne mümkündür ki, onun parmağındaki ok yüksüğünün hışmından kaçacak bir yer bulabilsin... Çünkü fetih ve zafer, onun uçan okuna iki kanattır.

Şânına nisbet mülûkun şevketi benzer hemân

Peşşenin sîmurga nisbetle ser ü sâmânına

Onun şan ve şerefi yanında diğer hükümdarların azameti, güç ve kudret bakımından, sivrisineğin zümrüdüyle kıyaslanmasına benzer.

Şehriyârâ na'l-i esbinden çıkan berk-ı cehan

Dâğ yakmışdır sipihrin cebhe-i keyvânına

Ey büyük Hükümdar! Senin atının nalından çıkan kıvılcım, gökteki Satürn'ün alnını dağlamıştır.

³⁸Hülâgû, meşhur Moğol İmparatoru Cengiz'in torunudur. Babasının adı Tuluy'dur. İran'da hüküm sürmüş olan İlhanlılar Devleti'ni kurmuştur. Divân şiirinde yağma, çapul ve kötü niyetli padişah kişiliğiyle anılır (Pala, 2008:216).

Nâvek-i perrânın olsa n'ola ser-germ-i şitâb

Nâme-berdir rây-ı Hindin sîne-i 'uryânına

Uçan okunun başı, temreni, hızından ateş gibi olsa (varacağı yere bir ân evvel gitme sarhoşluğu içinde olsa), şaşmamalıdır; çünkü Hint racasının çıplak göğsüne mektup götürmektedir.

Re'y-ı pâkin gibi gevher-pâre-i şeffâf u sâf

Gelmemiştir 'âlemin âgûş-ı bahr ü kânına

Senin temiz düşüncen gibi sâf şeffaf bir inci, şimdiye kadar, ne denizlerin, ne de kıymetli taş ocaklarının koynunda meydana gelebilmiştir.

Saltanat hayrânıdır dâ'im cemâl-i pâkinin

Âşık-ı bî-dil nice hayrân ise cânânına

Saltanat, hükümdarlık, sana, her fedarkârlığı göze almış bir âşık, sevgilisine nasıl hayransa, öyle hayrandır.

Hânedân-ı saltanat ancak seninle fahr eder

Gevher-i şehvârdır revnak veren 'ummânına

Osmanoğulları hanedanına mensup olanlar, ancak seninle öğünürler; çünkü bir denize şöhret veren şey, oradan çıkarılan ve şahlara yakışacak iri incilerdir.

Bin ser-i düşmen fedâ bir peyk-i mevzun-kaddinin

Düş-ı ikbâlindeki gaddâre-i bürrânına

Boylu boslu çavuşlarından herhangi birinin şerefli göğsündeki hançerine, binlerce düşman başı feda olsun!

Sâye-i lûtfunda vardı halk hâb-ı râhata

Ser-keşân-ı dehr çekdi pâların dâmânına

(Çünkü) halk, senin lûtfun sayesinde rahat bir uyku yüzü görebildi. Yine bu sayede, dünyadaki âsiler, ayaklarını eteklerine çektiler.

Çok zamândır olmamıştır düş çeşm-i mihr ü mâh

Böyle çarhın vefk-i dil-hâh üzre bir devrânına

Ayla güneşin gözü, feleğin, böyle gönül isteğine uygun olarak döndüğünü görmemiştir.

Sahn-ı Sa'd-âbâda da sad el-hased sad el-hased

Oldu çün makbûl dehrin husrev-i zî-şânına

Yüzlerce kıskanılan Sa'd-âbâd mesîresi de (ne mutlu ki) zamanın şanlı hükümdarınca beğenildi.

Şehriyâra devlet ü ikbâle reşk olsun ki ol

İntisâb etmiş senin gibi şehin derbânına

Ey yüce padişah! Senin gibi bir şahın kapıcısına bile kul olanın mutluluğuna ve payesine gıptalar olsun!

Lûtf ile nutk-ı hümayûnun anı vasf etdi çün

Kim bakar gayri Nedîmin nazm-ı nâ-çespânına

Devletli sözlerin, lütfedip, Sa'd-âbâd'ın güzelliklerini belirttikten sonra, Nedîm'in yakışksız şiirine kim bakar...

Hiç ne mümkündür efendim anı vasf etmek kulun

Tûp-ı meh düşsün mü bir mûrun ham-ı çevgânına

Bu kulunun, orayı anlatabilmesi mümkün mü hiç... Gökteki ayın topu, bir karıncanın çevgân kıvrımına sığar mı hiç...

Anı vasf etmek senin eltâfını vasf etmedir

Anun için kâil olmam ben anun imkânına

Orayı anlatmak, senin lûtuflarını anlatmak demektir; bunun da yapılabileğine ben inanmıyorum.

Elde hâmem zabt olunmaz yohsa mümkün mi vusûl

Lâyıkınca vasf-ı zât-ı pâkinin pâyânına

Elimdeki kalem zaptolmuyor (da onun için yazıyorum); yoksa, seni anlatma işini, gereği gibi sona erdirmek mümkün mü?

Bir gazel tarh edeyim bâri ki kalsın yâdigâr

Sahn-ı Sa'd-âbâdda İstanbulun hûbânına

Bâri bir gazel söyleyeyim (yazayım) de, Sa'd-âbâd mesiresinde (dolaşacak) İstanbul güzellerine yâdigâr kalsın.

El yusun candan düşenler pençe-i müjgânına

Tel takınsın dûtş olanlar kâkül-i pîçânına

Onun kirpiklerinin pençesine düşenler, canlarından vazgeçsinler; kâkülünün buklesine takılanlar, tel takınsınlar.

Bir bahâneyle şikest olmakda pek benzer hele

Tevbe-i bî-vakt-ı 'âşık dil-berin peymânına

Âşıkların zamansız tövbeleri, dilberlerin yeminlerine pek benziyor; çünkü bu da, onun gibi, bir bahaneyle bozuluyor.

Dil-rübâya bî-vefâlık hak bu kim pek 'aybdır

N'eyleyim güçdür bunu tefhîm şehr oğlanına

Vefasızlık, gönül kapan güzeller için, gerçekten ayıp bir şey; ne yapalım ki, bunu şehir oğlanlarına anlatmak çok güç.

Aldı bir sevdâger-i dil-cûy 'aklım kim henüz

Şâh-bender nasb olunmuş nâz şehristânına

Aklımı, öyle bir tüccar güzeli aldı ki, naz şehrine daha yeni şehbender olmuş.

Mey tamâm oldu dirîğâ sâki-i gül-çehrenin

Doymadık sîb ü turunc u gabgab u pistânına

İçki bitti, tamamlandı. Eyvahlar olsun! Gül çehreli sakinin elma ve turuncuna, gerdanına ve memesine doymadık.

Âh kim hercâyîdir bîgâne-meşrebdir biraz

Ol perînin söz mü vardır yohsa hüsn ü ânına

Ah, ah! O peri, biraz hercai, biraz da âşıklarını tanımazlıktan gelir ama, onun güzelliğine ve alımına söz mü olur...

Olmada hâmem gibi gevher-nisâr ebr-i bahâr

Kim kerem kılmış bu nev sermâyeyi dükkânına

Bu yeni sermayeyi dükkanına bağışlayan bahar bulutu, kalemim gibi, inciler saçıyor.

Şüphe yokdur kim bu günlerde o dahtı ben gibi

Dâmen açmışdır veliyy-i ni'metin ihsânına

Hiç şüphe yoktur ki, bugünlerde o da (bahar da) benim gibi, velinimetin bahşilerine etek açmıştır.

Ca'fer-i hâtem-şiyem kim bî-dil ü bî-hûşdur

Benzenen bâd-ı bahârı dest-i sîm-efşânına

O, öyle Hâtem tabiatlı bir Cafer'dir ki, bahar rüzgârını, onun gümüş (paralar) saçan eline benzeten kimse, zavallı ve akılsızdır.

Dest-i cûdundan eger bir gülşen olsa feyz-yâb

Nev-bahârın bir dahtı etmez heves bârânına

Bir gül bahçesi, onun cömertlik elinden bereket bulsa, bir daha ilkbahar yağmuruna heves etmez (ihtiyaç duymaz).

Zûr-ı satvet şöyledir eyler girîbâniyle bir

Girse kûhun dâmeni ser-pençe-i fermânına

Ezici gücü, dağın eteği onun fermanının eline geçse, onu yakasıyla bir edecek (yakasına kadar yırtacak) derecededir.

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ-yı Felâtun-re'y kim

Hızr erişdi lûtfu çok bî-çârenin dermânına

(Anlatmak istediğim zat), lûtfu, birçok biçarelerin imdâdına Hızır gibi yetişen, Eflâtun düşünceli İbrahim Paşa'dır.

Hayr-hâh-ı milket ü millet vekîl-i saltanat

Fâ'ik olmuşdur hezâran vech ile akrânına

O, memleketin ve milletin hayrını düşünen ve isteyen bir zattır; saltanat vekilidir; akranlarına binlerce bakımdan üstündür.

Bûy-ı hulkuyla dolup oldu müselleme destine

Çarh döndü hâsılı koynunda 'anberdânına

Onun ahlakının güzel kokusu ile dolarak, kendini onun eline bırakan felek, böylece sanki onun, koynunda taşıdığı amber kutusuna döndü.

Cânına minnetdir olmak kâtibi İbnü'l-'Amîd

Mazhar olsaydı eğer bir nîm istihsânına

Onun şöyle bir beğenişine mazhar olsaydı, ona kâtiplik etmek, İbn-ül-Amîd'in canına minnetti.

Mihr-i nev-rûzun yüzü yokdur mukâbil olmağa

Kasrı dîvârındaki âyîne-i rahşânına

Köşkünün duvarındaki parlak aynanın karşısına geçmeye (onunla boy ölçüşmeye) nevrüz güneşinin bile yüzü (gücü) yoktur.

Var iken destindeki şemşîr-i tîz ü âbdâr

Kim bakar âyâ o mâhın gurre-i tâbânına

Elindeki keskin ve parlak kılıç varken, o (zavallı) ayın parlak hilâline kim bakar acaba...

Dûr-bîn-i fikr ile hakkâ ki çeşm-i fitnatı

Vâsıl oldu âlemin her nükte-i pinhânına

Zekâsının gözü, düşünce dürbünüyle, gerçekten, dünyanın gizli inceliklerini gördü, anladı.

Afha-i âyîne içre hatt-ı rûşenveş olur

Sînenin esrârı zâhir dîde-i itkânına

Kalplerdeki sırlar, onun anlayış gözüne, aynadaki parlak çizgi gibi âşikâr olur.

Devlete verdi nizâm-ı tâze re'y-i enveri

Herkesi irgürdi lûtfu rütbe-i şâyânına

Parlak düşüncesi, devlete yeni bir düzen verdi ve lûtfu, herkesi lâıyk olduğu mevkie erıştirdi (getirdi).

Âsaf-ı pür-haşmet ü pür-cûd kim ana nazar

Hâtem-i Tay benzemişdir bir 'Arab heccânına

Bakıldığında kendisinin yanında Hâtem-i Tay'ın bir hecin süvarisine benzediği, ihtişamı üstün, lûtfu bol bir sadrazamdır.

Hak hatâsız eyleyüp bağışlasın ikbâl ile

Ol vezîr-i a'zamı hâkan-ı 'alî-şânına

Allah, o büyük veziri; hiçbir hata işletmeden, devlet ve saadet içinde şanlı hakanına bağışlasın.

Sahn-ı Sa'd-âbâda lûtfu verdiği pîrâyeyi

Vermedi fasl-ı bahâran gülşenin meydânına

Onun lûtfunun Sa'd-âbâd mesiresine verdiği süsü bahar bile gül bahçelerine veremedi.

Şehriyâra şüphe yokdur böyle bir dâna vezîr

Olmadı dehrin müyesser husrev ü hâkânına

Ey büyük padişah! Hiç şüphe yok ki, böyle âlim bir vezir, dünyada, ne İran hükümdarlarına, ne de Türk hakanlarına nasip olmuştur.

Ey şehenşâh-ı cihân lûtfunla Sa'd-âbâda çün

Eyleyüp teşrif verdin tâze revnak şânına

Ey cihanın şahlar şahı! Lûtfunla Sâdâbâd'ı şereflendirip oranın güzelliğine taze bir parlaklık verdin.

Lâlezârın da 'acâyib şevkı var hasrettedir

Ol da yüz sürmek diler hünkârımın dâmânına

(Lâlezâr = lâle bahçesi) de hünkârımın eteğine yüz sürmek ister; onun da anlatılamayacak derecede bir arzusu, bir iştiyakı var; sana hasrettir.

Çünkü Sa'd-âbâdı seyr etdin şehenşâhâ buyur

İzz ü devletle Çırâğânın dahı seyrânına

Mademki Sa'd-âbâd'ı gezip dolaştın, ey şahlar şahı! Şerefle, devletle Çırağan gezmesine de buyur.

Şâd-kâm olsun safâlarla hemîşe hâtırın

Bin sürûr âmâde olsun vaktinin bir anına

Gönlün, daima zevk ve safalarda neşelensin; ömrünün her ânını doldurmak için binlerce sevinç, hazır, beklesin.

Gâh sâhil-hânelerde gâh Sa'-âbâdda

Sen safâ kıl düşmenin endûh geçsin cânına

Sen kâh yalılarda, kâh Sa'd-âbâd'da zevk et, eğlen (ki), gam, keder, sıkıntı okları düşmanın canına geçsin.

Sen otur ikbâl ile taht-ı şehenşâhide şâd

Mülkler olsun müsahhar 'askerin şîrânına

Sen, şahlar şahlığı tahtında sevinçle, mutlulukla otur; askerlerinin arslanlarına ülkeler, devletler boyun eğsin.

K: 21

5. 6. 3. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu kasidesinde Sa'd-âbâd'ı kendinde uyandırdığı duygularla övmüştür. İstanbul'un yeni yapılan Sa'd-âbâd'ı havasıyla, suyuyla insanın canına can katmaktadır. Hiçbir yerde onun eşi benzeri yoktur. Onun bereketli ve canlı bahçesine Hızır, ebedi hayat tohumu ekmiş gibidir. Sa'd-âbâd'da akan suların canlandırıcı bir bereketi vardır. Her tarafta ilkbaharın bütün neşe ve coşkusu hissedilir. Her yanından

görülmemiş bir renklilik fişkırır. Onun şadırvanından çıkan sular arşa kadar yükselmektedir.

Nedîm, toprağından bir parça alıp sizde böyle mis koku var mıdır diyerek Hutun hakanına göndermeyi istemektedir. Nedîm'e göre insan gümüş kanalında küçük bir kayığa binse cennete kadar gidebilir. Sa'd-âbâd'taki nakışlar, Kıs râlar devrinde bulunsaydı Firdevsi onları Şehname'sinin başına süs diye koyardı. Bu nakışların, resimlerin bir benzeri olsaydı, Gaffari onları Nigâristan'ında gösterirdi.

Nedîm, Kıs râ'nın ve Cem'in ruhlarına seslenerek ikisinin de Sa'd-âbâd gibi bir mesireye sahip olamadıklarını söyler. Bunu da ihtiyar feleğe sorup öğrenmiştir. Her ne kadar ihtiyar feleğe güvenilemeyeceği, onun dinsiz imansız olduğu söylene de III. Ahmed'e boyun eğdiğinden beri tam manasıyla Müslüman'dır. Çünkü III. Ahmed, dinin sığındığı bir padişaktır. Yiğit, yürekli bir sultandır. Onun askerlerinin önünde hiçbir engel dayanamaz. Şan ve şerefi çok yüce bir padişaktır.

Nedîm, III. Ahmed'i Doğu'nun pek çok ünlü kişisiyle karşılaştırır ve onlardan üstün olan meziyetlerini tek tek sıralayarak III. Ahmed'i över. Zira onun zamanında dünya rahat, herkes de mutludur. O, dinin ve devletin temelini sağlamlaştırmıştır. Halk, onun lutufları sayesinde rahat etmiştir. Taht ve tacın böyle layıkına kısmet olduğu az görülmüş bir durumdur. Onun kapıcısına bile kul olanın mutluluğuna gıpta edilir. Sa'd-âbâd mesiresi de mutludur; çünkü devrin şanlı hükümdarınca beğenilmiştir.

Şanlı hükümdar, Sa'd-âbâd'ın güzelliklerini lutf edip belirttikten sonra kendi şiiri bile yakışksız kalmıştır. Sa'd-âbâd'ı anlatmak, hükümdarın lutufların anlatmak anlamına gelir ki Nedîm'e göre bu mümkün değildir. Bu durumda yapılabilecek en iyi şey, İstanbul güzellerine yadigar kalacak bir gazel söylemektir. Nedîm, kasidesinin tegazzül bölümüne geçerek bir gazel yazar. Gazelinden sonra sözlerini incilere benzeterek velinimetinin bahşişlerini beklediğini ince bir ifadeyle belirtir. Çünkü velinimeti cömerttir. İşte anlatmak istediği bu kişi, Eflâtun düşünceli İbrahim Paşa'dır. Onun lutfu pek çok çaresizin imdadına Hızır gibi yetişmiştir. O, dinin ve devletin hayrını düşünen ve isteyen bir kişidir, saltanat vekilidir ve akranlarından binlerce bakımdan üstündür. O, öyle bir vezirdir ki İbn-ül Amîd bile ona katip olmak isterdi.

O, öyle zeki bir sadrazamdır ki dünyanın bütün gizli inceliklerini anlamış; devlete yeni bir düzen vermiş ve herkesi layık olduğu mevkiye getirmiştir. İbrahim Paşa'nın

lutfunun Sa'd-âbâd mesiresine verdiği süsü bahar bile gül bahçelerine verememiştir. Böyle bir vezir, dünyada hiçbir hakana nasip olmamıştır. Padişah, Sa'd-âbâd'a gelerek orayı şerefleştirmiş, güzelliğine güzellik katmıştır.

Nedîm, padişahın gönülünün daima zevk ve safalarla şenlenmesini, ömrünün her anında mutlu olmasını, bazen Sa'd-âbâd'da bazen de yalılarda eğlenmesini, böylece düşmanlarını gam ve keder içinde bırakmasını ve o, tahtında mutlulukla otururken ordusuna bütün devletlerin boyun eğmesini dileyerek kasidesini sonlandırır.

5. 6. 4. Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın Yalısı

Kasr-ı Süreyya, Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın Kuruçeşme'de bir sahilsarayı olup Tırnakçı Hasan Paşa veresesinden intikal ettiği için Tırnakçı Yalısı diye meşhurdu. Bu yalının arkasındaki tepeye, Kara Mustafa Paşa'nın torunu ve Damad İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından padişahı davet etmek için bir köşk yaptırılarak burada III. Ahmed'e bir ziyafet verilmiştir. Damad İbrahim Paşa bu köşke Kasr-ı Süreyya ismini vermiştir (Uzunçarşılı, 1978:165).

5. 6. 4. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa Yalısı

Ta'rîf-i Nüzhet-fezâ Der-Sitâyiş-i Tevkî'-i Mustafâ Pâşâ

Mustafa Paşa'nın Nişanının Övgüsünün Gönül Açan Tarifi

Kasr-ı rûh-efzâ degil hüsn ü bahâ me'vâsıdır

Cana can katan köşk değil, güzellik ve zariflik yeridir. En yüksek cennet, bunun dünyayı süsleyen döşemesidir.

Cennet-i a'lâ bunun ferş-i cihân-ârâsıdır

Seyr edüp tarh-ı cedîd-i sakf-ı 'âlîsin dedim

Yüce tavanının yeni düzenlenişini seyredip, galiba bu yeryüzünün yüce katıdır, dedim.

Var ise bu rûy-ı 'arzın 'âlem-i bâlâsıdır

Rûh-ı Eflâtun dedi yok yok hatâ etdin hatâ

Eflatun'un ruhu: "Yok yok, hata ettin hata, bu, senin büyük rütbe ve mevki aleminin yeni dünyasıdır." dedi.

Âlem-i câh u celâlin bu yeni dünyâsıdır

Dâr-ı huldun bir musanna' beytidir yahud dedim

"Yahut cennetin çok süslü bir evidir."dedim.
Rıdvan: "Yok; bu, cennet beytinin (tam) manasıdır." dedi.

Dedi Rıdvan yok bu beyt-i cennetin ma'nâsıdır

Dâr-ı mihnetdir cihân ammâ bunun hâk-i deri

Ol kıyâsın sûret-i illâ-yı istisnâsıdır

Dünya bir eziyet yeridir; ama, bunun (sarayın) kapısının toprağı o karşılaştırmanın (benzetmenin) kuralının dışında (bir) görünüşüdür.

Tâk-i Kısırî Kasr-ı Şîrindir peder mâder ana

Bu ikisinin dahi bir tıfl-ı nev-paydâsıdır

Kısırî'nin Tâk³⁹'ı, Şîrin'in Kasr⁴⁰'ı ona anne ve babadır. Bu ikisinin dahi yeni çıkmış küçük bir çocuğudur.

Kûh u deryâ iki cânibden der-âgûş eylemiş

Sanki deryâ dâyesi kûhsâr ise lâlâsıdır

Dağ ve deniz, iki taraftan kucaklamış, sanki deniz dadısı, dağın tepesi ise lalasıdır.

Kûh sakınmakda ruhsârın doğar günden anun

Bahr ise âyînedâr-ı tal'at-ı garrâsıdır

Dağ, yanağını (yüzünü) doğan günden sakınmaktaydı. Deniz ise o şaşalı, gösterişli güzelliğine ayna tutmaktadır.

Habbezâ sâhil-serâ kim reng ü bûy-ı nevbahâr

Gülşen-i pür-feyzinin bir gonca-i ra'nâsıdır

İlkbaharın renginin ve kokusunun, verimli gül bahçesinin bir güzel goncası olduğu sahil sarayı ne güzeldir.

Tıynet-i hâkindeki dil-cûy bûy-ı âşinâ

Milket-i bâğ u bahârın hazret-i 'Îsâsıdır

Toprağının mayasındaki gönül çeken tanıdık koku, bağ ve bahar ülkesinin Hz. İsa'sıdır.

Habbezâ güzlâr-ı pür-feyz-i temâşâ-yı garîb

Kim behîşt-i heşt anun bir gûşe-i tenhâsıdır

Tenha bir köşesi (bile) sekiz cennet olan, şaşırtıcı görünüşlü, verimli gül bahçesi ne güzeldir.

Ana tenhâ gûşe ta'bîr etmek ey kilik-i sakîm

Hak bu kim gâyet hatânın zirve-i a'lâsıdır

Ey hastalıklı kalem! Ona boş bir köşe demek, hakkaniyetle söylemek gerekirse, hatanın en büyüğüdür.

Hiç tenhâ yer kalır mı ol celâlet-hânedede

Kim cenâb-ı âsafın menzilgeh ü me'vâsıdır

Âsâf hazretlerine benzeyen vezirin konakladığı ve sığındığı yer olan o azametli mekanda hiç boş yer kalır mı?

³⁹Tâk-ı Kısırâ ya da Tâk-ı Kısırî: Medâyin civarında Sâsâniler devrinde yapılmış Kısırâ'ya ait yapıdır. Bu tâk, Peygamberin doğduğu gece kendiliğinden yakılmıştır.

⁴⁰Kasr-ı Şîrîn: Şîrîn, Ermen melikesi Mehin Banu'nun yeğenidir. Şîrîn'in Medayin'de yapılan ve İran'ın meşhur ressamı Bihzâd tarafından süslenen kasrıdır.

Öyle âsaf kim muhî-i çarh ile mahdûddur

Ol mesâfet kim sarây-ı câhının pehnâsıdır

İtibar ve makam sarayının genişliğinin mesafeleri gökyüzünün sınırlarıyla çevrenmiş, Âsâf'a benzeyen öyle bir vezirdir.

Âsaf-ı ferman-revâ kim heft ahter nüh felek

Gûşe-i ebrûsunun âver-i îmâsıdır

O, yedi yıldız, dokuz kat gök kaşının köşesinin dağınık işaretleri olan, emri kabul edilen hükümdarın veziridir.

Mustafa Pâşâ-yı tevki'i o gerdun-pâye kim

Mâh-ı nev seng-i fesân-ı hançer-i tuğrâsıdır

Felek kadar yüksek rütbeli Mustafa Paşa'nın nişanındaki tuğranın hançerinin bileği taşı, yeni aydır.

Bahr-ı zehhâr-ı mürüvvet kim kefi-i dür-pâşının

Her benâni neyl-i ifzâl ü 'atâ mikyâsıdır

O, inci saçan avucunun her parmağının başı ve ihsanlara ulaşma ölçüsü olduğu mertlik ve insaniyetin dalgalı denizidir.

Yekke-tâz-ı 'arsa-i haşmet ki mihrin pençesi

Şâne-i yâl ü düm-i rahş-ı cihan-peymâsıdır

Büyüklik arsasında düşmana yalnız başına saldıran; güneşin pençesinin (ışınlarının) dünyayı kateden atının kuyruğunun ve yelesinin tarağı olduğu bir yiğittir.

Ana rif'at kâbiren- 'an-kâbirin mevsûldur

Nüh felek gûyâ misâl-i nisbet-i âbâsıdır

Ona bu yücelik ve büyük rütbe atalarından gelmiştir. Dokuz kat gök, sanki soylu atalarının büyüklük ölçüsünün bir örneğidir.

Hazret-i derr ibn-i gays ibn-i sahâb ibni'l-bahir

Kim necâbet lem'a-i nûr-ı cebin pîrâsıdır

(O) soyluluğun alnındaki nurun parıltısını verdiği; yağmurun, bulutun, denizin oğlu, güzel işlerin, eserlerin efendisidir.

Mâh hâcib mihri micmerdâr keyvan pâsbân

Cündü behrâm olmak el-hak elyâk u ahrâsıdır

Ay perde(cisi), güneş tütsücüsü, satürn bekçisi, askerinin de merih yıldızı olması doğrusu ona daha münasib ve daha layıktır.

Neyleyim ammâ ki keyvânın buhul mâhın nifâk

Âftâbın gamz mirrihin sefeh evlâsıdır

Neyleyim fakat satürne cimrilik; aya ikiyüzlülük, aracıcılık; güneşe münafıklık; merihe akılsızlık daha uygundur.

Âsafâ 'âlî-cenâbâ cem-şükûhâ dâverâ

Ey ki gerdun kadrinin bir câme-i yektâsıdır

Ey Âsâf! Ey cömert ve şerefli kişi! Ey Cem ululuğundaki! Ey doğru ve insafli vezir! Ey değerinin, itibarının eşsiz, benzersiz elbisesi dünya olan (vezir)!

Maskat-ı re's-i himemdir dûdmân-ı devletin

Dergahın ehl-i kemâlin melce'ü me'vâsıdır

Senin yüce, kutlu, talihli soyun, gayretin, emeğin doğduğu yerdir. İbadetgâhın, dergahın, olgunluk sahibi olanların sığınılacak yeridir.

Maşrık-ı ikbâle fass-ı hâtemin bedr-i tamâm

Hançerin burc-ı celâlin gurre-i garrâsıdır

İkbalinin doğusuna senin üstü mühürlü yüzüğünün taşı dolunaydır. Hançerin ise yücelik ve ululuk kalesinin gösterişli, parlak hilalidir.

Ol cihân-ı mekrümetsin kim senin dest ü dilin

Lûtf u ihsân kânıdır cûd u himem deryâsıdır

Sen şeref, izzet ve cömertlik dünyasının (zira) senin elin ve kalbin, bağış ve lütuf madenidir, cömertlik ve gayret denizidir.

Mekrûmet sende nüvâziş sende himmet sendedir

Zâtın ifzâlin heman dünyâ vü mâ-fihâsıdır

Cömertlik ve şeref sende, gönül alıcılık sende, çalışkanlık ve gayret sendedir. Kişiliğin, lütuf ve bağışın dünyası ve ahiretidir.

Şekl-i evvelden bu devlet bir delîl-i muntazam

Re'y-i pür-nûrun anun külliyet-i kübrâsıdır

İlk şeklinden beri, (devletin) yüceliğinin tamamını senin nurlu düşüncelerinin oluşturduğuna, bu devlet muntazam bir kanıttır.

Âsafâ çâker-nüvâzâ 'abd-i nâ-kâmın Nedîm

Gerçi kim nazm-ı kemâlin beyt-i müstesnâsıdır

Ey Âsâf! Ey askerini hoş tutan! Olgun şiirin seçkin evi olsa da Nedim, muradını almamış (bir) kulundur.

Sektedâr olmak velîkin 'azl-i bî-hengâm ile

Rüzgâr-ı sülfe-tab'in vaz'-ı nâ-bercâsıdır

Zamansız görevden alınmayla zarara uğramış olmakla birlikte (bu) şiir yeteneğinin önceki döneminin mevkisizliğini ortaya konmasıdır.

Lîk lûtfun şöyle mağrûr eylemiştir anı kim

Leke-i meh zahm-ı dest-i redd-i istiğnâsıdır

Lakin senin lutfunla ihtiyaçsızlığın red elinin (benim kimseye muhtaç olmama halimin) yarası, ay lekesine dönüşerek mağrur oldu.

Gittiğince perde-birûn oldu nâz u nahveti

Mülk-i ma'nâ sanki hâs-ı hâme-i gûyâsıdır

Nazı, kibiri ve gururu gittikçe utanmaz ve açık saçık konuşan oldu. Mananın mülkü, sanki, konuşan kalemine mahsustur.

Kilkinin da'vâsı tâ ol haddedir kim gûyiyâ

Sîne-i bircis anun müsvedde-i inşâsıdır

Kaleminin meselesi, iddiası (fikri) sanki jüpiterin göğsü onun yazdıklarının (yaptıklarının) müsveddesiymiş derecesindedir.

Gayri sen ey hâme meşgul ol du'â-yı devlete

Kim du'âsı ehl-i tab'ın gâyet-i kusvâsıdır

Duası, şiir ehlinin en son, en önemli maksadı olduğundan artık sen ey kalem, devlete dua etmekle ilgilen.

Tâ ki mi'mâr-ı hüner-pîrâ-yı feyz-i nâmiye

Kasr-ı la'lîn-i dil-ârâ-yı gülün bennâsıdır

Ünlü verimliliğinin maharetli mimarı, gülün gönül süsleyen, lal taşı gibi kırmızı köşkünün mimarıdır.

Kasr-ı câh u haşmetin hem-vâre olsun ber-karâr

Kim sabâh-ı 'ıyd o kasrın perde-i dîbâsıdır

Bayram sabahının, o kasrın işlemeli ipek kumaştan perdesi olduğu heybet ve itibarının kasrı, her zaman daim olsun.

Mülk-i cûd olsun müselleme kabza-i teshîrine

Zerre mihrin tâ zebûn-ı pençe-i kübrâsıdır

Güneş zerresinin yücelerden yüce pençesinin acizi, esiri gibi olduğu cömertlik mülkünü ele geçirdiğın herkesçe kabul edilsin.

K: 38

5. 6. 4. 2. Değerlendirme

Mustafa Paşa'nın yalısı güzel ve zariftir. Yüceliğiyle, süsüyle adeta cennete benzemektedir. Kısırî'nin kubbesi, Şirin'in Kasrı onun anne ve babası gibidir. Bu yalı da bu ikisinin bileşiminden oluşmuş yepyeni bir saraydır. Dağ ve deniz tarafından kucaklanmıştır. Bu yalı denizin kenarında, dağın yamacındadır. Dağ, ona gölge

olmaktadır. Deniz ise onun gösterişli güzelliğini yansıtan bir aynadır. Verimli bir gül bahçesi vardır. Bahçenin renkleri ve kokusu ilkbaharın bütün renklerinin ve kokusunun en yücesine sahiptir. Toprağından gönül çeken, tanıdık bir koku yükselir. Bu güzel, verimli gül bahçesinin تنها bir köşesi bile sekiz cennet gibidir.

Burada Nedîm, kalemine hastalıklı kalem diye seslenir ve ona boş bir köşe demenin büyük bir hata olduğunu söyler; çünkü Âsâf gibi bir vezirin konakladığı ve sığındığı bu azametli mekanda boş yer olmaz. Onun itibar ve makam sarayının genişliği gökyüzünün sınırlarıyla çevrelenmiştir. Gücü, makamının itibarı gökyüzü gibi sonsuzdur. O, her emri kabul edilen hakanın veziridir.

Nedîm bundan sonra da Mustafa Paşa'nın övgüsüne başlar. Mustafa Paşa, felek kadar yüksek rütbelidir ve onun nişanındaki tuğranın hançerinin (kıvrımı) bileği taşı yeni aydır. O, mert, yiğit ve insaniyetlidir. Bu yücelik ve büyük rütbe ona atalarından gelmiştir. Onun soylu ataları dokuz kat gök kadar yücedir ve atalarından gelen bu soyluluk onun alnındaki parlaklıktır. Nedîm, ona hizmet etmek için ancak gök cisimlerinin uygun düştüğünü söylemektedir. Ay perdecisi, güneş, tütsücüsü, satürn bekçisi, askerinin de merih yıldızı olması ona layıktır. O, Cem ululuğunda, doğru ve insafli bir vezirdir. Onun eli ve kalbi, bağış ve lütuf madenidir. Mustafa Paşa'nın eli ve kalbi bağış ve lütuf madeni olsa da Nedîm, kendisinin ondan muradını alamamış bir kul olduğunu söylemektedir.

5. 6. 5. Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin Kasrı

5. 6. 5. 1. Nedîm'in şiirinde Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin

Kasrı

Der-vasf-ı Kasr-ı Muhammed Efendi Emîn-i Defter-i Hâkânî⁴¹

**Defter-i Hâkânî Emini Muhammed
Efendi'nin Kasrı'nın vasfı**

Ey 'âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı

Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

Ey "Misal Âlemi"nin uyanık, akıllı gezgini!
(Ey Eflatun!) İlkbaharı hiç köşk şeklinde
gördün mü?

⁴¹Bu kasidenin çevirisi Şevket Kutkan'ın "Nedîm Divanı'ndan Seçmeler" adlı kitabından bazı beyitleri düzeltilerek alınmıştır.

Gel görmedinse seyr et ammâ sakın galatdan

Tâbende gurra sanma ol cüft-i zer-nigârı

Görmedinse, gel seyret; ama sakın yanılma, o altın yıldızlı çatı kenarını parıldayan hilal sanma.

Ebrûların zer-endûd etmiş 'arûs-ı feyzin

Meşşâta-i kemâlin kilik-i hucestekârı

Olgunluk süsleyicisinin uğurlu kalemi feyz (güzellik ve sanat) gelininin kaşlarını (köşkün çatısını) altın yıldızla yıldızlamış.

Bak ol zemîn-i hûb u dil-cûy u müşk-bûya

Seyr et o sakf-ı pâki pür-nakş u pür-nigârı

O güzel, gönül alıcı, mis kokulu zemine (tabana) bak, o nakış ve resim dolu temiz tavanı seyret.

Gûyâ edüp tabî'at gûy-ı zemîni tastîh

Tübbet aşâğı düşmüş Çin ü Hoten yukarı

Sanki tabiat, yer yuvarlağını dümdüz etmiş de, Tibet aşâğı düşmüş Çin ve Hoten⁴² illeri yukarıya çıkmış.

Ol denli sahâsında feyz ü neşât var kim

Olsaydı ger zamânın âsâyiş ü karârı

Eğer zamanın huzura kavuşması, kararlı olması mümkün olsaydı, köşkün bulunduğu sahada o denli bereket ve neşe var olurdu.

Derdim ki gelmiş anda tarh-ı ikâmet etmiş

Cemşîd-i kâmkârın eyyâm-ı hoş-güvârı

Her muradına ermiş olan Cemşid'in o tadına doyumaz devri gelmiş de oraya yerleşmiş derdim.

Dîvâr-ı tâbdârın zanneyleme münakkaş

Düşmüş behiştin ana 'aks-i şükûfezârı

Pırıl pırıl yanan duvarlarında nakışlar var sanma; cennetteki çiçek bahçesinin aksi oraya düşmüş.

⁴²Çin – Hoten: Çin ülkesi, Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Mani'nin bir ressam olduğu ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz, daima Çin'e nisbet edilmiştir. Edebiyatta Çin, adeta resim sanatının merkezi olarak işlenir. Çin kelmesiyle birlikte, büt, nigâr, nakş, sûret vs. resimle ilgili kelimeler sık sık biraraya getirilir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Hutun (Doğu Türkistan), maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Nedîm, yukarıdaki manzumesinde köşkün tavanının nakış ve resim dolu süslemesini Çin – Hutun illerinin yukarı çıkmasıyla anlatmıştır. Tibet de Dünyanın çatısı olarak bilinir. Nedîm'e göre tabiat yer yuvarlağını dümdüz etmiş de Tibet aşâğı düşmüş gibi gelir (Pala, 2008:103).

Oldu 'aceb 'aceb kim terkîb-i hulde kâbil

Biz böyle bilmez idik bu unsûr-ı çihârı

Toprağın, havanın, suyun ve ateşin böyle olduğunu bilmezdik. Bu dört unsurdan böyle şaşılacak bir cenneti meydana getiren kim? (Kim acaba bu üstad mimar?)

Bir yana lâlezârı keşt-i piyâle-i Cem

Bir yana gülsitâni kânın hazînedârı

Bir yanda lüle bahçesi (adeta) Cem'in şarap kadehlerinden meydana gelmiş bir tarla; öbür yanda gülbahçesi (adeta) Cem'in hazinedarı.

Bir yana çeşma-sârı etmiş beyâna âgâz

Evsâf-ı tab '-ı sâf-ı vassâf-ı rüzgârı

Bir yanda da çeşmeleri, zamanın Vassâf'ının (Vassâf değerindeki Defter-i Hâkânî Emîni Mehmed Efendi'nin), nesirdeki ifade kudretinin niteliklerini anlatmaya başlamış.

Ol hâce-i cihan kim zâtiyle oldu pür-zîb

Menşûr-ı 'izz ü câhın 'unvân u iftihârı

Şeref ve makam berâtının ünvan ve övücü, o dünyanın üstadı olan zâtı ile süslendi.

Hem-nâm-ı fahr-ı 'alem kim nâmı ile oldu

Mihrin felekde mensûh İncil-i iştihârı

Adıyla, güneşin felekdeki şöhretli İncil'ini hükümsüz kılan (o Paşa) âlemlerin iftiharî Hz. Muhammed'in adaşdır.

Gûyâ gelir 'utârid teslîs-i müşterîye

Aldıkça geh benâna kîlk-i sühan-güzârı

O, şiirler akıtan kalemini parmağına (eline) alınca sanırsın ki utarid⁴³ yıldızı (merkür), topluluğu üçe çıkarmak için müşteri⁴⁴ yıldızının (jüpiterin) yanına gelir.

Ol kîlk-i ter-zeban kim güftârı bahşiş eyler

Dünyaya hûşe hûşe lü 'lü-i şehvârı

O taze dilli (yeni üslubu olan) kalemin sözleri, dünyaya salkım salkım şaha layık iri inciler bağışlar.

⁴³Utârid: Merkür gezegeni. Utârid'in hakim olduğu burçlarda doğanlar anlayışlı, zeki ve kurnaz olurlarmış. Bu yıldız Pazar gecesi ile Çarşamba gündüzünde etkili imiş. Feleğin kâtibi sayılır. İkinci felekde yer edinmiştir. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığı sembolüdür. Debir-i felek de denir. Kâtip ve yazarların piri sayılmış (Pala, 2008:465).

⁴⁴Müşterî: Jüpiter. Altıncı felekde bir gezegendir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar, terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçakgönüllü, cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir (Pala, 2008:344).

Tîrin zeban-şinâsı mahdûmu üstâdı

Bircisin 'akl u fikri hem-râzı müsteşârı

O, (Mehmed Efendi veya kalemi), Utaridin (Merkür) dilinden anlar (onun gibi kâtip ve şairdir); onun efendisi ve üstadıdır. Müşteri (Jüpiter) yıldızının da aklı ve fikridir; onun sırdaşı ve akıl danıştığı kimsedir.

Hem-vâre tâ ki kasr-ı çarhın ola müzeyyen

Hışt-ı zer-i mihreden dîvâr-ı üstivârı

Felek köşkünün sağlam duvarı, güneşin altın kerpiçleriyle süslü olduğu sürece kalıcı.

Nazm-ı Nedîm gibi yümn ü sa'âdet ile

Mısrâ'-ı bâbın ede dâ'im güşâde Bârî

Allah, onun kapısının kanadını, Nedim'in şiiiri gibi mutluluk ve uğurla, daima açık etsin.

Cârûbu zülf-i havrâ ferrâşı bād-ı cennet

Derbânı 'izz ü devlet ikbâl perdedârı

(O kapının) süpürgesi hurilerin saçı, süpürgecisi cennet rüzgarı, kapıcısı şeref ve yüce mevki, perdecisi de mutluluk olsun.

K: 39

5. 6. 5. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu kasidesini Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin kasrını övmek maksadıyla yazmıştır. Kasidesine Eflatun'a seslenerek başlar ve kasrı ilkbahara benzetererek ona hiç böyle bir köşk gördün mü, diye sorar. Eğer görmediyse bu kasrı gelip seyretmesini ama kasrın güzelliğini iyi algılamasını söyler.

Bu kasrın parıldayan hilale benzeyen altın yaldızlı bir çatı kenarı vardır. Bu köşkün çatısı altın yaldızla yaldızlanmıştır. Zemini güzel, gönül alıcı ve mis kokulu, tavanı ise nakış ve resimlerle doludur. Sanki Çin – Hoten illeri yukarı çıkmış gibidir. Tibet de aşağı düşmüştür. (Tibet, dünyanın çatısı olarak bilinir.) Köşkün bulunduğu sahada öyle bir bereket ve neşe vardır ki sanki Cemşîd'in devri yaşanmaktadır. Köşkün duvarları pırıl pırıl parlayan nakışlarla süslüdür ve cenneti andırır. Toprak, hava, su ve ateşin birleşiminden işte böyle şaşılacak bir cennet meydana gelmiştir. Bir yanda bakanı kendinden geçiren bir lâle bahçesi, öbür yanda bereketli, zengin bir gül bahçesi vardır. Bir tarafında da bir çeşme vardır ve bu çeşme Vassâf değerindeki Defter-i Hâkânî Emînî Muhammed Efendi'nin nesir alanındaki ifade kudretinin bu su gibi akmakta olduğunu anlatır. O, şan ve şerefiyle iftihar edilecek bir üstad ve efendidir. O, adının duyulmasıyla İncil'in şöhretini hükümsüz kılan, alemlerin

iftiharını Hz. Muhammed'in adaşıdır. O yazmaya başladığında inci gibi değerli ve güzel sözler söyler.

Mehmed Efendi, ilim ve irfan bakımından müşteri yıldızına benzetilmektedir. Mehmet Efendi'nin eli ikinci şahsı temsil etmektedir. Kalem de felek katibi olan utarid yıldızı gibi bu ikilinin yanına gelerek sayıyı üçe çıkarmaktadır, yani onları teslis etmektedir. (Kutkan, 1992)

Nedîm, kasidesini, bu köşkün sağlam duvarı ayakta kaldığı (daima güneşin altın kerpiçleriyle süslü kaldığı) müddetçe Allah, kapısının kanadını Nedîm'in şiiri gibi (burada Nedîm şiirini övmüştür) mutluluk ve uğurla daima açık etsin, o kapının süpürgesi hurilerin saçlı, süpürgecisi cennet rüzgarı, kapıcısı şeref ve yüce mevki, perdecisi de mutluluk olsun diyerek bitirir. Nedîm, Mehmed Efendi'nin mutlulukla daima yüce mevkisinde kalmasını dilemektedir.

5. 6. 6. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

5. 6. 6. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

Târîh-i Sâhil-sarây-ı Kapûdan Mustafâ Pâşâ

Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı'nın Tarihi

Cenâb-ı hazret-i sadru's-sudûr-ı mesned-haşmet

Vekîl-i saltanat dâmâd-ı Sultân Ahmed-i dâna

Yüksek (heybetli) dereceli, sadrazamlar sadrazamı, saltanat vekili, bilgili Sultan Ahmed'in damadı.

Şifâ-yı sadr-ı devlet kuvvet-i bâzû-yı emniyet

Esâs-ı ma'delet rûkn-i rekîn-i devlet-i 'uzmâ

Emniyet pazısının (kolun, omuz ile dirsek arasındaki kısmı) kuvveti, devletin başının (başkanının) şifası, adaletin temeli, en büyük devletin ağırbaşlı, gururlu temel direği.

Vezîr-i pür-himem sadr-ı mu'azzam âsaf-ı Ekrem

Veliyy-i ni'met-i 'âlem hidîv-i mekrûmet-fermâ

Gayret dolu vezir, muazzam sadrazam, çok şerefli, cömert Âsaf, dünyanın velinimetini; kerem, cömertlik buyuran hıdıv.

Semiyy-i cedd-i pâk-i fahr-ı 'âlem zübde-i âdem

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı Felâtun-râ

Âlemin övündüğü temiz atasının adaşı, insanların en seçkini, Platon fikirli büyük vezir İbrahim Paşa.

O dâmâd-ı şehensâh-ı cihandâr-ı keremkârın

Huceste sıhr-ı zî-şânı Kapûdan Mustafa Pâşâ

O bağışlayan, cömert, şahlar şahı padişahın damadının hayırlı, uğurlu, şerefli akrabası Kaptan Mustafa Paşa.

Vezîr ibn-i vezîr-i muhterem kim zât-ı 'âlîsin

Kemâl-ı fazl u hüsn-i hulk ile halk eylemiş Mevlâ

Allah'ın yüce zâtını, fazilet ve erdeminin tamlığı ve huy güzelliği ile yarattığı, saygıdeğer vezirin oğlu vezir!

Kerem-güster cihandâr-ı güzîn-i ehlperver kim

Derinde olsa lâyıkdır 'utârid kâtib-i inşâ

Merkür kapısında inşa yazıcısı olsa yaraşan, kerem sahibi, cömert, kabiliyetli, değer sahiplerini koruyan, seçilmiş padişah.

Ulâda mehçe-i râyâtı hurşîd ile hem-pehlû

Şerefde şîr-i şâdırvânı şîr-i çarh ile hem-pâ

Şan ve şeref sahibi kimseler arasında sancağının hilali güneş ile yandaş büyüklük ve ululukta şadırvanın aslanı feleğin aslanı ile arkadaş.

Cenâb-ı Hazret-i Feyyâz-ı mutlak nahl-i ikbâlin

Edelden yümn ü devletle tırâz-ı gülşen-i dünyâ

Mutlak bereketin sahibi Allah, bahtının ağacını bereket ve mutlulukla dünyanın gül bahçesinin süsü edeliden beri,

Nice âsâr-ı 'uzmâyı nice cây-ı dil-ârâyı

Vüfûr-ı himmet-i tab'-ı bülendi eyledi ihyâ

Nice en büyük abideyi, nice gönül alan yeri yüce tabiatındaki gayretin bolluğu ihya etti.

Husûsâ böyle bir sâhil-sarâyı sadr-ı devrânın

Ümîd-i makdem-i feyz-âveriyle eyledi inşâ

Ayrıca böyle bir sahilsarayı devrin sadrazamının bolluk getiren gelişinin ümidiyle yaptırdı.

Bu kasr-ı pâk bir beyt-i dil-ârâ-yı ferahdır kim

Vezîr-i a'zamın teşrîfidir ancak ana ma'nâ

Bu temiz kasır, gönül okşayan ferah bir evdir ve ona anlam katan ancak büyük vezirin oraya teşrifidir.

Bu vâlâ mevki'i ni'me'l-bedel edince istishâb

Sa'âdetle şeref-bahş oldu bir gün sadr-ı mülk-ârâ

Bu yüce alanı güzel bir karşılık olarak yanına alınca bir gün mülk süsleyen sadrazam mutlulukla şereflendirdi.

Geliüp tab'-ı ferah peymâsına âb u havâsı hoş

Pesend etdikde tarz u resmine ol âsaf-ı yektâ

Sevinç ölçen tabiatına suyu ve havası hoş gelip o eşsiz, benzersiz Âsaf, şeklini ve resmini beğenince,

Buyurdu nâmına Bâğ-ı Ferah demek münâsibdir

Çü kalmaz mevki'-i pâkin gören dillerde gam aslâ

Temiz alanını gören gönüllerde asla gam kalmadığından (bu yerin) ismine Ferah Bağı denmesinin uygun olduğunu buyurdu.

Nice Bâğ-ı Ferah denmez nice evsâfi söylenmez

Cihan-zîb oldu çünkim böyle nühsetgâh-ı gam-fersâ

Böyle gam aşındıran gezinti yeri dünyayı süslediği için (bu yere) nasıl Ferah Bağı denmez, nasıl sıfatları söylenmez?

Sudûr ede husâsâ kim lisân-ı sadr-ı a'zamdan

Tefe'ül-güne bu nâm-ı tarab-bahş u meserret-zâ

Ayrıca sevinç bahşeden ve şenlik getiren bu isim, uğurlu şekilde sadrazamın dilinden söylensin.

O bahr-ı re'fet ü ihsân için bu kasr-ı dil-cûnun

Bi-hamdi'llah muvaffak oldu tarh-ı pâkine hakkâ

O bağışlama ve merhamet denizi için doğrusu bu gönül çeken kasrın temiz düzeninde Allah'a şükürler olsun başarılı oldu.

Girelden dest-i nakkâş-ı hayâle hâme-i efkâr

Nümûdâr olmamışdır böyle dil-keş peyker-i zîbâ

Hayal nakkaşının eline düşüncelerin kalemi girdiğinden beri böyle gönül çekici süslü yüz görünmemiştir.

Vezîri kıt'a-ber-mecmû'adır fenn-i letâfette

Nazar kıldıkca sad ma'nâ-yı hüsn ü ân olur peydâ

Hoşluk, güzellik sanatında parçaları bir araya getiren, toplayan bir vezirdir, baktıkça güzellik ve alımın yüz anlamı ortaya çıkar.

Hıyâbanzârına doğru nigâh eden kıyâs eyler

Sehî-kadler kabâ-yı sebz ile saf bağlamış gûyâ

İki tarafı ağaçlı yoluna doğru bakan, (ağaçları) sanki yeşil renkli elbiseleriyle saf tutmuş fidan gibi düzgün boylulara benzeter.

Gören bu suffateynin imtidâdın iki cânibde

Sanır kim perr ü bâlin eylemiş güsterde bir 'ankâ

İki yanda bu çimenlik alanın uzanışını gören, bir Zümrüdüanka kuşunun kanadını ve kolunu yaydığını sanır.

Fezâsı kârbân-ı nev-bahâra mesken-i vâsi'

Fenâ-yı revzeni bâd-ı sabâ seyyâhına me'vâ

Sonsuz genişliği, ilkbahar kervanına geniş bir ev, pencerelerinin yokluğu Saba rüzgarı gezginine meskendir.

Temâşâ kıl şu havzın vüs'atine bak bu kasr-ı nev

Muhât olmuşdur iki cânibden bahr ile gûyâ

Gezip seyret, şu havuzun genişliğine bak, bu yeni kasır sanki iki taraftan deniz ile kuşatılmıştır.

Biri deryâ-yı şûr u birisi deryâçe-i şîrîn

Bu kasr ol iki bahrin arasında gevher-i yektâ

Biri tuzlu deniz ve birisi tatlı bir göl; bu kasır o iki denizin arasında eşsiz, benzersiz bir cevher.

Egerçi nâmu havz ammâ yapup deryâçe-i zîbâ

Ruhâm-ı sâfını mir'ât-ı endâm etdi ser-tâ-pâ

Aslında havuz diye anılıyor; ama onu süslü bir göl yapıp halis, katkısız mermerini de baştan ayağa boy aynası etti.

Yeridir cilvegâh-ı şâhidân-ı zevk u şevk olsa

Şitâba teşnedir hur rûz u şeb hurşîd ü meh zîrâ

(Tıpkı) ceylan gözlülerin, hurilerin gündüz ve gece, güneş ve ay gibi sürate susaması (birbirlerini kovalayarak oynaşmaları) gibi (burasının) zevk ve şevk güzellerinin oynaşacakları yer olması uygundur.

Şu dil-cû selsebili gör kim anda semt-i eşvâka

Eder her bir şiken bir gûşe-i ebrû ile îmâ

(Onun) her bir kıvrımı şiddetli arzular ve istekler semtine bir kaşın köşesi ile işaret eden şu gönül çeken selsebili gör.

Beyân-ı inbisât u zevk için her lahzada anun

Leb-i fevvâresi sad ma'ni-i bârîk eder peydâ

Ferahlık ve zevkin anlatımı için her göz ucu ile bakışta onun fiskiyesinin dudağı yüz ince anlamı görünür kılar.

Degil tavsîfine kâdir ne yapsın n'ışlesin şâ'ir

Ne ta'bîr ile kılsın 'andelîb-i hâmesin gûyâ

Şair niteliklerini anlatmaya yeteri kadar kudretli değil; ne yapsın ne etsin? Kaleminin bülbülü hangi tabirle söylesin?

Kılup ol sadr-ı zî-şânın celâl u devletin efvân

Bu sâhil-hânesin hem-vâre mes'ûd eylesin Mevlâ

Allah, o şerefli sadrazamın büyüklüğünü ve devletini çoğaltsın, bu sahilhanesini daima mesut etsin.

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi itmâmına târîh

Bu nev-sâhil-sarâyı kıldı ihyâ Mustafâ Pâşâ (1141)

Ey Nedîm! (Nedim), bu mısra ile tamamlanmasına tarih söyledi. “Bu yeni sahilsarayı Mustafa Paşa diriltti, canlandırdı.”

T: 36

5. 6. 6. 2. Değerlendirme

Bu yalı, Kaptan Mustafa Paşa'nın Ferah Bağ'ındaki yalıdır. Nedîm, manzumesine İbrahim Paşa'yı överek başlar. İbrahim paşa, gayretli, adaletli, şerefli, cömert bir sadrazamdır. O, saltanat vekili, bilgili Sultan Ahmed'in damadı ve devletin temel direğidir. Kaptan Mustafa Paşa da bağışlayan, cömert, şahlar şahı padişahın damadının uğurlu, şerefli akrabasıdır. O, Allah'ın yüce zâtını, fazilet ve erdeminin tamlığı ve huy güzelliği ile yarattığı saygıdeğer vezirin oğludur. Mustafa Paşa, nice büyük abideyi gayretiyle ve çalışkanlığıyla ihya etmiştir. İşte bu sahilsarayı da sadrazamın gelmesi ümidiyle yaptırmıştır. Bu temiz kasır, gönül okşayan, ferah bir evdir ve ona anlam katan sadrazamın teşrihi olacaktır. Sadrazam bir gün gelir. Havasını, suyunu, görünüşünü beğenir. Adına gönül ferahlatıcı mevkiinden dolayı Bağ-ı Ferah demenin uygun düşeceğini söyler. Nedîm de cihanı süsleyen böyle bir gezinti yerine Bağ-ı Ferah demek gerektiği inancındadır. Bu gönül çeken kasrın düzeninde başarılı olunmuştur. Kasrın görünüşü son derece süslüdür. Zaten İbrahim Paşa, hoşluk ve güzellik sanatında parçaları biraraya getiren, toplayan bir vezirdir. Bunu, iki tarafı ağaçlıkla yoluna bakan hemen anlayabilir. Sanki fidan gibi boylar (İbrahim Paşa'ya saygılarını sunmak üzere) saf tutmuş gibidir. İki yandaki çimenlik alanı da renk renk çiçeklerle süslüdür. Pek çok penceresi vardır. Geniş bir havuz yapılmıştır. Bu havuz bir gölü andırır. Kasır deniz kenarındadır. Kasrın bir tarafı tuzlu deniz, bir tarafı tatlı bir göldür. İşte bu iki denizin arasında o kasır, eşsiz bir cevher gibi görünmektedir. Bu geniş, süslü havuz katıksız, parlak mermerdendir. Hele selsebili, her kıvrımıyla bakanda şiddetli arzular uyandırır. Bu kasrın güzelliklerini anlatmaya şairin (yani kendisinin) yeteri kadar kudretli olmadığı söyler.

Nedîm manzumesini Alalh'ın sadrazamın büyüklüğünü ve devletini çoğaltması ve bu sahilhanesini daima mesut etmesi için ettiği bir dua ve bir tarih beyti ile sonlandırır.

5. 6. 7. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

5. 6. 7. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

Târîh-i Kasr-ı Müstesnâ der-Sahil-sarây-ı Mustafâ Pâşâ

Hidiv-i pür-himem dâmâd-ı Ekrem âsaf-ı efham

Vezir-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı Felâtun-râ

Gayretli, çalışkan hidiv, pek şerefli damat, yüce Âsaf. Platon fikirli, veziriazam İbrahim Paşa.

Keremde ma'delette merhamette cûd u re'fetde

Nazîrin görmemiştir bâz olaldan dîde-i dünyâ

Dünyanın gözü açıldığından beri asalette, adalette, merhamette, cömertlikte eşini benzerini görmemiştir.

Dıraş-ı şemse-i eyvânı rûy-ı şemsden lâmi'

Ferâz-ı târem-i iclâli tâk-ı 'arşdan bâlâ

Salonunun (sofa, divanhane) güneş biçimli süslemesinin ışığı, güneşin yüzünden parlaktır. Büyük kubbesinin yüksekliği, gökyüzünün kemerinden yücedir.

Edüp deryâ-yı surh İnan zemîni hûn-ı düşmenden

Kızılbaşı garîk-i lücce-i hûn etdi ser-tâ-pâ

İnan ülkesini düşman kanından kırmızı deniz yapıp Kızılbaşı baştan ayağa bu kan denizinde boğdu.

Gelüp bir gün o nûr-ı bîniş-i devlet sa'âdetle

Dü çeşmi iftihâr-ı sıhr-ı hâsın kıldı nûr-efzâ

Bir gün o devletin görüşünün nuru mutlulukla gelince şerefli akrabalarının iftiharının iki gözü parladı.

Temâşâ ederek sâhil-sarây-ı nüzhet-âbâdın

Bu mevki' oldu manzûr-ı nigâh-ı âsaf-ı dânâ

Sevinç ve ferahlık dolu sahil sarayını bakıp gezerek âlim vezirin bakışlarının karşısındaki görünüm bu alan oldu.

Buyurdu sıhr-ı 'âlî-şânına ol dâver-i 'âlem

Revâ mı olmamak bu müntezehde kasr-ı müstesnâ

O dünyanın veziri, şan ve şerefi büyük olan akrabasına, bu bahçede müstesna bir kasır olmaması yakışır mı (diye) buyurdu.

Hevâsı bî-bedel mevki'ı güzel âbî hayât-âver

Hemân ancak kusûru bir mu'allâ kasr-ı bahr-ârâ

Havası benzersiz, yeri güzel, suyu hayat verendir. Ancak kusuru yüce bir deniz süsleyen kasır.

Çü ta'yin kıldı resm ü mevki'in tab'ı keremkârı

Olundu müceb-i fermânı üzre ser-be-ser inşâ

Cömert tabiatlı, alanını ve resmini ayırdı, belirledi. Onun fermanının icap ettiği üzere baştanbaşa inşa edildi.

Nice artırmasın bu kasr-ı vâlâ âdemin 'ömrün

Ki bâ'isdir anun bünyâdına ol nutk-ı rûh-efzâ

Yapımına ömür arttıranın sözü sebep olan, bu yüce kasır insanın ömrünü nasıl arttırmazın?

Nice matbû' u dil-cû olmasın tarh-ı dil-ârâsı

Ki kıldı ihtirâ anı o tab'-ı mekrümet-pîrâ

Cömert tabiatlının meydana getirdiği, yarattığı gönül alan, okşayan düzeni nasıl gönül çeken, hoş ve lâtif olmasın?

Te'ala'llah zihî kasr-ı bülend ü âsman-mesned

Ki lâyük subh-ı ıyd olsa derinde perde-i dîbâ

Allah yükseltsin! Ne güzel yüksek ve gökyüzü dereceli kasır. Kapısında bayram sabahı ipek perde olsa layıktır.

Sanırsın tâk-ı Kısırî kasr-ı Şîrindir peder mâder

Ki anlardan tevellüd eylemiş bu tıfl-ı nev-peydâ

Babası Kısırî'nin kemeri, annesi Şirin'in kasrı; bu yeni çıkan çocuk onlardan doğmuş sanırsın.

İki cânibden almışlar o tıfl-ı şûhu âgûşa

Ana gûyâ ki deryâ dâye olmuş kûh ise lâlâ

O neşeli çocuğu iki yandan almışlar kucağa, sanki ona deniz, dadı olmuş, dağ ise lala.

Kafâsında güneşden sakınup lâlâsı endâmın

Tutar pîşinde dâ'im dâyesi âyîne-i zîbâ

Lalası boyunu bosunu, kafasındaki güneşten sakınır, dadısı ise daima önünde süslü bir ayna tutar.

Bülend ü pâk – nâzük ol kadar kim ana 'âlemde

Nazîr olmaz meger kim tab'-ı destûr-ı cihân-ârâ

Dünyayı süsleyen yaratılışıyla bu âlemde başka bir benzeri olmayan (bu kasır) o kadar yüce, temiz ve naziktir.

Kapûdan Mustafâ Pâşâ-yı gerdun-kadr-ı 'âlî-câh

Müşîr-i muhterem destûr-ı 'âlî-şân-ı bî-hemtâ

Yüksek rütbeli, gökyüzü dereceli Kaptan Mustafa Paşa, benzersiz, şanı ve şerefi büyük, saygıdeğer âmir!

Vezâret hânedân-ı devletine ced-be-ced mevrûs

Fazîlet zâtına lûtf-ı Cenâb-ı Hazret-i Mevlâ

Devletin hanedanına vezirlik atalarından ona miras kalmıştır. Fazilet onun zatına yüce Allah'ın lutfudur.

Kitâb-ı mehdinin bir lafzını takrîr müşkildir

Bütün erbâb-ı nazma hâs olunsa milket-i ma'nâ

Anlam ülkesi bütün nazım üstadlarına mahsus olsa da övgüsünün kitabının bir sözünü (bile) anlatmak çok zordur.

Ola makrûn-ı envâ'-ı inâyât-ı Hudâ zâtı

Hemîşe hânedân-ı devletin ma'mûr ede Mevlâ

Zatı, Allah'ın çok çeşitli lutuflarına kavuşsun. Her zaman Allah devlet hanedanını bayındır, şen etsin.

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın

Leb-i yemde bu nazûk kasrı yaptı Mustafâ Pâşâ

Ey Nedîm! Bu mısra ile (Nedim), tamamlanma tarihini söyledi. "Mustafa Paşa, deniz kenarında bu nazik kasrı yaptı."

T: 37

5. 6. 7. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine İbrahim Paşa'nın övgüsü ile başlamıştır. Asalette, adalette, merhamette, cömertlikte eşi benzeri olmayan, çalışkan, gayretli, Platon fikirli bir vezir-i azamdır ve sultanın damadıdır. İran'la yapılan savaşlarda başarılar kazanmıştır.

İbrahim Paşa, bir gün bu bahçeye gelir ve bu ziyaret Mustafa Paşa'yı ziyadesiyle mutlu eder. İbrahim Paşa, bu bahçede müstesna bir kasrın olmaması yakışır mı diye sorar; çünkü buranın havası benzersiz, yeri güzel, suyu hayat verendir. Tek kusuru burada denizi süsleyen, müstesna bir kasrın olmamasıdır. Bu bahçeye İbrahim Paşa'nın belirlediği şekilde hoş, latif, görenleri hayran bırakan bir kasır inşa edilir. İbrahim Paşa'nın isteğiyle yapılan bu kasrın gönül alan düzeninin hoş ve latif olmaması mümkün değildir.

Kasrın salonunun pırıl pırıl parlayan güneş biçimli bir süslemesi yüksek bir kubbesi vardır. Kısır'nin kemeri ve Şirin'in Kasrı'nın mükemmel bir bileşimi gibi olmuştur. Bu kasır, denizin kenarında, dağın eteğindedir. Dağ, ona gölge olur, deniz ise önünde bir aynadır. Bu kasrın dünyada eşi benzeri yoktur. Zaten bu kasrın üstünlüğüne şaşmamak gerekir; çünkü bu kasrı şanı ve şerefi büyük, faziletli Mustafa Paşa

yaptırmıştır. Mustafa Paşa, yüksek rütbeli, şanlı şerefli, saygıdeğer bir amirdir. Ona vezirlik makamı atalarından miras kalmıştır. Bütün nazım üstadları övgüsünü yapsa yine de onu layıkınca anlatamaz.

Nedîm, Allah'ın her zaman devlet hanedanını bayındır, şen etmesi için ettiği bir dua ve kasrın yapım tarihini veren tarih beytiyle manzumesini sonlandırır.

5. 6. 8. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

5. 6. 8. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

Târîh-i Beyt-i Kapûdân Mustafâ Pâşâ Der-Leb-i Yemm

Kaptan Mustafa Paşa'nın Deniz Kenarındaki evinin Tarihi

Mu'allâ-pâye sadr-ı bî-mu'âdil Mustafâ Pâşâ

Ki yokdur zâtı gibi gevher-i nâ-yâb 'âlemde

(Bu) âlemde, zâtı gibi benzersiz bir cevher bulunmayan, yüksek rütbeli, eşsiz, benzersiz Mustafa Paşa.

Gelüp görsün münevver peykerin seyr etmemiş varsa

Nümâyân olduğun rûh-ı kiyâset şekl-i âdemde

Eğer o nurlu yüzünü seyretmemiş olan varsa onun insan suretinde anlayışlılık ruhunun görüldüğünü gelip görsün.

Nesîm-i hulk-ı pâki rûy-ı deryâda vezân olsa

Gül-i ra'nâ biterdi şâh-ı mercandan bün-i yemde

Temiz tabiatının hafif rüzgârı denizin yüzeyinde esse mercanın şahından güzel bir gül denizin dibinde biterdi.

Kemâl-i hilmi bir gâyettedir kim nutk-ı pâkinde

Görünmez sûret-i teşdîd illâ harf-i müdgamda

Tabiatındaki yavaşlık ve yumuşaklık, müdgam harfinden (arka arkaya gelen iki kelimededen birincisinin son, ikincisinin baş harflerinin aynı olması) başka şeddeleme biçimi görünmeyen temiz konuşmasında, çok fazla (belli olur).

Nigebân olsa pâs u hıfzı peydâ eylemek mümkün

Nihâl-i şu'leden gül âdem âb-ı bahr-ı hulzemde

(O) bekçi olsa âdemin Kızıldeniz'in suyunda alevden taze bir fidanın gülü olduğunun sırrını meydana çıkarması mümkündür.

Karîn oldukça fetk-ı mülke tedbîri olur zâhir

O hâlet kim nümâyandır miyân-ı zahm u merhemde

Mülkün yıkılması, yok olması yaklaştıkça aldığı önlemler ortaya çıkar; yaranın ortasında ve merhemde görünen (işte) o haldir.

Mükerrem zâtına Hak üzre itlâk olmadan gayri

Ne ma'nî var dahî 'unvân-ı destûr-ı mükerremde

Allah hakkı için, senin (Allah tarafından başıslanmış) saygıdeğer zatına salınmaktan başka saygıdeğer ruhsatlı ünvanın ne anlamı var.

Hele hakkâ ki lûtf-ı tab'-ı mevzûn-ı keremkârın

Tamâm ızhâr kılmışdır bu zîbâ beyt-i hurremde

Hele doğrusu, cömert, ölçülü yaradılışının lutfunu bu taze süslü evde meydana çıkarmıştır.

Zihî beyt-i musanna' tarh-ı rengin kim değil mümkün

Edâ-yı vasf-ı pâki nice bin beyt-i müsellemede

Ne güzel sanat eseri gibi bir ev! Rengin tertibini ve temizliğinin vasfınının söylenişi nice güzelliği herkesçe kabul edilmiş bin evde bulmak mümkün değil.

Zihî cây-ı müferrih kim hayâl-i tarh-ı dil-cûsu

Eder icâd-ı şâdî hâtır-ı mahzûn ü pür gamda

Gönül çeken düzeninin hayali, üzüntüyle dolu ve hüznü zihinde mutluluk icat eden, ne güzel, iç açan, ferhâlık veren bir yer!

Zihî cây-ı meserret-vâye kim bünyâd-ı sûr eyler

Hayâli eylese câ hâtır-ı erbâb-ı mâtemde

Hayali, yas tutanların hatırına yer ettiğinde (orayı) düğün evi haline getiren, ne güzel şenlik, neşe veren bir yer!

Kenâr-ı mevce-i deryâda el-hak şekl-i matbû'u

Müşâbih tal'at-ı hûbâna taraf-ı zülf ü pür-hamde

Denizin dalgalarının kenarındaki güzel şekli doğrusu kıvrımlı, lüleli zülfü gözünün ucunda (olan) güzellerin yüzüne benzer.

Ne mümkündür bu rütbe dil-rübâ vü dil-nişîn olmak

Tenâsübden hemân bir nâm vardır fass-ı hatemde

Bu derece gönül alan ve gönülde yer tutan olmak mümkün değildir. (Zaten onun) mühür taşında uyumluluğun adı vardır.

Nigâr ü nakşî bir resm üzre kim bulmak değil mümkün

Safâsın lâle-i tasvîrinin peymâne-i Cemde

Süslemesini ve nakışlarını başka bir resimde, lalesinin tasvirinin mutluluğunu (da) Cem'in kadehinde bulmak mümkün değildir.

Birer mensûc-ı dil-keşdir der ü dîvârı kim gûyâ

Dokunmuş her biri bir dest-gâh-ı zevk-ı â'lemde

Sanki her biri bir zevk âleminin tezgâhında dokunmuş olan kapısı ve duvarı birer gönül çekici dokumadır.

Görünse dîdeye gül-mîh-i bâb-ı âftâbâsâ

Misâl-i şîr-i berf âsâyişe tâkat komaz gamda

Güneş gibi kapısının gül çivisi göze görünse kar gibi beyaz süt misali, gamda rahat ve huzur bırakmaz.

Midâd ile ne mümkün kim yaza tasvîrini Bihzâd

Meger hallede hüsnü hokka-ı nûr-ı mücessemde

Behzad'ın tasvirini mürekkebe ile yazabilmesi ne mümkün. (Bu) ancak onun cisimlenmiş, nurdan yapılmış hokkada güzelliği halletmesiyle mümkündür.

Olup bânisi dâim mesned-i iclâle ziynet-bahş

Görünsün tab'-ı pâkinde hezâran şevk her demde

Onu yaptıran her zaman büyüklük rütbesine süs bahşeden olup temiz tabiatında her zaman binlerce sevinç görünsün.

Nedîmâ kıldı bu mısra' ile tahrîr târîhin

Ne zibâ beyt yapıdı Mustafâ Pâşâ leb-i yemde (1138)

Ey Nedim! (Nedim) bu mısra ile tarihini yazdı. "Mustafa Paşa deniz kenarında ne süslü bir ev yaptı."

T: 38

5. 6. 8. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Mustafa Paşa'nın övgüsüyle başlar. Bu dünyada onun gibi benzersiz bir cevher yoktur. O, nurlu yüzüyle anlayışlılığın ta kendisidir. Konuşmasında tabiatındaki yumuşaklık, sakinlik hemen belli olur. O, yıkılmak üzere olan mülkü diriltmiş, canlandırmıştır. Bulduğu rütbe ona Allah tarafından bağışlanmıştır. Bu rütbenin değeri onunla artmıştır. Onun cömert ve ölçülü yaradılışının lutfunu bu yeni yapılmış, süslü evle meydana çıkarmıştır. Bu ev sanat eseri gibi bir evdir ve bu düzenlemeyi, güzelliği herkesçe kabul edilmiş bin evde bile bulmak mümkün değildir. Bu ev hayalde canlandırılrsa bile iç açar, ferahlık verir. Yas tutanların aklına gelse neşe saçar. Denizin dalgalarının kenarındaki güzel şekli, kıvrımlı, lüleli zülfü gözünün ucunda olan güzellerin yüzüne benzer. Bütün özellikleri birbiriyle uyumludur. Süslemesini ve nakışlarını başka bir resimde,

lâlesinin tasvirinin mutluluğunu Cem'in kadehinde bulmak mümkün değildir. (Şarabı bulanın Cem olduğu söylenir, Cem'in kadehinde olan şaraptır ve şarap keyif verir. Nakışlardaki lâlenin tasvirinin mutluluğunun, keyfinin, şarabın verdiği keyif halinden çok daha üstün olduğunu söylemektedir.) Kapısı ve duvarı tıpkı bir dokuma gibi ince ince işlenmiştir. Kapısı güneş gibi parlar, bu parlak kapının gül gibi çivisi kişide sıkıntı bırakmaz. Behzad'ın tasvirini mürekkebe ile yazabilmesi mümkün değildir; çünkü mürekkebe yetersiz kalır.

Nedîm, kasrı yaptırmanın her zaman rütbesinde kalması ve her daim mutlu olması için dua eder ve manzumesini kasrın yapım tarihini veren bir beyitle bitirir.

5. 6. 9. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

5. 6. 9. 1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

Târih-i Sâhil-hâne-i Muhammed Kethudâ⁴⁵

Muhammed Kethuda'nın Sahilhanesinin Tarihi

Hıdıv-i bende-perver kâr-fermâ-yı felek-çâker

Muhammed Kethudâ Pâşâ o zât-ı âsaf-isti'dâd

O, gökyüzü kulunun iş buyuranı, (emredeni), adam besleyen hıdıv; Âsaf yeteneğinde (anlayışlı) zat, Muhammed Kethuda Paşa'dır.

Geleden devlet ü iclâl ile ol sadr-ı vâlâya

Nihâd-ı pâki olmuşdur sehâ vü himmete mu'tâd

O yüce makama, saygı ve büyüklükle geldiğinden beri temiz yaratılışı, cömertlik ve gayrete alışkın olmuştur.

Cenâb-ı dâver-i zî-şan ki olmuşdur dil ü desti

Kemâl-i akl ile hem-râz lûtf ü cûd ile hem-zâd

Elleri ve gönlü, aklının olgunluğuyla sıkı fıkı arkadaş; lutuf ve cömertliğiyle yaşdaş olan şerefli, insafli bir vezirdir.

Anun mi'mâr-ı tab'ı bir mübârek sa'd sâ'atde

Bu sâhil-hâne-i hâtır-güşâyı eyledi bünyâd

Onun tabiatının mimarı bir mübarek, uğurlu vakitte bu gönül açan sahilhaneyi yaptırdı.

⁴⁵Kethüda, Osmanlı devlet ve esnaf teşkilatlarındaki bazı görevliler için kullanılan bir ünvan. Devletin en üst kademesindeki sadrazamdan en alt seviyedekine kadar mülkî ve askerî makamda bu ünvanı taşıyan yardımcıları bulunmaktaydı. Devlet teşkilatındaki sadaret kethüdası veya diğer adıyla kethüda-yı sadr-ı âli, diğerleri arasında en önemlisiydi (Yılmaz, 2010:338).

Yaparsa böyle yapsınlar binâyı ehl-i 'izz ü câh

Olursa böyle olsun bâri tarh-ı pâk-i nev-îcâd

İtibar ve yücelik sahipleri bina yaparsa böyle yapsın, yeni yapılmış bu temiz düzenleme bari olursa böyle olsun.

Adîlin görmemiştir belki rü'yâsında da gerdûn

Nazîrin yapmamıştır malihulyâsında da üstâd

Felek belki rüyasında dahi eşitini görmemiştir. Üstad düşünde dahi onun benzerini yapmamıştır.

Hele ben bildiğim bu resm-i pâki seyreden âdem

Cihanda bir dahi kasr-ı Huvarnak nâmın etmez yâd

Bu temiz resmi seyreden kişinin, dünyada bir daha Huvarnak Kasrı⁴⁶'nın adını (bile) anmayacağını biliyorum.

Ser-â-pâ pâk ü ra'nâ bir kusûrun bulamaz hakkâ

Ne denli arasa her gûşenin nezzâre-i nekkâd

Doğrusu baştanbaşa (bütünüyle) temiz ve güzeldir; acıklı, kederli seyirci her köşeyi ne denli arasa da bir kusurunu bulamaz.

Mübârek eyleye Hak sâhibine 'izz ü devletle

Ola erbâb-ı ihlâsa duâ-yı devleti evrâd

Allah sahibine yücelikle ve devletle mübarek eylesin. Samimiyet, doğruluk sahiplerine devletin (varlığının) duası her zaman okunması adet olunan dualardan olsun.

Bu mısra'la Nedîm ol nev binânın dedi târihin

Zihî pâkîze sâhil-hâne-i dil-cû mübârek bâd (1135)

Bu mısra ile Nedim o yeni binanın tarihini söyledi. "Ne güzel! Bu gönül çeken, temiz sahilhane mübarek olsun." (1135)

T: 39

5. 6. 9. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Muhammed Kethüda Paşa'nın övgüsüyle başlar. O; kabiliyetli, anlayışlı, gayretli ve cömerttir. Olgun akıllı, şerefli, insafli bir vezirdir. Onu bu özelliklere sahip hale getiren İbrahim Paşa, bir mübarek, uğurlu zamanda bu sahilhaneyi yaptırmıştır. Bu sahilhanenin felek rüyasında dahi bir eşitini görmemiş, üstad düşünde bile benzerini yapmamıştır. Onu görenler bir daha ünlü Huvarnak Kasrı'nın adını bile anmazlar.

⁴⁶ Huvarnak Kasrı: Mimar Sinimmar'ın Fırat'ın Hire yakınlarında yaptırdığı meşhur köşktür. Nedîm, Muhammed Kethüda Paşa'nın kasrını görenlerin bir daha Huvarnak Kasrı'nın adını bile anmayacağını söyler.

Baştan başa temiz ve güzeldir. Hiçbir kusuru yoktur. Nedîm, manzumesini bir dua ve sahilhanenin yapım tarihini veren mısranın olduğu bir beyitle bitirir. Bu mısranın ebced değeri H. 1135 yılını verir.

5. 6. 10. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

5. 6. 10. 1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

Târîh-i Sâhil-hâne-i Muhammed Kethudâ Pâşâ

Muhammed Kethudâ Pâşâ'nın Sahilhanesinin Tarihi

Muhammed Kethudâ Pâşâ o zât-ı 'âkil ü dâna

Ki olmuşdu serây-i câhına perr-i hüma cârû

Makamının sarayına Hüma kuşunun kanadı süpürge olan, akıllı ve bilen kişi Muhammed Kethuda Paşa.

Anun her kârını te'yîd eden ihlâs-ı niyyetdir

Ne zûr-ı tîg u hançerdir ne kahr-ı kuvvet-i bâzû

Onun her işini kuvvetlendiren niyetinin temizliğidir. Ne hançer ve kılıcın kuvveti ne kol kuvvetinin zorlamasıdır.

Ne hâcet pâsbâna devlet ü ikbâli kim besdir

Anun hisn-ı celâl ü câhına hıfz-ı Hudâ bârû

Gece bekçisine ne gerek var, devlet ve talihi yeter. Onun büyük rütbe ve mevkisinin sağlamlığına Allah'ın koruması kale duvarıdır.

Kemâl-i zîb ü ferle yaptı bu sâhil-serâyı kim

Hevâsı dil-güşâ âbı musaffâ hâki 'anber-bû

Bu sahilsarayı zinet, süs ve bezeklerinin tamlığıyla yaptı. Bu sarayın havası gönle ferahlık verir. Suyu süzölmüş, arındırılmış; toprağı ise anber kokuludur.

Anun her kasrı gûyâ nev-arûs-ı hüsn ü behcetdir

Ki olmuşdur ana cüft-i müzehheb zer-feşan ebrû

Onun her kasrı, sanki güzel ve şirin yeni bir gelindir. Ona iki yıldızlanmış, altın saçan kaş olmuştur.

Görünmez sâhasında hâr u hâşâk-i melâl u gam

Görünen sûret-i zevk u sefâdır her taraf her sû

Gam ve sıkıntının çöpü ve dikenini onun alanında görünmez, her taraf ve her yanda görünen zevk ve safadır.

Dil-ârâlıkda râ'nâlıkda bulmaz bir nazîrin

Ne denlü 'alemi peyk-i nesîm eyleser cüst ü cû

Haber getiren hafif rüzgâr, dünyayı ne denli arayıp sorsa da gönül almada ve güzellikte onun bir benzerini daha bulamaz.

Edüp zevk u safâlar dâimâ sâhil-serâyında

Helâk olsun hasedden düşmen-i bed-tıynet ü bed-hû

Daima bu sahilsarayında zevk ve safa etsin, fena yaratılışlı ve kötü huylu düşmanı kıskançlıktan helak olsun.

Bu mısra'la Nedîmâ bende tahrîr etdi târîhin

Leb-i deryâda pek oldu bu sâhil-hâne-i dil-cû (1135)

Bu mısra ile Nedim kölesi tarihini yazdı. "Bu gönül çeken sahilsaray deniz kenarında pek (güzel) oldu."

T:40

5. 6. 10. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Muhammed Kethüda Paşa'nın övgüsüyle başlar. O, akıllı ve bilgilidir. Onun her işini kuvvetlendiren niyetinin temizliğidir. Onun rütbe ve mevkisi Allah'ın koruması altındadır. Havası gönle ferahlık veren; suyu süzölmüş, arındırılmış; toprağı amber kokulu bu sarayı ziynet, süs ve bezeğinin tamlığıyla yapmıştır. Bu sarayın altın yıldızlanmış iki güzel ve şirin kasrı vardır. Bu sarayda gam ve sıkıntı hissedilmez; çünkü her tarafında zevk ve sefa vardır. Onun bir benzeri, eşi dahi bulunmaz.

Nedîm, Muhammed Kethüda Paşa'nın daima bu sahilsarayında zevk ve safa etmesi, kötü huylu düşmanının da helak olması için Allah'a ettiği bir dua beyiti ve sahilsarayın yapım tarihini veren mısranın olduğu tarih beyiti ile manzumesini sonlandırır

5. 6. 11. Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

5. 6. 11. 1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sahilhanesi

Târih-i Sâhil-hâne-i Muhammed Kethuda⁴⁷

Muhammed Kethuda'nın Sahilhanesi İçin Tarih

Vücûd-ı muhterem Pâşâ-yı ekrem dâver-i efram

Cenâb-ı Kethudâ Beg ya 'ni ol zât-ı kerem-pîrâ

Varlığı muhterem, cömertliğin paşası, çok şan ve şeref sahibinin veziri, yüce, şerefli Kethuda Bey; yani o kerem sahibi kişi!

Vücûd-ı pâkidir ârâyiş-i eyvân-ı 'izz ü câh

Nihâd-ı sâfidır âyîne-i mihr-i cihân-ârâ

Yücelik ve itibar köşkünün süsü, onun saf varlığıdır. Dünyayı süsleyen güneşin aynası, saf (yaradılışı) tabiatıdır.

Esâs-ı kasr-ı ikbâli binâ-yı çarhdan muhkem

Firâz-ı râ'yet-i câhı firâz-ı sidreden bâlâ

Onun itibar kasrının temelleri dünya binasından daha sağlamdır. İtibar sancağının boyu Sidre'nin boyundan daha yüksektir

Binâ kıldı bu sâhil-hâneyi 'izz ü sa'âdetle

Edüp resmin bu gûne dil-güşâ vü dil-keş ü ra'nâ

Bu sahilhaneyi saadet ve yücelikle inşa etti. Onun görünümünü (resmini) gönül açan, gönülçelen ve güzel bir tarza dönüştürdü.

Cihanda olmamışdır böyle cây-ı bî-bedel bünyâd

Dahı yapılmamaışdır böyle tarh-ı pâk ü müstesnâ

Dünyada böyle eşsiz bir yer ve böylesine eşi az bulunur ve temiz bir düzenleme yapılmamıştır.

Sanırsın kendisi bir nev- 'arûs-ı çehre-pîrâdır

Önünde gûyiyâ âyîne-i şeffâfdır deryâ

Kendisi çehre süsleyen yeni bir gelin (gibi görüldüğünü) sanırsın. Sanki deniz onun önünde şeffaf bir aynadır.

Havâsı dil-güşâ tarhı dil-ârâ mevki'i dil-keş

Nazîrin görmemişdir 'âlem içre dîde-i bînâ

Havası iç açan, düzenlemesi gönül alan, mevkii gönül çekendir, Bakan gözler âlem içinde bir benzerini görmemiştir.

⁴⁷Muhammed Kethuda Paşa, Damad İbrahim Paşa'nın damadı ve "kethuda-yı sadr-ı ali yani dahiliye vekilidir. Mehmet Paşa, İbrahim Paşa'nın ilk eşinden olan kızı Hibetullah Hanım'la evlenerek sadrazamın damadı olma şerefine kavuşmuştur.

Firâz-ı mesnedinden kûha bakmak başka bir 'âlem

Dönüp revzenlerinden bahri seyr etmek hayât-efzâ

Dayanağının yüksekliğinden dağlara bakmak başka bir âlemdir. Dönüp pencerelerinden denizi seyretmek hayat bahşeder.

Revâ zülf-i 'arûsân olsa sahn-ı kasrına cârûb

Sezâ subh-ı bahâr olsa derinde perde-i dîbâ

Köşkünün avlusuna (iç bahçesine) gelinlerin saçları süpürge olsa yeridir. Bahar sabahı, kapısında ipekten bir perde olsa yakışır.

Hurûf-ı sâdesi bu beyt-i garrâ-yı dil-ârânın

Nedîmâ ol sarây-ı dil-keşe târîhdir hakkâ

Ey Nedim! Bu güzel, gösterişli, gönül alan beyitin sade harfleri doğrusu o gönül çeken saray için düşürülmüş bir tarihtir.

Hezâran zîb ü ferle sad hezâran zîb ü ziynetle

Bu sâhil-hâneyi yaptı Muhammed Kethudâ Pâşâ

Binlerce süs ve bezekle yüz binlerce bezeme ve ziynetle "bu sahilhaneyi Muhammet Kethuda Paşa yaptı."

T:41

5. 6. 11. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu manzumesine de Muhammed Kethüda Paşa'yı överek başlar. O, varlığı muhterem, cömert, yüce, şerefli bir vezirdir ve şan ve şeref sahibinin yani İbrahim Paşa'nın damadıdır. O, saf yeredilişıyla parlamaktadır. Onun itibarı pek sağlamdır.

Bu sahilhaneyi, saadet ve yücelikle inşa etmiştir. Burası, mevkisi ve temiz düzeniyle dünyada eşi benzeri bulunmayan bir yerdir. Yeni gelin gibi süslüdür ve önündeki deniz onun bu süsünü bir ayna gibi yansıtır. Havası iç açar, düzenlemesi hayran bırakır, mevkisi gönül çeker. Yüksek bir dayanağa kurulmuştur, pencerelerinden denizin manzarası bütün güzelliğiyle gözler önüne serilir. Bu köşkün zarif bir avlusu bulunur.

Nedîm, bundan sonra kendine seslenir ve yazdığı beyitin güzel, gösterişli, gönül alan sade harflerinin bu gönül çeken saray için düşürülmüş tarih olduğunu söyleyerek kendini de över. Muhammed Paşa, binlerce süs ve bezekle, yüz binlerce bezeme ve ziynetle bu sahilhaneyi yaptırmıştır.

5. 6. 12. Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

5. 6. 12. 1. Nedîm'in şiirinde Kaptan Mustafa Paşa'nın Sahilsarayı

Târîh-i Diger Berâ-yı Sâhil-sarây-ı Kapudan Pâşâ

Kaptan Paşa'nın Sahil Sarayı İçin Başka Bir Tarih

Vezîr ibn-i vezîr-i pür-himem destûr-ı dânişver

Ki zât-ı pâkidir lûtf u mekârim lafzına ma'nâ

Saf ve temiz kişiliği, iyilik ve cömertlik sözlerine anlam kazandıran, bilgin dereceli, çok gayretli vezirin oğlu vezir!

Yemîn-i saltanat bâzû-yı himmet melce'-i 'izzet

Emîn-i dîn ü devlet âb-ı rûy-ı millet-i beyzâ

Saltanatın sağ kolu, gayretin pazusu, yüceliğin sığınağı, dinin ve devletin güvencesi, Müslümanların yüz suyu!

Cenâb-ı Mustafâ Pâşâ-yı 'âlî-şan ki fahr eyler

Der-i iclâline Vassâf olsa kâtib-i inşâ

Vassaf, onun kudret ve büyüklük kapısına nesir kâtibi olsa yüce şanlı, şerefli Mustafa Paşa hazretlerini över.

Zebân-i kilik-i gevher-bârı âgâz etse tahrîre

Kılar rûh-ı me'ânîden mürekkeb bir sühan peydâ

Cevher saçan kaleminin dili yazmaya başlasa bütün mânâların ruhundan oluşmuş bir söz bulur.

Lisân-ı pâki gâhî başladıkça hüsn-i ta'bîre

Eder bin nükte-i ser-besteyi bir harf ile inhâ

Temiz, saf dili ara sıra güzel sözlere başladığı zaman gizli (kapalı) bin nükteyi bir harfe sığdırır.

Mekârim âstân-ı devletinde bende-i mevrûs

Nüvâziş bezm-i 'âlîsinde mukbil çâker-i ber-pâ

Saltanatının eşiğinde cömertlik, miras kalmış bir köledir. İltifat, yüce meclisinde el pençe divan duran mutlu bir köledir.

Meh-i nev kasr-ı 'izz ü câhına cüft-i zer-ender-zer

Der-i iclâline subh-ı bahâran perde-i dîbâ

Hilal yücelik ve itibar köşkünü ikinci kez altın tabakasıyla kaplamıştır. Kudret kapısına bahar sabahları nakışlı, ipekten bir perde olmuştur.

Kılup tahmîr cism-i pâkini iksîr-i fitnatdan

Nihâdın lübb-i isti'dâddan halk eylemiş Mevlâ

Mevlâ, saf varlığını çabuk kavrama iksiriyle
yoğurmuş. Karakterini yeteneğin özünden
yaratmış.

Eder sad kişverin tertîbini engüşt ile ta 'yîn

Kılar sad müşkilin tedbîrini ebrû ile îmâ

Yüz ülkeyi tek bir parmağıyla düzene koyar.
Yüz zorluğu bir kaş hareketiyle çözer.

Olur sammûr-ı nermâsâ mülâyim kışr-ı şeh-bellût

Eger bir kûhsâra lûtfu olsa terbiyet-fermâ

Eğer bir dağa lutfu erişip onu terbiye etmeye
kalksa meşe palamudunun kabuğu samur
kürk gibi yumuşacık olur.

Kad-i evsâfına kûteh kabâdır câme-i tâ 'bir

Hümâ-yi mehdine teng âşiyandır 'âlem-i ma 'nâ

Vasıflarının boyuna sözlerin elbisesi kısa
gelir. Devlet kuşuna beşik olmak için mânâ
âlemi dar bir yuvadır.

Bu sâhil-hâne-i dil-cû o sadr-ı mekrümet-kîşin

Kadîmî olmuş idi zât-ı âlî-şânına me 'vâ

O şan şeref sahibi sadrazamın bu gönül
çeken sahil sarayı eskiden beri yüce şanına
mesken olmuştu.

Katı çokdan tefâhur eyler idi intisâbiyle

Nişesti eylemişdi mesnedin gerdun gibi vâlâ

Makamı onun gelişiyle çoktan beri
övünürdü ve gökyüzü gibi yüksek
dayanağını (da onun için) oturtmuştu.

Zemîn ü tarhı aslından da müstevfi idi lakin

Edüp tecdîdine himmet o destûr-ı kerem-pîrâ

Zemini ve düzenlemesi aslından da
mükemmeldi ama o kerem sahibinin
buyruğuyla yenilenmesi sağlanmıştır.

Yıkup hâke berâber 'arsasın dahı edüp tevsî'

Bu gûne sonra kadrin kıldı tâk-ı çarhdan bâlâ

Yıkıp toprakla aynı seviyeye getirdikten
sonra arsasını da genişletti. Sonra işte böyle
değerini gökkubeden bile daha yücelere
taşdı.

Yapıldı şimdi bir resm üzre kim bâlâ vü zîrînde

Benân-ı i 'tirâza kalmadı nâhun kadar bir câ

Bir taslak, plan dâhilinde yapıldı ve şimdi
zemininde ve tavanında itiraz parmağı için
tırnak kadar yer kalmadı.

Bu sâhil-hâne bir menşûr-ı iclâl ü sa 'âdetdir

Ki olmuş pîşgâhında bu kasr-ı dil-nişin tuğrâ

Ön cephesinde, gönül çeken bu kasrın tuğra
gibi olduğu bu sahilsaray saadet ve kudret
fermanıdır.

Zihî kasr-ı müselleme habbezâ nev-mesned-i hurrem

Bahâr ammâ ki her dem gülsitan ammâ ki pâ-ber-câ

Ne güzel bu herkesçe kabul görmüş kasır ne sevimli şen ve gönül açan yeni bir dayanak (olmuştur). Ayaklarımızın altında gül bahçesi her daim bahar.

Boyanmış gûyiyâ reng-i tebessümden leb-i bâmu

Neşât u zevk ile dolmuş derûnu ıyd-gâhâsâ

Çatısının (dudakları) saçakları sanki tebessüm rengine boyanmıştır. İçi, bayram yeri gibi sevinç ve zevk ile dolmuş.

Ferah dîvârı üzre nakş olunmuş gonca-i tasvîr

Terenüm tâkına âvîze olmuş bülbül-i gûyâ

Ferah duvarlarına gonca resimleri nakşolunmuş, şarkı söyleme kubbesine şakıyan bülbüller avize olmuş.

Ser-â-pâ feyz ü hâlet gûşe gûşe 'âlem-i behcet

Husûsâ bu gülistân-ı meserret kasr-ı müstesnâ

Baştan ayağa bereket ve köşe bucağı sevinç alemi, özellikle bu sevincin gülbahçesi, eşsiz, üstün kasır.

Eger şeklin temâşâ kılrsa Oklîdîs okur ahsent

Ve ger Bihzâd nakş-ı dil-pezirin görse der hakkâ

Öklid eğer şekline bakıp seyretse “aferin” ve eğer Behzad gönüle hoş gelen nakışlarını görse “hakkınız var” der.

Ya bu fevvâre vü bu selsebîl-i rûh-perver kim

Nisâr etmektedirler bezme keş keş gevher-i yektâ

Hele meclise avuç avuç (köpük köpük) eşsiz mücevherler saçan bu fiskıye ve bu can besleyen sebil.

Olaldan câm-ı sâf-ı revzeni tâbende kurtuldu

Niyâz-ı pertev-i meh-tâbdan âyîne-i deryâ

Pencerelerinin berrak camları ışık vermeye başladığından beri denizin aynası mehtabın parlaklığına (ışığına) yalvarmaktan kurtuldu.

Bu sâhil-hâneye mahsûs vardır ba 'zı kasr-ı pâk

Ki çekmez âftâbın sıkletin şâm u seher aslâ

Bu sahilsarayına mahsus, akşam ve sabah, güneşin ağırlığını asla çekmeyen bazı temiz köşkler vardır.

Hele ancak olur böyle sarây olursa 'âlemde

Müferrih dil-güşâ matbû' u fâhir nâzûk ü zîbâ

Dünyada saray dediğin ancak böyle olur; ferahlık veren, gönül açan, güzel, mükemmel, zarif ve süslü.

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın

Mu'allâ yapdı bu sâhil-sarâyın Mustafâ Pâşâ

Ey Nedîm! (Nedim), tamamlanma tarihini böyle yazdı. "Mustafa Paşa bu sahil sarayını yüce yaptırdı."

T: 42

5. 6. 12. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Kaptan Mustafa Paşa'yı överek başlar. Mustafa Paşa; saf ve temiz kişilikli, akıllı, cömert, çok gayretli bir vezirdir. O, saltanatın sağ kolu, dinin ve devletin güvencesi, Müslümanların yüz suyu olan, yüce bir kişidir. Eğer Vassaf, onun katibi olsa yüce, şanlı, şerefli Mustafa Paşa'yı över ve cevher saçan kalemiyle bütün manaların ruhundan oluşmuş, onu övecek bir söz bulur. O, her şeyi çabuk kavrama gibi bir özelliğe sahip, yetenekli bir kişidir ve her zorluğun üstesinden çok küçük bir hamle ile gelir. Onun vasıflarını anlatacak söz bulmak imkansızdır. Sözlerin anlamları yetersiz kalır.

Aslında bu gönül çeken sahilsaray eskiden beri sadrazamın meskenidir; zemini ve düzenlemesiyle mükemmeldir; ama sadrazamın buyruğuyla yenilenmiştir. Tümüyle yıkılıp toprakla aynı seviyeye getirildikten sonra arsası daha da genişletilmiş ve yüce bir saray yaptırılmıştır. Taslağı, planı ince ince hesaplanarak inşa ettirilmiştir ve eleştirilebilecek hiçbir tarafı yoktur.

Ön cephesinde bir kasır bulunmaktadır. Bu sarayın çatısının saçakları kırmızı renktedir, sarayın içi türlü türlü nakışlarla bezenmiştir. Ferah duvarlarına gonca resimleri nakşolunmuş, kubbesine de şakıyan bülbüller çizilmiştir. Bu sarayın şekline Öklid bile aferin der, Behzad da gönül alan nakışlarını görse hak verir. Suyu köpük köpük sanki avuç avuç mücevher gibi saçan bir fiskıyesi ve can besleyen bir sebili vardır. Bol, pırıl pırıl parlayan parlak pencereleri vardır. Bu saray süsünün verdiği parlaklıkla güneşin ışınlarının altında parlamaktadır. Sanki bütün ışıltıyı o yansıtmaktadır. Zaten saray diye nitelenebilecek yer de böyle güzel, mükemmel, zarif ve süslü olmalıdır. Nedîm, Mustafa Paşa böyle yüce bir sahilsaray yaptırmıştır, diyerek tamamlanma tarihini verir.

5. 6. 13. Muhammed Kethüda Paşa Sarayı

5. 6. 13. 1. Nedîm'in şiirinde Muhammed Kethüda Paşa'nın Sarayı

Târîh-i Sarây-ı Muhammed Kethudâ Pâşâ

Kethuda Muhammet Paşa'nın Sarayına Tarih

Sâhib-i 'izz ü 'ulâ ya'ni Muhammed Pâşâ

Fahr eder zâtı ile dâire-i devlet ü câh

Şan şeref ve ululuk sahibi Muhammed Paşa'nın kişiliği ile devlet ve itibar dairesi övünür.

Kethudâ-yı şeref-efzâ-yı vezîr-i a'zam

Cümle hep medh ü senâsiyle leb-â-leb efvâh

Bütün ağızların hep onun övgüsüyle dolu olduğu vezir-i âzâm'ın şeref arttıran kethudası.

Eyleyüp kendüye dâmâd anı destûr-ı güzîn

Felek-i devlete oldu ikisi mihr ile mâh

Seçilmiş kişi onu kendine damat yaptı (ve) ikisi devletin gökyüzüne ay ve güneş oldu.

Bu sarâyın dahı in'âm edüp ol sadr-ı kerîm

Kıldı dâmâdına ikrâm be-vefk-ı dil-hâh

O kerem sahibi, cömert sadrazam bu sarayı da iyilik yapıp gönüllerin isteğine uygun olarak damadına sundu.

Ne sarây irgüremez bâmina ser-pençesini

Ne kadar sa'y-i nigâh eylese bâzû-yı nigâh

Ne saray! Bakışın (pazısı) gücü, bütün kuvvetiyle ne kadar bakmaya çabalasa da çatısına ulaşamaz.

Ne sarây vüs'atına dâiresi huldün teng

Ne sarây rif'atına kaddi sipihrin kûtâh

Genişliği karşısında cennet dairesinin dar; yüksekliği karşısında (da) gökyüzünün boyunun kısa kaldığı bir saray.

Dil-güşâdır o kadar sahnı ki bakdıkça eder

Güyyâ bâsıra deryâ-yı neşât içre şinâh

Avlusu, bakdıkça bakışların neşe denizi içinde yüzdüğünü (sandırarak) kadar gönül açıcıdır.

Devletinde çü veliyyü'n-ni'am-ı zî-şânın

Etdi tevsî'ine himmet o hidîv-i âgâh

Çünkü, şanlı, şerefli ve dinine bağlı kişinin zamanında o bilgili hıdiv genişletilmesine çalıştı.

Şimdi bir şekilde dahi girdi ki tâ cennetten

Gelüp etmekte temâşâ anı Rıdvan her gâh

Şimdi, ta cennetten sürekli (her zaman) Rıdvan'ın gelip seyretmekte olduğu bir şekilde girdi.

Dil-rübâdır o kadar tarhı ki câizdir anun

Cezb ede kâh-rübâyı gil-i tâkindaki kâh

Düzenlemesi, kemer kilindeki samanın saman tutucusunu (ya da kehribar sarısı rengini) (kestane ağacından elde edilen yapıştırıcı madde) çekmesinin dahi caiz olduğu ölçüde gönül alıcıdır.

Ser-be-ser 'âlemi geşt eylese seyyâh-ı nesîm

Bulamaz bağçe-i pâki gibi nüzhetgâh

Oradan oraya esip duran, seyyaha benzeyen hafif rüzgâr bütün âlemi baştanbaşa dolaşsa da bu sarayın saf, temiz bahçesi gibi bir gezinti yeri bulamaz.

Hele hammâmını bir vech ile tavsîf edemem

Görmeden gitdi cihandan anı Cemşîd eyvâh

Hele hamamını tarif etmeme imkân yok. Yazık ki Cemşîd⁴⁸ bu hamamı görmeden bu dünyadan gitti.

Yek-be-yek kasırları odaları suffaları

Hep nisâbında hemân ede mübârek Allah

Birer birer kasırları, odaları, sofaları hep istenilen derecede, Allah mübarek etsin!

İki mısra'-ı tamâm ile anun târihin

Söyledi böyle Nedîmâ kalem-i devlet-hâh

Ey Nedîm! (Nedim'in) saadet isteyen kalemi tamamlanmış iki mısrayla onun tarihini böyle söyledi.

Eyleyüp yümn ile tevsî' Muhammed Pâşâ

Şihî nâ-yâb sarây oldu ki mâ-şâ'allah (1136)

Muhammet Paşa uğur ve bereketle ile genişletti ve "eşi benzeri görülmedik bir saray oldu. Allah nazardan saklasın!"

T: 43

⁴⁸Cemşîd: Pişdâdiyan sülâlesinin dördüncü hükümdar olup İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı söylenir. Asıl ismi Cem'dir ve büyük padişah anlamına gelir. Şit sonradan ilave edilmiştir ve ışık anlamındadır. Efsaneye göre Cem dünyayı dolaşırken Azerbaycan'a gelince burayı beğenip gündeğuşunda yüksek bir yere mücevherlerle süslü bir taht koydurmuş. Güneşin doğuşuna yakın kendisi de mücevher işlemeli kaftanlarını giyip bu tahta oturmuş. Güneş doğunca taht, tâc ve kaftan parlamaya başlamış. Halk bunu görünce o güne nevrûz (yeni gün), Cem'e de Cemşîd (ışık şahı) demişler. Cem ayna ile anılırsa İskender kişiliğine bürünür. Şarabı bulanın o olduğu söylenir. Cem meclisi, âyin-i Cem, ayn-ı Cem bu itibarla söz konusu edilir. İslam edebiyatlarında zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câm'ı yani kadehi efsaneleşmiştir. O, bir iktidar ve ululuk sembolüdür. Nedîm, yukarıdaki manzumesinde Cemşîd'in çok uzun yaşamasına rağmen bu hamamı göremediğini söyler (Pala, 2008:86-87).

5. 6. 13. 2. Değerlendirme

Muhammed Paşa, kişiliği ile devlet ve itibar dairesinin övündüğü şan, şeref ve ululuk sahibi bir kişidir. O, vezîr-i a'zâmın şerefini arttıran kethüdasıdır. Aynı zamanda da damadıdır. İkisi devletin gökyüzüne ay ve güneş gibi olmuşlardır. Kerem sahibi, cömert sadrazam bu sarayı yaptırıp damadına sunmuştur.

Bu sarayın yüksek bir çatısı ve geniş bir düzeni vardır; çünkü III. Ahmed'in zamanında Muhammed Paşa tarafından genişletilmesine çalışılmıştır. Avlusunun düzeni de gönül açıcı olmuştur. Güzel düzeni herkesi kendine hayran bıraktıracak bir görünüme bürünmüştür. Altın rengindeki kemeriyle her bakanı kendisine çeker. Bu sarayın saf, temiz bahçesinin bir benzeri daha yoktur. Hele hamamının vasıflarını anlatmak mümkün değildir. Ne yazık ki Cemşid bu hamamı görmeden bu dünyadan gitmiştir. Bu sarayın kasırları, odaları, sofaları hep istenilen derece olmuştur. Nedîm, tamamlanmış iki mısrayla sarayın tarihini söyler. Muhammed Paşa, bu sarayı uğur ve bereketle genişletip eşi ve benzeri görülmedik bir saraya dönüştürmüştür. Nedîm'in tarih mısrası H. 1136 yılını verir.

5. 6. 14. Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın Sarayı

Nedîm, bu manzumesini Kızlarağası Beşir Ağa'nın Bahariye'deki sahilsarayı için yazmıştır.

5. 6. 14. 1. Nedîm'in şiirinde Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın Sarayı

Târîh-i Berâ-yı Devlet-serâ-yı Beşir Ağa Ağa-i Dârü's-sa'âde

Dâr-üs-saâde ağası Beşir Ağa Sarayına Tarih

Zihî vâlâ sarây-ı nev-bînâ kim tarh-ı matbû'u

Ser-â-pâ bî-nazîr ü dil-keş ü rûh-âşinâ oldu

Güzel düzenlenişi baştan başa eşsiz, benzersiz, gönül çeken, tanıdık bir ruh olan, ne güzel, ne hoş yeni yapılmış bir saray.

Zihî nev-âşiyân-ı şâh-bâz-ı 'izz ü devlet kim

Firâzı bâminin hem-sâye-i bâl-i hü mâ oldu

Çatısının çıkışı; devlet kuşunun kanadına komşu olan yücelik ve talih kuşunun ne güzel yeni yuvası.

Zihî bâlâ revak u tâk-ı pür-zîb ü tekellüf kim

Der-i 'âlîsi ikbâl ü sürûra mültecâ oldu

Yüce kapısı, sevinç ve talihe sığınak olan,
ne güzel yüksek revaklı, çok süslü kemerli
ve gösterişli (bir yer).

Münakkaş kasrlar kâşânelerle zeyn olup gûyâ

Anun her gûşesi bir gülşen-i hüsn ü bahâ oldu

Nakışlı, işlemeli kasırlar, köşklerle süslenip
sanki onun her köşesi zarif ve güzel bir
gülbahçesi oldu.

O rütbe kasrının işrâkı var kim zanneder âdem

Ki her bir câmu bir âyîne-i âlem-nümâ oldu

O kasrın, insanın her bir camı dünyayı
gösteren bir ayna olduğunu sanacağı
derecede ışıktandırması var.

Anun her beyti dil-cû tarh-ı nev-bünyâdı hakkâ kim

Edâ-yi ma'nî-i yümn ü meserrette resâ oldu

Doğrusu onun yeni yapılmış düzeninin
gönül çeken her odası, sevinç ve bereketin
anlamını yerine getirdi.

Harâb olmuş iken âsâr-ı himmetle olup âbâd

Binâ-yi dil-keşi bu sâhile ziyet-fezâ oldu

Yıkılmışken gayret ve çalışkanlığının
izleriyle bayındır ve şen olup gönül çeken
binası bu sahilin süsünü (değerini) arttırdı.

Temâşası derûnu hurrem eyler şübhe yoktur kim

Esâsı bir mübârek sa'd sâ'adette binâ oldu

Esasen uğurlu, kutlu, mutluluk veren (o)
binayı seyretmenin gönlü şen ettiğine (hiç)
şüphe yoktur.

Hudâ sâhiblerinin devlet ü câhın kıla efvân

Aceb makbûl ü pâk ü dil-güşâ devlet-serâ oldu

Allah, sahiplerinin itibar, makam ve
zenginliklerini arttırsın; hayret verici, kabul
gören, beğenilen, temiz, gönül açan, itibar
belirten (bir yer) oldu.

İçinde sâhibi âsâyiş ettikte sa'âdetle

Temâşâ eyleyenler diye kim el-hak be-câ oldu

Onu seyredenler, içinde sahibi mutlulukla
rahat ettikçe gerçekten uygun bir yer
olduğunu söylesinler.

Anun bânîsi bir zât-ı keremverdir ki 'âlemde

Nice bî-keslere sermâye-i 'izz u 'ulâ oldu

Onun yaptıran, âlemde nice kimsesizlere
şeref, güç ve yücelik sermayesi olan cömert
bir kişidir.

Vüfûr-ı himmet ile nâmu 'âlemde olup meşhûr

Der-i vâlâsı dâ'im melce'-i ehl-i recâ oldu

Adı bu dünyada gayret ve iyiliğinin çokluğuyla ünlüdür ve yüce kapısı her zaman ümit edenlerin sığınabileceği bir yer olmuştur.

Aceb mi bu sarâyın tarh-ı hûbu dil-pesend olsa

Ki öyle zât-ı 'âli-kadr ana himmet-nümâ oldu

Bu sarayın güzel düzeni, yüksek değerli kişi ona öyle gayret gösterdiği için gönle hoş gelse buna şaşılır mı?

Bi-hamdi'llâh tamâm olup kemâl-i zîb ü ziynetle

Fezâ-yi pâki âsâyişgeh-i sûr u safâ oldu

Allah'a şükür olsun, süsünün ve ziynetinin mükemmeliğiyle tamamlanıp temiz boşluğu şenlik ve neşenin huzurlu yeri oldu.

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi itmâmına târih

Söz olmaz tarhına bâlâ sarây-ı dil-güşâ oldu (1141)

Ey Nedîm! (Nedim) bu mısrayla tamamlanmasına tarih söyledi, düzenlenişine söz olmaz, yüce, gönül açan bir saray oldu.

T: 44

5. 6. 14. 2. Değerlendirme

Dârü's-sa'âde Ağası Beşir Ağa'nın sarayı güzel düzenlenişiyile baştan başa eşsiz benzersiz, gönül çeken, hoş, güzel, yeni yapılmış bir saraydır. Yüce bir çatısı, yüce bir kapısı olan, yüksek revaklı, çok süslü kemerli ve gösterişli bir yerdir. Bu sarayın her bir köşesi nakışlı, işlemeli kasırlar ve köşklerle süslenmiştir. Bu kasırda dikkati çeken özellik, pencerelerinin bolluğudur. Bu bol pencere bol ışıklı bir ortam meydana getirir. Her odası ayrı ayrı gönül çeken bir düzende yapılmıştır. Yıkılmışken bayırdır hale getirilmiş ve bulunduğu sahilin süsünü arttırmıştır. Bu güzel görünümüyle onu seyretmek insana neşe ve mutluluk verir. Süsünün ve bezeğinin mükemmeliğiyle tamamlanıp neşe ve huzur veren bir yer olmuştur. Güzel düzeninin gönle hoş gelmesine şaşmamak gerekir; çünkü onu yüksek değerli kişi üstün gayret göstererek yaptırmıştır. Bu saray onun itibarını da belirten bir yer olmuştur. Beşir Ağa'nın adı bu dünyada gayret ve iyiliğinin çokluğuyla ünlüdür ve yüce kapısı her zaman sığınabilecek bir kapıdır.

Nedîm, manzumesini sarayın yapım tarihini veren beyitle sonlandırır. Tarih mısrasının ebced değeri H. 1141'dir.

5. 6. 15. Vefa Bahçesindeki Mustafa Paşa Kasrı

5. 6. 15. 1. Nedîm'in şiirinde Vefa Bahçesindeki Mustafa Paşa Kasrı

Târîh-i Kasr-ı Vezîr-i Mükerrerem Kapudân Mustafâ Pâşâ Der-Bağçe-i Vefâ

Vefa Bahçesindeki Muhterem Vezir
Kaptan Mustafa Paşa Kasrı İçin Tarih

Şehenşâh-ı cihan Sultân Ahmed Hân Gâzi kim

Der-i devlet-me'âbı mültecâ-yı Husrev ü Dârâ

Yüce saltanat kapısına Hüsrev ve Dârâ'nın
(bile) sığındığı, dünya şahlarının şahı Gazi
Sultan Ahmed Han!

Hudâvend-i Ferîdun-şevket ü İskender-ârâyiş

Sezâ olsa salâtin âstânında cebin-fersâ

Heybetli Hükümdar Feridun ve dünyayı
süsleyen İskender gibi bütün sultanlar onun
eşiğine yüz sürse yaraşır.

Varup tâ dûş dûş u rû-be-rû olmuş dü-peykerle

Çıkup ser-mehçe-i râyâtı tâk-çarhdan bâlâ

Sancağının hilalinin başı göğün kubbesinden
de yükseğe çıkıp iki yüzle (ayla ve güneşle)
omuz omuza ve yüzyüze olmuş.

Fürûğ-ı re'yi âfak-ı cihâna saldı bir pertev

O pertevdir o kim subhun cebîninden olur peydâ

Onun görüşlerinin ışığı dünyanın ufkuna
sabahın alnından doğan bir parlaklık
salmıştır.

Sehâb-ı keffî kim bir feyz bahş etmişdi deryâya

Anun âsârıdır ceyb-i sadefde gevher-i yektâ

Avuçlarının bulutu denize bereket vermişti.
Sedef cepteki eşsiz mücevher onun eseridir.

Olurdu mu'terif taksîrine şerm ü hacâletle

Edeydi hizmet-i bâb-ı refî'in hâce-i dâná

İlim sahibi âlim, onun yüce kapısının
hizmetini etseydi utanıp sıkılarak kusurlarını
itiraf ederdi.

Müsahhar emrine emlâk-ı şâhân-ı 'Arab cümle

Her iklîm-i güzîn-i Rûm u hem mülk-i 'Acem hâlâ

Bütün Arap şahlarının ülkeleri, Anadolu'nun
seçkin memleketleri ve İran ülkesi onun
emrine itaat etmiştir.

Kemâl-i rüşdüne erkân-ı mümtâz olduğu şahid

Husûsâ kim vezîr-i a'zamı destûr-ı mülk-ârâ

Bütün seçkinlerin olgunluğuna şahit olduğu,
ayrıca ülkeyi kanunlarıyla süsleyen
veziriazam.

Cenâb-ı Hazret-i Dâmâd İbrâhim Pâşâ kim

Vücudiyle yeniden buldu revnak devlet-i 'ulyâ

Varlığıyla yüce devletin yenilenip tazelendiği, parıldadığı Damad İbrahim Paşa Hazretleri!

Gülistan gibi mülkü eyledi hâşâkden tathîr

Edüp ebr-i bahâr-ı re'feti seylin cihan-peymâ

Merhamet baharının bulutları sel olup dünyayı dolaşarak gülbahçesi gibi memleketi çer çöpten temizledi.

Nice bî-keslere her lahza lûtfu olmada yâver

Nice dil-mürde-i nâ-kâmı cûdu kılmada ihyâ

Onun lutfu her an nice çaresizin yanında yer almaktadır. İsteğine kavuşamamış nice ölü gönüllüleri cömertliğiyle diriltmektedir.

Mekârim hidmet-i tab'ında dâmen der-miyan bende

Edeb ser-meclis-i hâsında mukbil çâker-i ber-câ

Cömertlikler onun yaradılışına eteği belinde köledir. Edeb ise onun has meclisinde kutlu münasip bir hizmetkarıdır.

Ederse ittikâ devletle dîbâ-kerde bâline

Nesîm-i hulkunun feyzinden olur gülleri bûyâ

Eğer mutlulukla işlemeli, ipek yastığa yaslanırsa yaradılışının rüzgârının bereketiyle (yastığın) gülleri kokmaya başlar.

Ne mümkün lâyıkınca medh zât-ı 'âlem-ârâyı

Tutalım kim anı vasf eyliyen Vassâf imiş farzâ

Onu tasvir edenin Vassaf olduğunu farz etsek (bile), o dünyayı varlığıyla süsleyen kişiyi layıkınca övmek ne mümkün.

Sadâret mesnedin teşrîf edelden yümn ü devletle

Cihanda eyledi hakkâ vezâret şânını i'lâ

Sadrazamalık makamını uğur ve mutlulukla şereflendirdiğinden beri bütün dünyada vezirliğin şanını daha da yüceltti.

Şehenşâh-ı cihan kim âftâb-ı burc u şevketdir

Şuâ'idır o şemsin ol vezîr-i mekrümet-pîrâ

O, büyüklük ve heybet burcunun güneşi (olan), dünya şahlarının şahıdır. O şerefiyle dünyayı süsleyen vezir, güneşin ışınıdır.

Ki feyzi eylemişdir ol şuâ'ın gevher-i kânveş

Cenâb-ı sıhr-ı zî-şânın kemâl-i terbiyet hakkâ

O ışının bolluğu, şanlı evlilik bağıyla oluşan hısımlığını ve terbiyesinin olgunluğunu maden ocağındaki cevhere çevirdi.

Kapûdan Mustafâ Pâşâ-yı deryâ-dil ki olmuşdur

Kemâl ü fazl ile zât-ı hüma-pervâzı müstesnâ

Deniz gibi engin gönüllü Kaptan Mustafa Paşa'nın Hüma kuşu gibi yüksekten uçan kişiliği olgunluk ve faziletleri sayesinde müstesna bir hal almıştır.

Melek-haslet mu'allâ-menzilet destûr-ı pür-himmet

Kamer-tal'at Aristo-menkabet sadr-ı Felâtun-râ

Melek yaradılışı, yüce rütbeli, çok çalışan ve çabalayan, ay yüzlü, Aristo gibi hikâyelerle nam salmış, Eflatun gibi bilgili sadrazam.

Hitâb-ı müstetâbından ibâret nükte vü ma'nî

Nigâh-ı mü-şikâfından kinâyet gamze vü îmâ

Bütün nükte ve anlamlar onun güzel hitabından ibaret; süzgün bakışlar ve îmalar onun kılı kırk yaran bakışından kinayedir.

Letâfet lehçesine şöyledir kim nerm ü nâzükdür

Îtâb-ı telhi de mânende-i hâr-ı gül-i zîba

Yumuşaklık ve nezaket onun lehçesi için incelik ve hoşluktur, terslemesindeki sertlik ise güzel bir gülün dikenini gibidir.

Olurdu zât-ı vâlâ-kadrine teşbîh şâyeste

Kabûl etse eger 'akl u mücerred peyker ü sîmâ

Eğer akılla (algılananlar) ve soyut olan (şeyler) yüz ve çehre olmayı kabul ederse onun yüce rütbeli zatına benzetilmesi uygun düşerdi.

Vefâ bağı o sadra maskat-ı re's olup olmuşdur

Kadîmî dürr-i zât-ı pâkine hem-çün sade me'vâ

Tıpkı temiz kişiliğinin incisine eskiden sedefin mesken olması gibi Vefa bahçesi de o sadrazamın doğduğu yer olmuştur.

Edüp dirîne hubbun hüsn-i mevki' dem-be-dem te'yîd

Nice dil-keş binâlarla anı zeyn etdi ser-tâ-pâ

Eski güzelliğin mevkisinin güzelliğini daima doğrulayıp nice gönül çeken binalarla onu baştan ayağa süsledi.

O bağı ancak şeh-i zî-şân u sadr-ı a'zama lâyıq

Heman bir kasr-ı vâlâ-mesnede muhtâc idi gûyâ

O bahçe ancak şanlı padişaha ve sadrazama layıktır. Sanki böyle bir yüce dayanaklı (bir) kasra ihtiyacı vardı.

Ki teşrif eyledikçe 'izz ü devletle geh ü bî-gâh

Ola tarh-ı nevi tab'-ı hümayûna ferah-efzâ

O şeref ve mutlulukla vakitli vakitsiz teşrif ettikçe yeni düzenlemesi saltanatın tabiatına uygun olarak ferahlığı arttıracaktır.

Heman dem ol mühimmin eyleyüp itmâmına himmet

Yapıldı yümn ü iclâl ile bu nev-kasr-ı mütsevfâ

Hemen o önemli yapının tamamlanmasına gayret edilip uğur ve şerefle bu yeni kasır yapıldı.

Zihî nev-mesned-i şâhâne vü tarh-ı vezîrâne

Ki cârûb olsa lâyık hâki üzre şeh-per-i 'ankâ

Anka'nın uzun kanat tüylerinin zeminine süpürge olsa yaraşacağı ne güzel şahlara yakışır yeni bir yer ve vezirlere yakışır bir düzenleme.

Zihî himmet ki koymuş nev-bahârı sûret-i kasra

Zihî san 'at şebâb eyyâmın etmiş âbveş icrâ

İlkbaharı kasrın suretine dönüştüren ne güzel bir gayret! Tazelik günlerini su gibi icra eden ne güzel sanat!

Döşenmiş ferşine kalîçeâsâ pertev-i meh-tâb

Çekilmiş farkına çün sakf-ı bâlâ sâye-i tûbâ

Zeminine tıpkı bir halı gibi ay ışığının parlaklığı döşenmiş, arasına tuba ağacının gölgesi gibi yüce bir tavan yapılmış.

Sürûr u inbisât u şevkı etdi kendüye teshîr

Olup gûyâ müselles vefk bu üç suffa-i vâlâ

Sanki bu üç yüce sofa üçlü tılsım (muska) gibi olup neşe, ferahlık, coşkuyu kendisine (sihirle) bağladı.

Ya bu fevvâre-i dil-cû ki ger sakf olmasa âbı

Çıkar tâ âsmânın tâkına medd-i nigâhâsâ

Hele bu gönül alan fiskıyenin suyu eğer tavan olmasa gökyüzünde gözün görebildiği en yüksek noktaya kadar fıskırır.

Ya bu havz-ı musaffâ karşısında kasr-ı zîbânın

Tutar âyine bir mahbûb-ı ra'nâ pîşine gûyâ

Hele bu süslü kasrın karşısındaki berrak havuz sanki güzel bir sevgilinin yüzüne ayna tutar.

Anun dahi verâsında o nâzûk kasr-ı nev-bünyâdın

Ki tarh-ı pâk-i dil-cûsuna dil meftun hîred şeydâ

Onun arkasındaki o zarif yeni yapılmış kasrın gönül alan düzenlemesine gönüleri tutulur, akıllar şaşar.

Husûsâ kim o fâhir selsebîli rûh-perver kim

Safâsı gerden-i hoy-kerde-i hûban gibi ra'nâ

Özellikle, safasını sürmek bir güzelin terlemiş gerdanının safasını sürmek gibi güzel olan, o övgüye değer selsebili can besleyicidir.

Ser-â-pâ feyz-i hâlet zîr ü bâlâ bâğ-ı pür-behcet

Ki olmuş zîri bâlâsına hayran zîrine bâlâ

Aşağısı yukarısına, yukarısı da aşağısına hayran olan, baştan aşağı niteliklerinin çok olan, aşağısı ve yukarısı sevinç bahşeden bir bahçedir.

Mübârek eyleyüp Bârî Te'âlâ 'izz ü devletle

Hemîşe sâhası şevk u tarabdan kalmasın tenhâ

Yüce Allah şeref ve saadette bu yapıyı mübarek eylesin. Alanı hiçbir zaman coşku ve sevinçten uzak kalmasın.

O şehensâh-ı vâlâ kadri hem dâmâd-ı zî-şânı

Anun da sıhr-ı hâsın dâ'imâ mahfûz ede Mevlâ

Mevla, o yüce şahlar şahını, şanlı, şerefli damadını ve onun da o özel hısmını daima korusun.

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın

Vefâda yaptı bu nev kasrı zîbâ Mustafâ Pâşâ (1140)

Ey Nedîm! (Nedim) tamamlama tarihini böyle yazdı. "Mustafa Paşa bu süslü, yeni kasrı Vefa'da yaptı."

T: 50

5. 6. 15. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine III. Ahmed'i överek başlar. O, saltanatının kapısına Hüsrev ve Dârâ gibi büyük şahların bile sığındığı, dünya şahlarının şahıdır. Bütün sultanlar onun eşiğine yüz sürse yaraşır. Sancağının hilali o derece yükseğe çıkar ki ay ve güneşle yüz yüze olur. Denizlere bereketini, sedefteki inciye veren de odur. Bütün her yer onun emrine itaat etmiştir. Ülkeyi kanunlarıyla süsleyen İbrahim Paşa da bunlardan biridir. Onun sayesinde yüce devlet yenilenmiş, tazelenmiştir. O, memleketi çöpten, pislikten temizlemiştir. Cömertliğiyle nice çaresizin derdine derman olmaktadır. Yaradılışının güzelliği cansız nesneye bile can katar. Onu Vassaf bile layıkınca tasvir edemez. O, sadrazam olduktan sonra bu makamın değerini daha da yüceltmıştır. Melek yaradılışlı, çok çalışkan, Aristo gibi nam salmış, Eflatun gibi bilgili bir sadrazamdır. Bu yaradılışıyla güneşin ışını gibi parlaktır. Bu ışının bolluğu, damadı Mustafa Paşa'yı da bir cevhere çevirmiştir. İbrahim Paşa, yumuşak tabiatıyla terslerken bile ince ve zariftir.

Vefa bahçesi o sadrazamın doğduğu yer olmuştur. Burayı nice gönül çeken binalarla süslemiştir. Zaten, ancak şanlı padişaha ve sadrazama layık olan bu bahçenin böyle yüce dayanaklı bir kasra ihtiyacı vardır. O, buraya teşrif ettikçe buranın yeni

düzenlemesi ferahlığı daha da arttıracaktır. Sonuçta şahlara yakışır bir yer, vezirlere yakışır bir düzenleme olmuştur. Yeni yapılan bu kasrın görünümü ilkbahar gibidir. Zemini parlak, tavanı yüksektir. Üç sofası vardır ve sanki bu üç sofa üçlü tılsım gibi olup neşe, ferahlık ve coşkuyu kendine bağlar. Bu üç sofa daima neşe, ferahlık ve coşku verir. Ortada suyu yükseklere çıkan bir fiskiye bulunur. Bu süslü kasrın karşısında (kasrın önünde) berrak bir havuz vardır. Ayrıca can besleyen bir de selsebili bulunur. Hayranlık uyandıran bir bahçe olmuştur burası.

Nedîm, manzumesini iki dua beyiti ve bir de yapının tamamlanma tarihini veren bir tarih beyiti ile sonlandırır.

5. 7. Fener Bahçesi

Bugün Fenerbahçe diye anılan semtte, Marmara Deniz’ne uzanan yarınada üzerinde, Osmanlı devrinde yer alan padişah bahçesidir. Adını, Marmara Denizi’nde seyretmekte olan gemilere işaret veren kandilli bir fenerden almıştı. Yöreye “Fenerlibahçe”, “Bağçe-i Fener” de denirdi.

Uzak geçmişi ve banisi konusunda tam bir bilgi yoktur. Ancak daha II. Mehmed döneminde (1451 – 1481) burada bir bahçe ve içinde köşkler olduğu, I. Selim (Yavuz) (1512 – 1520) ve I. Süleyman (Kanuni) (1520 – 1566) zamanında yenilemeler ve yeni inşaat yapıldığı rivayet edilir. 17. yüzyılın ortasında Eremya Çelebi Kadıköy’den Fenerlibahçe’ye kadar olan sahada bağların uzandığını söylemekte; hasbahçenin de çınar ve servilerle kaplanmış olduğunu eklemektedir. Bu bahçedeki köşkten, Akdeniz’den İstanbul’a gelmekte olan bütün gemiler seyredilebilmekteydi. Gene 17. yüzyılda burayı gezmiş olan Fransız seyyah Guillaume Joseph Grelot, köşke, “Hünkâr Köşkü” denildiğini kaydederken, burada düzgün patikalar ve bakımlı çiçek tarhları olduğunu yazmaktadır. Bu ifade, diğer padişah bahçelerinde doğanın kendi haline bırakılmış olmasına karşın burada belirgin bir biçimde formel bahçe düzenlemesi ilkelerinin uygulandığı izlenimini uyandırıyor.

Ayrıca Grelot’nun Relation nouvelle d’un voyage de Constantinople adlı eserinde yer alan, “La ville et le port de Constantinople” adlı panoramasında Fener Köşkü de görülmektedir. Yüksek duvarlarla çevrili büyük bir bahçe halindeki yarımada köşkler, sundurmalar, bir kule, denize açılan bir kapı, ön planda beş sıra kubbe ve bacalı, ön saçaklı bir yapı ve kesif bir servilik dikkati çeker.

Fener Bahçesi içindeki köşkler, selsebiller, havuzlar bahçe ile bütünleşmektedir. Köşkün iki tarafında birbirine paralel ikişer dizili servi sıraları biçiminde bir hazire ve gölgelik bulunuyordu. Servilerin altı gene ikişer sıralı çiçekli yastık ve tarhlarla bezenmişti. Burada İstanbul’da başka örnekleri de bulunan karakteristik bir formel bahçe tasarlanmıştı. Bu düzenli serviliğin bazı izlerine bugün de rastlanmaktadır (Artan, 1994:281-282).

5. 7. 1. Nedîm'in şiirinde Fener Bahçesi

Târîh-i Der-Sitâyiş-i Pâdişâh-ı Cihân Sultân Ahmed Hân ve Vâsıf-ı Sadr-a'zam İbrâhîm Pâşâ vü Âsaf-ı Kapûdan Mustafâ Pâşâ Bağçe-i Fenâr-ı Üskûdar

Cihan Sultanı Padişah Ahmet Han'a
Övgü ve Sadrazam İbrahim Paşa'yı ve
Vezir Kaptan Mustafa Paşa'yı Tasvir
Üsküdar Fener Bahçesi İçin Tarih

Şehenşâh-ı mu'allâ-pâye Sultân Ahmed-i Gâzî

Ki oldu sâye-i 'adlinde âbâdan bütün dünyâ

Adaletinin gölgesinde bütün dünyanın
mamur ve bayındır olduğu, yüce pâyeli
şahlar şahı Gazi Sultan Ahmed!

Leb-â-lebdir cihan ahdinde envâ'-ı meseretle

Heman her bir günü bir ıyd-ı nevdîr 'âlemin gûyâ

Onun devrinde dünya türlü sevinç ve
şenliklerle dolup taşmıştır; sanki âlemin her
günü yeni bir bayramdır.

Şeh-i a'zam veliyyü'n-ni'met-i 'âlem ki olmuşdur

Simât-ı cûdu âfâka keşîde kehkeşânâsâ

O, cömertliğinin nişaneleri samanyolu gibi
gökyüzüne dizilen, âlemin velinimeti, büyük
padişah!

Hulûs-ı kalb ile Hakka tazarru'dur işi dâ'im

Fütûhat ile anunçün anı te'yîd eder Mevlâ

Onun işi daima kalp temizliğiyle Hakk'a
yalvarıp yakarmaktır; bu nedenle Mevla da
onu zaferlerle kuvvetlendirir.

O sultân-ı cihanbandır ki İbrâhîm Pâşâyı

Vezîr-i a'zam edüp verdi revnak dehre ser-tâ-pâ

O, İbrahim Paşa'yı veziriazam yaparak
dünyaya baştan ayağa tazelik, güzellik ve
süs bahşeden, cihanın bekçisi olan sultandır.

Cihân-ı köhneyi lûtfu keremle eyledi ta'mîr

Sipihri kıldı sa'yü ihtimâmını pîr iken bernâ

Bu köhne dünyayı iyilik ve ihsanlarıyla
onardı. Talihi, çaba ve özenini yaşlyken
genç kıldı.

Sitanbulun hele her cânibin reşk-i behişt etdi

Bu da'vâya delîl olur mu Sa'd-âbâddan a'lâ

İstanbul'un her tarafını cenneti
kıskandıracak hale getirdi. Bunun
Sadabad'tan daha güzel delili olabilir mi?

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezipler hep

Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ

Çubuklu, Göksu ve diğer köşe bucak pek çok temizlenmiş, güzel yer, onun saltanatı devrinde her biri cihanı süsleyen yerlere dönüştü.

Eger seyr etmedinse her birinin tarh-ı dîlcûsın

Bu cây-ı dil-güşâyı gör de anla anları nev'â

Eğer bunların her birinin gönül alan düzenlemesini seyretmediysen bu gönül açan yeri gör de onların ne türden olduğunu anla.

Ki evvel olmuş idi hüsn ü ân u 'işvesi mestûr

Kabâ-yı köhnede bir dil-rübâ-yı mâh-rû âsâ

Eskiden bunların güzelliği, gönülçeliciği tıpkı gönül alan, ay yüzlü bir sevgili gibi köhne bir giysinin altında örtülü kalmıştı.

Pes ol destûr-ı zî-şan nâib-i hoş-tab'-ı dânyâya

Buyurdu tâ ki tarh-ı dil-fîrîbin ede müstesnâ

Sonuç olarak o şanlı sultan, güzel yaradılışlı, bilgili vezire buranın gönül aldatan, alımlı bir düzenlemeyle müstesna kılınması buyruğunu verdi.

O mi'mâr-ı hüner de eyleyüp sad şevk ile hidmet

Güzel pâkize ma'nâ ihtirâ' etdi hele hakkâ

O hüner mimarı da büyük bir coşkuyla hizmet ederek doğrusu güzel, saf bir mana, benzeri görülmemiş bir (yer) oluşturdu.

Zihî pâkize nüzhetgâh kim şâh-ı nihâlinde

Konup murg-ı çemen erbâb-ı tab'a böyle der gûyâ

Sanki fidanının dalına konan kuşların, güzel yaradılışlı insanlara bu şekilde söylediği güzel, saf bir sevinç yeri.

Şu havz-ı pâke bak da sîne-i yârı getir yâda

Şu nahli gör de bârî n'iydügün bil kâmet-i bâlâ

Şu tertemiz havuza bak da yârin sinesini hatırla, şu fidanı gör de uzun boyun ne olduğunu anla.

Bunu seyr etmeden gitdi cihandan neyleyim 'Örfî

Ki Keşmîriyyesin bâri edeydi âteşe ilkâ

Şair Örfî bunu seyredmeden dünyadan göçüp gitti, neyleyeyim? Bari Keşmîriyyesini ateşe atsaydı.

Dirîgâ Hâfız-ı Şîrâzî dahı kılmadan gitdi

Musallâ nâmını yâd etmege tövbeyle isti'fâ

Yazık ki Hafız Şirazi⁴⁹ de musalla adını
anmak için tövbe edip affını istemeden gitti.

Ya Sâ'ib görmüş olsa Çâr-bâğ-ı İsfahan faslın

Ne gûne rahne-i dîvâra eylerdi nihân âyâ

Ya Sâ'ib İsfahan'ın Çârbâğ'ının zamanını
görmüş olsaydı acaba duvardaki gediğe nasıl
saklardı.

Hele Hak dâ'im etsin Hazret-i sadr-ı cihandarı

Mü'eyyed eylesin ikbâl ü câhın Hâlik-ı yektâ

Yüce Yaratan, cihanı ele geçirmiş sadrazam
hazretlerini kalıcı kılsın, geleceğini ve
itibarını sağlamlaştırsın.

Muvaffakdır her işde Hak budur kim re'y ü tedbîri

Görür her müşkili bir gûne külfet çekmeden aslâ

Doğrusu o her işte başarılıdır, onun fikirleri
ve bulacağı çareler her zorluğu en ufak bir
sıkıntı çekmeden ortadan kaldırır.

Bu rütbe 'akl u rüşde mâlik olmak nice mümkündür

Bir âdem Bû 'Alî yâhud Aristo olsa da farzâ

Bir insanın İbn-i Sinâ ya da Aristo olduğunu
farz etsek bile bu derece akıl ve olgunluğa
sahip olması nasıl mümkün olabilir?

Bu âb-ı dil-gûşâ oldukça cârî havz-ı dil-cûya

Cihân içinde kılsın emrini fermânını icrâ

Bu gönül açan su, bu gönül alan havuza
döküldüğü sürece o da bu dünyada hükmünü
yürütsün.

Bu mısra'la Nedîmâ dedi tahsin birle târîhin

Bu nüzhetgâhı İbrâhîm Pâşâ eyledi ihyâ (1140)

Ey Nedîm! Bu mısra ile (Nedim) onu överek
bu tarihi söyledi. "Bu eğlence yerini İbrahim
Paşa ihya etti."

T: 7

5. 7. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine III. Ahmed'i överek başlar. Onun adaletiyle bütün dünya şen ve bayındır olmuştur, zamanında sanki yaşanan her gün bir bayram günü gibidir. Onun cömertliği sonucunda pek çok eser meydana getirilmiştir. O, alemin velinimet, büyük padişahdır. O, bütün bunları yerine getirirken Allah'a yalvarıp yakarmaktadır.

⁴⁹Hafız Şirazi, İran'ın önde gelen lirik şairlerindendir. Doğum tarihi 1317 ya da 1326 olabilir. İyi bir öğrenim görmüştür. Öğrenimi sırasında Kuran'ı ezberlediği için Hafız lakabını almıştır. Kaside, rubâî ve kıtalar yazmıştır; ama asıl ününü gazeleriyle kazanmıştır. Gazelleri Fars edebiyatında türünün en gelişmiş örnekleri sayılır. Hafız'ın Türk Divan şiirine de geniş ve sürekli bir etkisi olmuştur.

Bu sebeple Allah da daima onu zaferlerle kuvvetlendirir. III. Ahmed, İbrahim Paşa'yı vezir-i azam yaparak bütün dünyaya tazelik ve süs bahşetmiştir. Bütün eskimiş, çökmüş yerleri, iyilik ve bağışlarıyla onarmıştır ve sonuçta İstanbul'un her yerini cenneti kıskandıracak hale getirmiştir. Bunun da Sa'd-âbâd'dan daha güzel bir delili olamaz. Çubuklu, Göksu ve daha pek çok yer temizlenip onun saltanatı devrinde cihanı süsleyen yerlere dönüşmüştür. İşte bu bahçenin düzenlemesi, yapılanlar hakkında bir fikir verebilir. Eskiden beri bütün bu yapıların ve mekanların güzelliği saklı kalmıştır.

5. 8. Câmi

5. 8. 1. Fatma Sultan Cami

Fatma Sultan Camisi, Eminönü İlçesi'nde, İstanbul Valiliği (eski Bâb-ı âli) karşısındaki Gümüşhaneli Sokağı'nda idi. III. Ahmed'in kızı, Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan tarafından 1140/1727'de yaptırılmıştır. Caminin yerinde evvelce terzibaşlarından Pirî Ağa'nın mescidi bulunuyordu. İbrahim Paşa burada bir saray yaptırdığında, mescidin yerinde Fatma Sultan da bir cami inşa ettirmiştir. Küçük Çelebizade Asım Efendi'nin yazdığına göre, caminin açılışı 1140/1727'de padişah ve sadrazamın katılımıyla yapılmıştır. Nedîm, divanında yer alan, yukarıda çevirisi yapılmış 14 beyitlik uzun tarih manzumesinde harap mescidin yerinde bir "ma'bed-i zîbâ" yaptırıldığını anlatır. Bu manzumenin son beyiti, caminin kapısı üstündeki kitâbede yer almıştı. Bir arşiv belgesi de caminin yapımı ile birlikte aynı tarihte Rumeli'de Berkofçe ve Manastır'daki arazilerin gelirlerinin bu ibadet yerine tahsis edildiğini bildirir.

Fatma Sultan Camii, Ekim 1755'te Bâb-ı âli ve çevresini harap eden yangında yanmış olmalıdır. 1175/1761'de yıldırım isabeti ile yıkılan Fatma Sultan Camii eğer bu ise (bir tane de aynı adda Topkapı'da vardır) önemli ölçüde zarar görmüş olmalıdır. 1808'de Alemdar Mustafa Paşa olayında çıkan yangında da belki yeniden zarar gören cami, Ağustos 1826'daki Hocapaşa yangınında büyük ölçüde harap olduğundan, II. Mahmud tarafından 1243/1827'de ihya ettirilmiş olup, bunu belirten bir kitâbe, kapısı üstünde bulunuyordu.

Fatma Sultan Cami, 1280/1863'ten sonra, Gümüşhaneli Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin şeyhliğini yaptığı Nakşibendî Tarikatı'nın Halidî kolunun dergâhına bağlanmış ve Gümüşhanevi Tekkesi adı altında, 1925'e kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1956/1957'de ise tamamen yıktırılmıştır.

III. Ahmed döneminde yapılan ilk Fatma Sultan Camii'nin mimarisi ve iç süslemesi hakkında bir bilgi yoktur. Çok ihtişamlı olduğu tahmin edilebilir. Nedîm'in tarih kitâbesi de kaybolmuştur. Cami duvarlarının eski binadan kalıp kalmadığı araştırılmadan bu tarihi eser acele yıktırılmıştır. Cami uzunlamasına dikdörtgen planlı olup üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştü. Son cemaat yerinin cephesi ahşap kaplı olup buradan içeriye açılan kapının üstünde oval bir çerçeve içinde üstü, Cumhuriyet döneminde alçı ile kapatılmış bir tuğra ile 1827 tarihli

manzum kitâbe yer almıştı. Son cemaat yeri tavanında yaldızlı kabartma bir süsleme vardı. İç mekânda duvarlar kalemişi nakışlarla bölümlere ayrılmıştı. Ayrıca duvarlar ile tavanın birleştiği kenarda da nakışlar vardı. Cami yalnızca sol tarafında iki sıra pencereden ışık alıyordu. Sağda ise üç büyük kafese sahip yarım yuvarlak çıkma halinde bir mahfil bulunuyordu. Uzun yıllar İstanbul silüetinde şerefeden yukarısı eksik halde görülen, kesme taş minare ise II. Mahmud dönemine aitti (Eyice, 1987).

5. 8. 1. 1. Nedîm'in şiirinde Fatma Sultan Camii

Târîh-i Berâ-yı Câmî'-i Fâtıma Sultân Der-Nezd-i Pâşâ Kapsu

Paşa Kapısı Yakınındaki Fatma Sultan
Camii İçin Tarih

Şehenşâh-ı hümayun-pâye Sultân Ahmed-i Gâzî

Füruğ-ı şem'-i mihrâb-ı hilâfet sâye-i yezdân

Hilafet mihrabının mumunun ışığı, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, kutlu payeli şahlar şahı Gazi Sultan Ahmed!

Îmâm-ı milket ü millet hatîb-i minber-i şevket

Mu'in-i dîn ü devlet muktedâ-yı cümle-i şâhân

Ülkenin ve milletin imamı, azâmet minberinin hatibi, dinin ve devletin yardımcısı, bütün şahların en önde geleni!

Aceb mi mültecâ-yı pâdişâhân-ı cihân olsa

Nigehdârende-i beyt-i Hudâdır himmeti her ân

O, dünya padişahlarının sığınma yeri olsa buna şaşılır mı? (Nitekim) onun çalışkanlığı, her daim Allah'ın evini koruyup gözetendir.

Duâ-yı hayrı halka beş vakitde farz-ı zimmetdir

Ki oldu devletinde şeş cihet ma'mûr u âbâdân

Ona beş vakit hayır duası etmek halkın boynunun borcudur; nitekim onun saltanatı sırasında altı yön de mamur ve bayındır oldu.

O hâkân-ı kerîmin duhter-i pâkîze-ahlâkı

Semiyî-yi Hazret-i Zehrâ cenâb-ı Fâtıma Sultân

O iyilik sahibi sultanın güzel, temiz ahlaklı kızı, Hazreti Zehra'nın adaşı Fatıma Sultan hazretleri.

O sultân-ı mu'allâ-şân ki olmuşdur anun zâtı

Gül-i evvel-zuhûr-ı bâğ-ı sulb-i husrev-i devrân

O; zâtı, devran padişahının zürriyet (soy) bahçesindeki en erken açan gül olan yüce şanlı sultan!

Nezâhat sâha-i 'ismet-sarây-ı hâsına câ-rûb

Sa'âdet haclegâh-ı devlet ü iclâline derbân

Zariflik; onun tertemiz, özel sarayının yerinin süpürgesi, saadet ise onun yücelik ve devletinin gelin odasına kapıcı olmuştur.

Geçerken devlet ü 'izzetle bir gün gördü kim olmuş

Sarâya muttasıl meşid mürûr-ı dehr ile vîrân

Bir gün mutluluk ve yücelikle geçerken saraya bitişik, zamanın geçişiyle yıkılacak gibi olmuş bir meşid gördü.

Karîn-i izdivâcî âsaf İbrâhîm Pâşâyâ

Buyurdu kasdım etmekdir bunu bir câmi'-i zî-şân

Onunla evlenmek şerefine nail olan Âsaf (vezir) İbrahim Paşa'ya amacının bu yapıyı şanlı bir camiye dönüştürmek olduğunu buyurdu (söyledi).

Bu sıdk-ı niyyetinden sadr-ı 'âlî-şân olup menûn

Edüp tergîb u teşvîk eyledi gâyetle istihsân

Bu güzel, doğru amacından dolayı yüce şanlı sadrazam memnun olup onu destekleyip heveslendirdi ve son derece savundu.

O sâ'at emr edüp bu ma'bed-i zî-şânı yaptırdı

Ki olur tarh-ı matbû'un temâşâ eyliyen hayrân

Hemen emrederek düzenlenişindeki güzelliği görenlerin hayran kaldığı, bu şanlı mabedi yaptırdı.

Te'âlallah zihî vâlâ 'ibâdetgâh-ı rûşen kim

İçinde berk urur envâr-ı rahmet pertev-i îmân

Allah'a şükürler olsun! İçinde rahmet nurları, iman ışıkları şimşekler gibi çakan, yüce, aydınlık bir ibadethane oldu.

Îlâhî olalar iclâl ü 'izz ü câh ile dâ'im

Şehenşâh-ı câh-ı cihan sultân-ı zî-şân âsaf-ı devrân

Allah'ım! Dünya makamının şahlar şahı, şanlı sultan (ve) devrin Âsafi yücelikle, kıymet ve kudret ile daima var olsunlar!

Bu mısra'la Nedîmâ söyledi târîh-i itmâmın

Ne a'lâ câmi' ihyâ etdi el-hak Fâtıma Sultân (1140)

Ey Nedim! (Nedîm) bu mısrayla tamamlanma tarihini söyledi. "Allah için Fatma Sultan ne yüce bir cami diriltti (canlandırdı)."

T: 20

5. 8. 1. 2. Değerlendirme

Nedîm, Fatma Sultan Caminin tarih manzumesine III. Ahmed'in övgüsüyle başlar. III. Ahmed, bütün şahların en önde gidene, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi, kutlu payeli bir padişaktır. O, her zaman Allah'ın evini koruyup gözetir. Onun saltanatı sırasında her yan bayındır ve mamur olmuştur. Bu iyilik sahibi sultanın temiz ahlaklı, büyük kızı Fatma Sultan, bir gün geçerken saraya bitişik, yıkılmak üzere olan bir mescit görmüştür. Eşi, sadrazam İbrahim Paşa'ya amacının burayı şanlı bir camiye dönüştürmek olduğunu söyler, İbrahim Paşa da onun bu isteğini destekler ve hemen emrederek bu şanlı camiye yaptırır. Burası nurlu, aydınlık bir cami olur.

Nedîm, manzumesini III. Ahmed ve İbrahim Paşa'nın daim olması için ettiği bir dua ve caminin yapım tarihini veren son beyitle tamamlar. Bu cami H. 1140'ta tamamlanmıştır. Nedîm'in gerçekçi bir bakış açısıyla yazdığı bu manzumesinden günümüzde olmayan Fatma Sultan Cami'nin nerede olduğu ve hangi sebeple yapıldığı çıkarımına varılabilir.

5. 8. 2. Damad İbrahim Paşa Camisi

Damad Nevşehirli İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan camii, H. 1140'ta yani M. 1727'de Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şair Nedîm'in yazdığı yirmi satırlık sülüs kitâbesi ile cami, sekiz duvar payesine ve sekizgen kasağa oturan 16 m. çapında tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Uzun bacalar halinde ve alemli takviye kuleleri kubbenin etrafını çevirmektedir. Ayna tonozlu mihrap bölümü dışa çıkıntılıdır. Ferah ve aydınlık bir mekânı olan camide kemer ve kubbeler zengin kalemişleri ile renklendirilmiştir. Girişin iki tarafında, sağda ajurlu ve zengin mermer işlemeli, solda çok sade olarak birer mahfil vardır.

Mermerden mukarnaslı mihrap nişi tepelik kısmında lâle ve iç içe kıvrık dallarla kabartma süslemeler halinde işlenmiştir. Taştan minberin zengin işlenmiş mermer kapısı, taç kısmında lâle ve kıvrık dal motifleri ile süslüdür. Cami içinde Lâle Devri özellikleri yanında, klasik rûmî, hatayî ve lotuslar da göze çarpmaktadır (Aslanapa, 200

5. 8. 2. 1. Nedîm'in Şiirinde Damad İbrahim Paşa Camisi

Târîh-i Câmî'-i İbrâhîm Pâşâ Der-Nev-şehir Nâm-ı Diger Muşkara

Nevşehir'deki – diğer adıyla Muşkara –
İbrâhîm Pâşâ Camisinin Tarihi

Sadr-ı a'zam âsaf-ı 'âlî-cenâb-ı muhterem

Sadrazam, saygıdeğer, cömert, haysiyetli
Âsaf, yani cömertlik ve bağış madeni
İbrahim Paşa!

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ ma'den-i cûd u 'atâ

Ol vezîr-i bende-perver kim zamânında anun

Buldu 'âlem feyz-i eltâfiyle nev hüsn ü bahâ

O, (onun) zamanında iyiliklerinin bolluğuyla
yeni bir güzellik ve zariflik bulan dünyanın
kul besleyen veziridir.

Hazret-i dâmâd-ı Ekrem kim kemâl-i re'feti

Kılmada her gün nice muhtacı makrûn-ı gınâ

Merhametinin eksiksizliği, her gün nice
ihtiyaç sahibini zenginliğe ulaştıran, çok
şeref sahibi, cömert bir damattır.

Bâ-husûs işte bu Nev-şehir-i mu'allânın dahi

Etdi her bir gûşesin âsârı hûb u dil-güşâ

Sonuçta âbideleri işte bu yüce Nevşehir'in
dahi her bir köşesini gönül açan ve güzel
eyledi.

Bu münevver câmi'-i âlîyi bünyâd eyleyüp

Buldu bu şehir-i lâtifin kadri hakkâ ı'tilâ

Bu nurlandırılmış yüce, ulu camiyi yaptırıp
doğrusu bu güzel şehrin değerini yükseltti.

Habbezâ cây-ı mukaddes sâha kim şâm u seher

Kudsiyan gelmektedir kasd-ı ziyâretle ana

Akşam ve seher (vakti) ziyaret niyetiyle
meleklerin geldiği, ne sevimli kutsal ve
mübarek bir yer.

Habbezâ nev-câmi'-i Enver ki her bir revzeni

Nûr-ı tevfiik-i hidâyet ile olmuş rûşenâ

Her bir penceresi hak yoluna
yönlendirmenin nuruyla parlayan, ne
sevimli, çok nurlu bir yeni cami.

Her mü'ezzin kim menârı üzre olur nağme-sâz

Şâh-ı gülde bülbül-i gûyâyâ benzer gûyiyâ

Her müezzin onun nuruyla şarkı söyleyen
olur, sanki gül dalında konuşan bülbüle
benzer.

Bu mu'azzam câmi' oldukça mekân-ı kudsiyân

Eyleye mahfûz bânîsin cenâb-ı kibriyâ

Bu büyük, ulu cami meleklerin mekânı
oldukça yüce Allah yaptıranı korunmuş,
gözetilmiş eylesin.

Dedi bu mısra' ile târîh-i itmâmın Nedîm

Kıldı İbrâhîm Pâşâ câmi'-i Enver bînâ (1140)

Nedim bu mısra ile tarihinin tamamını
söyledi. “İbrahim Paşa nurlu, ışıklı bir cami
yaptırdı.”

T: 25

5. 8. 2. 2. Değerlendirme

Nedîm, Damad İbrahim Paşa Camisi'nin tarih manzumesine İbrahim Paşa'yı överek başlamıştır. İbrahim Paşa, saygıdeğer, cömert, haysiyetli bir sadrazamdır. Onun zamanında dünya, iyiliklerinin bolluğuyla yeni bir güzellik ve zerafet kazanmıştır. O, merhametli kişiliğiyle pek çok ihtiyaç sahibini zenginliğe ulaştırmış, onun yaptırdığı abideler, Nevşehir'in her bir köşesini güzelleştirmiştir. Bu nurlu, ulu cami ile Nevşehir'in güzelliği bir kat daha artmıştır. Bu cami, kutsal ve mübarek bir yerdir ve camları hak yoluna yönlendirmenin nuruyla parlar.

Nedîm, tarih manzumesini bir dua ve caminin yapım tarihini veren bir beyitle bitirir. Bu nurlu, ışıklı cami H. 1140'ta yapılmıştır.

5. 9. İbrahim Paşa Medresesi

Damad İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan, günümüzde Damad İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi olarak kullanılan medrese, camiyle aynı platform üzerinde, caminin batısında, Cami-i Cedid Caddesi'nin karşı kenarında bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlı medrese, revaklı bir avlu etrafına dizilmiş bir baş oda, on yedi medrese odası ve doğu-batı aksındaki medreseye giriş ve avluya geçiş eyvanlarından oluşan bir plan şemasına sahiptir. Medrese plan şeması klasik Osmanlı medresesi planından çok büyük bir değişiklik göstermez. Medresede dikkati çeken, baş odada tepe penceresiyle, alt sıra pencereleri arasında odayı çepeçevre çevreleyen ve Türk konut mimarisinde odanın önemli bir unsuru olan sergenin bulunmasıdır. Ayrıca baş odadaki kedi gözleri de konut mimarisiyle anıt mimarisi arasında bağlantı kurulan çalışmaları destekleyen bir diğer elemandır.

Giriş kapısı, güneyde giriş revağına açılan baş oda, batı cephesinde (sokak cephesi) üç, doğu cephesinde revağa açılan bir tane ahşap kapaklı pencere ve bunların üzerinde kuzey ve doğu duvarlarında duvar aksına yerleştirilmiş petek vitraylı birer tepe penceresiyle aydınlatılmaktadır. Duvarlarında ve kubbesinde Lâle Devri kalemişlerinin güzel örneklerine sahip baş odada ocak yoktur. Duvarlarında beş kitap nişi bulunur.

Başoda ve medrese odalarının kapıları basık kemerli kapılardır ve baş oda kapısının üzerinde mermer kitâbe taşı bulunur. Medrese giriş kapısı, dikdörtgen bir çerçeve içinde kemer taşları geçmeli olarak örülmüş, basık kemerli bir kapıdır. Üzeri kurşun kaplanmış geniş bir saçakla korunan kapıda dikdörtgen çerçeveye kemer arasında medresenin kitâbesi yer alır. Medresenin kitâbesi Seyyid Vehbî tarafından yazılmıştır.

Lâle Devri, bezeme alanında kullanılan natüralist üslupta yapılmış vazo içinde çiçek buketleri, dal üzerinde yaprak ve çiçeklerden oluşan kompozisyonlar, serbest yerleştirilmiş veya bantlar halinde düzenlenmiş çiçekler ve kâse içinde meyvalardan oluşan motifleriyle tanınan bir dönemdir. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa Cami ve medrese başodası bezemesinde de dönemin revaçta olan bu motifleri İstanbul'daki örneklerine benzer mükemmellikte yapılmıştır (Aktuğ, 1993).

5. 9. 1. Nedîm'in şiirinde Damad İbrahim Paşa Medresesi

Târîh-i Medrese-i İbrâhîm Pâşâ Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki İbrahim Paşa Medresesinin tarihi

Pür-himem Dâmâd İbrâhîm Pâşâ-yı kerîm

Lâyıkınca lûtf u ikrâm eylemekde herkese

Çok gayretli, kerem sahibi (cömert) Damad İbrahim Paşa, herkese hak ettiği şekilde bağış ve ağırlamada bulunmaktadır.

Cûd u ihsânında vardır şöyle feyz-i terbiyet

Gül biter dokunsa dâmânı eger hâr u hâse

Eteği çalı çırpıya dokunsa gül bitecek kadar cömertlik ve ihsanında terbiye çokluğu (fazlalığı) vardır.

Yapdı neşr-i ilm için böyle mahall-i bî-bedel

Kim fezâsı döndü ziynetle bahâr-ı nev-rese

İlim yaymak için, boşluğu (bu) süsle yeni yetişen bahara dönen, böyle benzersiz bir yer yaptırdı.

Habbezâ bu bık'a-i nâzûk binâ kim ferşine

Perr-i tâvûs-ı cinandan olsa lâyık miknese

Döşemesine, (halısına) cennetteki tavus kuşunun kanadındaki tüylerden yapılmış süpürgenin yakıştığı ne güzel ve zarif büyük yapı.

Dedi itmâmına tahsin birle târîhin Nedîm

Tarh-ı İbrâhîm Pâşâ pâk u zîbâ medrese (1139)

Nedim, takdir ederek tarihinin tamamını dedi, "temiz ve süslü medrese İbrahim Paşa'nın düzenlemesidir."

T: 26

5. 9. 2. Değerlendirme

Nedîm, yukarıdaki kısa tarih manzumesine İbrahim Paşa'yı överek başlamıştır. İbrahim Paşa, herkese hak ettiği şekilde davranan, gayretli, kerem sahibi ve cömert bir kişidir. O, ilim yaymak için böyle benzersiz bir yapı inşa ettirmiştir. Güzel ve zarif bir bina olmuştur. Nedîm, binanın zarıflığını ve süsünü anlatmak için birtakım benzetmelerden faydalanmıştır. Örneğin, bina yapıldıktan sonra binanın boşluğu yeni yetişen bahara dönmüştür. En son beyitte Nedîm, medresenin yapım tarihi olan H. 1139 yılını vererek manzumesini bitirir.

5. 10. Nevşehir'deki İbrahim Paşa İmaretı

Damad İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan imaret, M. 1727de yaptırılmıştır. Bugün de aşevi olarak kullanılan imaret, caminin batısında medreseyle sıbyan mektebi arasında, bu kısımdaki diğer yapılar gibi, Cami-i Cedid caddesi'ne paralel bir konumda yer alır. İmaret, avlunun kuzeyine yerleştirilmiş bir mutfak ve iki odayla, avlunun batısındaki tuvaletler ve avlunun güneyindeki sıbyan mektebinin altındaki kayaya oyulmuş depo mekanından oluşur. Avlunun güneybatı köşesine yakın bir yerde de sıbyan mektebinin batısındaki küçük avluya çıkan merdivenlere açılan kapı yer alır. Külliyedeki diğer yapılar gibi imaret de yörede çıkarılan taştan kesme taş örgü tekniğinde örülmüştür.

Medrese giriş kapısının benzeri olan imaret avlusu giriş kapısı, üzeri geniş ahşap saçaklı, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, kemer taşları geçmeli olarak örülmüş, basık kemerli bir kapıdır. Dikdörtgen çerçeveye kemer arasında imaretin kitâbesi bulunur (Aktuğ, 1993). İmaretin kitâbesini Seyyid Vehbî yazmıştır.

5. 10. 1. Nedîm'in şiirinde İbrahim Paşa İmaretı

Târîh-i İmâret-i İbrâhîm Pâşâ Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki İbrâhîm Paşa İmaretinin

Tarihi

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı kerem-güster

Getirmez bir dahı misl ü nazîrin gerdiş-i eflâk

Feleğin dönüşünün eşini (benzerini) bir daha getiremeyeceği, kerem sahibi, cömert, vezir-i azam İbrahim Paşa!

İmâret yapıdırup bunda kemâl ü cûd u re'fetle

Gürûh-ı ehl-i cû'u fakre vakf etdi nice emlâk

Burada cömertlik, olgunluk ve merhametle imaret yaptırıp aç ve fakir olan topluluğa nice emlak bağışladı.

Olup sadr-ı sa'âdetde mukîm ol sadr-ı 'âlî-şân

Hasedle dilleri a'dânın olsun dâ'imâ sad çâk

O şan ve şerefi büyük olan sadrazam, sadaret makamında ikamet ederken düşmanların dilleri (gönülleri) daima kıskançlıkla yüz yerinden yarılsın.

Nedîmâ harf-i menkût ile târihin hesâb etdim

İmâret yapıdı sâhib-devlet İbrâhîm Pâşâ pâk (1140)

Ey Nedim, noktalı harfle tarihini hesapladım, “devlet sahibi İbrahim Paşa temiz bir imaret yaptı.”

T: 27

5. 10. 2. Değerlendirme

Nedîm, imaret için yazdığı kısa tarih manzumesine İbrahim Paşa'nın övgüsüyle başlamıştır. İbrahim Paşa, kerem sahibi ve cömerttir. Onun gibi bir sadrazam bir daha dünyaya gelmez. O, cömertlik, olgunluk ve merhametle bu imareti yaptırmış, aç ve fakir topluluğa bağışlamıştır. Nedîm, bu tarih manzumesinde imaretin özellikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Sadece bu imaretin ne için yaptırıldığını öğrenmekteyiz. Nedîm, bir dua ve yapım tarihinin geçtiği bir beyitle manzumesini sonlandırır. Bu tarih H. 1140 yılını vermektedir.

5. 11. Nevşehir'deki Kervansaray

Damad İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan kervansaray, M. 1727'de Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Girişi külliyenin diğer yapılarının bulunduğu kottan ayrı, aşağıdan, bugünkü Belediye Caddesi'nden olan kervansaray, camii avlusu altında tasarlanmıştır. İki kısımdan oluşan kervansarayın büyük bölümü cami avlusunun oturduğu kayanın içine oyulmuştur. Birinci bölüm dokuz ayakla taşınan beşik tonozlarla örtülmüştür. Giriş cephesindeki dört aksın içi boş bırakılarak giriş sağlanmıştır. A. Kuran'a göre bu mekânın batısında *“penceresiz dikdörtgen bir oda, onun doğusunda uzun, karanlık bir dehliz yer alır. Dehliz kaya içine oyulmuş ortasında ayaklar bulunan büyük bir hacme geçit verir.”*⁵⁰ İlk bölümünden daha alçak olan ikinci bölüm ise ortasında kayadan oyulmuş iki tane kolonumsu destek bırakılarak tamamen kaya içine oyulmuş bir mekandır. Sadece kayanın önüne giydirilmiş olan istinad duvarı yörede çıkarılan taşlardan örülmüş kesme taş örgüsüne sahiptir. İkinci mekana da istinad duvarı üzerine açılmış, örtüye kadar yükselen sivri kemerli bir açıklıktan girilir.

Yörede hâlâ çok sayıda örneğine rastlanan kaya içine oyularak yapılmış odaların benzeri olan bu mekanlar, sıbyan mektebinin altında imarete hizmet veren (büyük olasılıkla erzak deposu olarak kullanılan) kaya içine oyulmuş mekanla aynı doğrultuda bulunmaktadır. İstinad duvarlarının boyutundan anlaşıldığı gibi büyük bir teraslama işleminin yapıldığı külliye arazisinde iki farklı kotta birbirinden uzak olan bu mekanların aynı açılarla yerleştirilmesi, zemindeki kaya oluşumunun jeolojik özelliğine bağlı olarak aralarında bir tasarım bütünlüğü olduğuna dikkat çeker. Bu da bu mekanların külliye inşaatı sırasında yapıldığını düşündürmektedir (Aktuğ, 1993).

Kervansaray, külliyenin diğer yapılarının bulunduğu platformdan daha aşağıda oluşturulan bir platformda yapılmıştır. Kervansarayın önünde istinad duvarlarıyla çevrili boş alanda da muhtemelen İbrahim Paşa'nın yapılmasını istediği *“İstanbul hanları gibi yirmi, otuz odayı içeren⁵¹, tüccarların mal ve eşyasını saklayabileceği, dıştaki on iki – on beş dükkanda abacı, çuhacı, kumaşçı içerdeki dükkanlarda da kuyumcu esnafının bulunacağı ve Payas'tan gelen tüccarların konaklayacağı küçük han”* yer alıyordu.

⁵⁰A. Kuran, 1971. “Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye, Vakıflar Dergisi, sayı IX. Ankara, s. 245

⁵¹Ahmet Refik, 1924. Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 14. Sene, no. 3 (80), İstanbul, s. 181-182.

Bu tanıma göre hanın iki katlı, bir avlu etrafında zemin katta kıymetli mal satan tüccarların dükkanları ve üst katta mal getiren tüccarların konakladığı dışa kapalı bir kısım, çevresinde dışa açılan bir dizi dükkanın yer aldığı plan şeması olmalıdır. Camii avlusu altında yer alan dışa kapalı kervansaray mekanları da kervanla gelen eşyaların depolandığı ve hayvanların gecelediği bölümler olmalıdır. Yukarıdaki manzume bu han için Nedîm'in yazdığı tarih manzumesidir. Hanın kitâbesini ise Râşid yazmıştır (Aktuğ, 1993).

5. 11. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Kervansaray

Târîh-i Kârbân-sarây Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Kervansaray'ın Tarihi

Mu'allâ-pâye İbrâhîm Pâşâ kim odur şimdi

Şehenşâh-ı cihanbâna vezîr-i a'zam u dâmâd

Şimdi dünyanın bekçisi şahlar şahına
veziriazam ve damad olan, yüksek rütbeli
İbrahim Paşa!

Geleden sadr-ı a'lâya kemâl-i cûd u re'fetle

Cihânı eyleyüp ma'mûr halkı eyledi dil-şâd

Merhamet ve cömertliğinin eksiksizliğiyle
yüce makama geldiğinden beri dünyayı
bayındır; halkı, gönlü hoş eyledi.

O destûr-ı güzînin mevlid-i vâlâsı olmağla

Bu nev-şehirî dahı kıldı kemâl-i lûtf ile âbâd

O seçilmiş vezirin yüce doğum yeri
olduğundan bu Nevşehir'i dahi lutfunun
eksiksizliğiyle bayındır hale getirdi.

Anun sükkânına lâzım olan eşyâyı bi'l-cümle

Edüp cûdu kemâl-i ziyet ile bî-kusûr-ı i'dâd

Orada oturanlara gerekli olan eşyayı
tamamlayıp cömertliği, süsünün (bezeğinin)
tamlığıyla (onu) kusursuz hazırladı.

Misâfir zümresin de etmek için lûtf ile terfîh

Bu hân-ı pâki dahı kıldı bunda himmeti bünyâd

Gayreti ve emeği, misafir zümresini de
lutfuyla bollukta yaşatmak için burada bu
temiz (pak) hanı yaptı.

Kemâl-i ziyet ile oldu gûyâ bir sarây-ı pâk

Ki her bir sofa bir maksûre-i dil-cûy-ı 'ayş-âbâd

(Burası), sanki süsünün, bezeğinin
tamlığıyla her bir sofası gönül çeken,
yaşanası bir kasır gibi olan, temiz, saf bir
saray oldu.

Ne 'alî vü bülend olmuş binâ-yı dil-keşi el-hak

Ne istihkâm ile vaz'eylemiş bünyâdını üstâd

Doğrusu bu gönül çekici bina ne yüce
olmuş, temelini üstad ne kuvvetli koymuş.

Dedi menkût ile târîh-i itmâmın Nedîm anun

Bu hân-ı pâki İbrâhîm Pâşâ kıldı nev-bünyâd (1140)

Nedim, onun tarihinin tamamını noktalı
harflerle dedi. "Bu temiz hanı İbrahim Paşa
yeni yaptı."

T: 28

5. 11. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu manzumesine Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın övgüsüyle başlamıştır. Yüksek rütbeli İbrahim Paşa, dünyanın bekçisi, şahlar şahı III. Ahmed'in vezir-i azamı ve damadıdır. O, cömert kişiliğiyle sadrazamlık makamına geldiğinden beri her yeri bayındır, halkının gönlünü de hoş etmiştir. Nevşehir onun doğum yeri olduğundan burasını da lutuflarıyla bayındır hale getirmiştir. Orada gerekli olan her şeyi süsünün bezeğinin tamlığıyla yerine getirmiştir. İbrahim Paşa, misafir zümresini de unutmamış, onları da lutfuyla bollukta yaşatmak için bu hanı yaptırmıştır. Bu han, her bir sofası kasır gibi olan, süsü bezeğiyle kusursuz bir saray gibi olmuştur. Onu yapan üstad temelini son derece sağlam yapmıştır ve burası yüce bir han olmuştur. Nedîm, son beyite bu hanın H. 1140 olan yapım tarihini verir.

5. 12. Hamam

5. 12. 1. Nevşehir'deki Hamam

Damad İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan hamam, külliye'nin kuzeyinde, Cami-i Cedid Caddesi'yle Belediye Caddesi'ni birleştiren yokuş üzerinde kervansarayın karşısındadır. Erkekler için hizmet veren hamamın soğukluk kısmı, iki yanında basık beşik tonozla örtülü birer oda bulunan beşik tonozla örtülü giriş eyvanı ve bunların açıldığı kubbe örtülü kare bir mekandan oluşur. Kare mekanda, dışta sekizgen bir kasnakla desteklenen kubbeye geçiş, tromplar ve aralarındaki pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbenin tepesindeki sekizgen planlı aydınlatma feneriyle içerisi aydınlatılmaktadır. Ortasında sekizgen planlı, fiskiyeli, mermer bir havuz bulunan mekânı güneybatı ve güneydoğu duvarları boyunca, taştan yapılmış bir sedir çevreler.

Yörede çıkarılan taşlardan kesme taş tekniğinde örülmüş olan hamamın giriş kapısı yokuş üzerinde bulunur ve içerideki ılık ve sıcaklık kapılarıyla aynı aks üzerine yerleştirilmiştir. Üstü kurşunla kaplanmış geniş ahşap bir saçakla korunan kapı, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, üzerinde içi dolu, kemer taşları duvar yüzeyinden 2 cm. girinti yapan bir sivri kemer bulunan basık kemerli bir kapıdır. Hamamın kitâbesi dikdörtgen çerçeveye sivri kemer arasına yerleştirilmiştir. Girişin sağ tarafındaki odanın penceresinin üzerindeki kitâbe ise İbrahim Paşa'nın ilk yaptırdığı eski hamama aittir (Aktuğ, 1993).

5. 12. 1. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Hamam

Târîh-i Hammâm-ı Nüh-kıbâb Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Dokuz Kubbeli Hamamın Tarihi

Şehriyâr-ı bahr u ber sâhib-kırân-ı şark u garb

Husrev-i Cem-pâye Sultân Ahmed-i âlî-cenâb

Doğu ve Batının her zaman başarı ve üstünlük kazanan, talihli, denizlerin ve karaların padişahı, Hükümdar Cem rütbeli, şerefli, haysiyetli Sultan Ahmed!

Ol şehensâh-ı hümâyun-kadr vâlâ-rütbe kim

Fahr eder dergâhına İskender etse intisâb

O, İskender'in (onun) tekkesine mensup olmakla övüneceği, yüksek rütbeli, padişah dereceli, şahlar şahı!

Zât-ı 'âlî-şânıdır hurşîd-i evc-i ma'delet

Ana nispet gayri şehler zerreveş olmaz hesâb

Adalet zirvesinin güneşi, onun yüce şerefli kişiliğidir, şahlar ona oranla artık zerre kadar hesaba alınmaz.

Şöyle kuvvet buldu devlet ahd-i iclâlinde kim

Avdet etdi gûyiyâ bir pîre eyyâm-ı şebâb

Sanki bir yaşlıya gençlik günlerinin geri dönmesi gibi onun yüce devrinde devlet kuvvet buldu.

Ol şehin dâmâd-ı 'âlî-şânı sadr-ı a'zamı

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ-yı kerîm ü kâm-yâb

O, hükümdarın şan ve şerefi büyük olan damadı (ve) sadrazamı, yani talihli, isteğine ulaşmış ve cömert İbrahim Paşa'dır.

Ol vezîr-i muhterem kim dest-i cûd u re'feti

Günde bin dervîş-i muhtâcı eder mâlik-nisâb

O, cömert ve merhametli eli günde muhtaç bin dervişi mal sahibi eden, saygıdeğer bir vezirdir.

Ol müşîr-i pür-himem kim himmet-i merdanesi

Perverişle beççe-i pervâneyi eyler 'ukâb

O, erkeğe yakışacak şekilde (mertçe) çalışması, pervanenin yavrusunu besleyerek kartal eden, çok çalışkan ve gayretli bir idareci, yol göstericidir.

Âlemi leb-rîz kıldı cûdunun âvâzesi

Belki çıkdı çarha mânend-i du'â-yı müstecâb

Cömertliğinin şöhreti dünyayı doldurdu, belki de kabul olunan dua gibi göğe çıktı.

Hidmetinde her zaman 'izz ü şeref kesb eyleyen

Bir dahı görmez cihanda ihtiyâc-ı iktisâb

Her zaman onun hizmetinde çalışıp şeref ve ululuk kazanan bir daha dünyada kazanma ihtiyacı görmez.

Lûtf u ihsânıyla yapıldı nice viran gönül

Devletinde oldu âbâdan nice cây-ı harâb

Nice yıkılmış gönül, lutuf ve bağışlarıyla yapıldı. Devletinde (onun varlık zamanında) nice harap yer bayındır, şenlikli oldu.

Çokdur ihyâ-kerdesi ez-cümle bu şehri lâtîf

Oldu eltâfiyle bir ma'mûre-i devlet-me'âb

Sonuçta, bu güzel, hoş şehrin ihya edilmiş, yaptırılmış (yeri) çoktur, (burası) onun iyilikleriyle hükümdarın bayındır, şenlikli yeri oldu.

Nice ma'mûr olmasın kim çün sadef andan felek

Eyledi ol gûne bir dürr-i giran-kadr intihâb

O sedefe (benzeyen yerden) feleğin iri bir inci kıymetinde seçtiği (o yer) nasıl bayındır olmasın!

Maskat-ı re'si olup ya'ni o sadr-ı ekremin

Doğdu ol burc-ı şerefden zâtı hem-çün âftâb

Zatının dünyaya geldiği yer olan o şeref burcundan çok şeref sahibi, cömert sadrazam güneş gibi doğdu.

Himmetin tahrîk edüp hubbü'l-vatan kıldı anı

Lûtf u ihsânından el-hak lâyıkınca hisse-yâb

Doğrusu ona lutuf ve bağışlarından hak ettiğince hisse vererek emeklerini, gayretlerini hareketlendirip onu vatanın sevgilisi kıldı.

Her ne lâzım ise tertîb etti ber-vech-i kemâl

Hiç hata yok birinin tarhında hep 'ayn-ı savâb

Her ne gerekliyse eksiksiz bir şekilde düzenledi, hazırladı, hiçbirinin düzeninde, kurulmasında hata yok, hep aynı sevap (var).

Çarsû vü câmi'ü hân u imâret medrese

Çeşme-sâr-ı pâk cümle bî-bedel hayr u sevâb

Çarşı, cami, han, imaret ve medrese... Hep temiz, bol çeşmeli, tamamı benzersiz hayır ve sevaplar...

Bâ-husûsâ böyle hammâm-ı münevver kim anun

Rûşenâ her mermer-i sâfi misâl-i mâh-tâb

Ayrıca her halis, katıksız mermeri mehtap gibi parlak olan, böyle nurlandırılmış, aydınlatılmış bir hamam.

Kubbesi eyler ferâz-ı çarha 'arz-ı irtifâ'

Mevc-i âbı âb-ı hayvâna satar çîn ü 'itâb

Kubbesi gökyüzüne doğru yükselir, suyunun dalgaları ölümsüzlük suyuna kaş çatıp (onu) azarlar.

Rûz u şeb bânîsinin engüşt-i dest-i cûdveş

Olmada rîzan anun her lûlesinden sîm-i nâb

Gece ve gündüz, kurucusunun cömert elinin parmakları onun her musluğundan katıksız gümüş akıtır.

Girse bir dil-hasta bir demde bulur bür'-i tamâm

Etmîş olsa cismini âzürde sad renc ü 'azâb

Kendini yüz eziyet ve azapla incitip girse de bir hasta gönül, bir anda iyileşmeye başlar.

Ol kadar berrâk u rûşendir anun her câmî kim

Ferr ü tâbindan eder hurşîd-i nûrânî hicâb

Nurlu, ışıklı güneşin süsünden ve parlaklığından utanıp sıkıldığı her camı(yla o hamam) çok berrak ve parlaktır.

Tarh-ı hûbu ol kadar matbû'u dil-cû oldu kim

Her taraftan seyrine şevk u tarab eyler şitâb

Neşe, sevinç ve coşkunun her taraftan seyretmek için acele ettiği güzel tertibi çok hoş, latif ve gönül çekici oldu.

Sâhibin Hak eyleyüp sadr-ı sa'âdetde mekîn

Eylesin böyle nice âsâr-ı hayr-ı müstetâb

Allah sahibini sadaret makamında oturtsun (ve) daha nice böyle hoş, güzel hayırlı abideler yaptırısın.

Eyledim çün vakt-i itmâmın Nedîmâdan su'âl

Böyle iki mısra'-ı târîh ile verdi cevâb

Tamamlanma zamanını Nedim'e sordum, böyle iki tarih mısrası ile cevap verdi.

Cûd-ı İbrâhîm Pâşâ germ edüp bâzârını (1140)

Buldu bu hammâm ile bu şehri-zîbâ âb u tâb (1140)

İbrahim Paşa'nın cömertliği çarşısını ısıtınca "bu süslü şehir bu hamam ile güzellik, parlaklık buldu."

T: 29

5. 12. 1. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine III. Ahmed'in övgüsüyle başlar. III. Ahmed, doğuda ve batıda her zaman başarı ve üstünlük kazanan, şerefli, adaletli, talihli bir padişahdır. Diğer şahların onunla kıyaslandığında zerre kadar değerleri yoktur. Onun zamanında devlet, kaybettiği gücünü yeniden kazanmıştır.

İşte bu yüce padişahın cömert, talihli sadrazamı ve damadı İbrahim Paşa'dır. O, çok çalışkan, gayretli, merhametli, saygıdeğer bir idarecidir. Onun cömertliğinin ünü herkes tarafından bilinmektedir. Onun sadaretinin zamanında yıkılmış gönüler, lütuf ve bağışlarıyla onarılmış, harap olmuş yerler bayındır hale getirilmiştir. Bu güzel şehirde de onun yaptırdığı, tamir ettirdiği pek çok yer vardır. Bu çabalarıyla Nevşehir, hükümdara yakışır, bayındır bir yer olmuştur. Burası o şerefli ve cömert sadrazamın güneş gibi doğduğu yerdir. O da bu şehre lütuf ve bağışlarından yeteri kadar hisse vererek orasını vatanın sevgilisi bir yer haline getirmiştir. Bu şehre ne gerekliyse eksiksiz bir şekilde, hiç hata payı bırakmadan yerine getirmiştir. Bunlar; çarşı, cami, han, imareti medrese gibi tamamı benzersiz, bol çeşmeli eserlerdir.

Ayrıca bir de bu yeni yapılan hamam vardır. Bu hamamın halis, saf mermeri tıpkı bir mehtap gibi parlaktır. Burası nurlu, aydınlatılmış bir hamamdır. Kubbesi yüksektir, suyu ölümsüzlük suyundan üstündür. Onun her musluğundan katıksız gümüş gibi bir su akar. Dertli bir hasta girse bu suyla şifa bulur. Camları güneşten bile parlaktır. Düzenlenişi çok zarif ve güzeldir.

Nedîm, hamamın bu özelliklerinden sonra İbrahim Paşa'nın sadaret makamında daim olması için dua eder ve hamamın tarihini iki tarih mısrasıyla verir.

5. 12. 2. Nevşehir'deki Diğer Hamam

Yukarıda çevirisi yapılmış tarih manzumesi, Nedîm'in İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de M. 1721'de yaptırdığı ilk hamamının kitâbesidir.

5. 12. 2. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Diğer Hamam

Târîh Berâ-yı Hammâm Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Hamam için Tarih

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Pâşâ-yı kerem-mu'tâd

Ki yokdur himmet ü cûdu mekârimde ana hemtâ

İyi ahlak ve cömertlikte çalışkanlığı ve cömertliğiyle benzeri olmayan daima asaletli, büyük vezir İbrahim Paşa!

Cenâb-ı Hazret-i Hân Ahmedin dâmâd-ı zî-şânı

Du'â-yı devletin eyler gerek a'lâ gerek ednâ

Gerek en üst mevkiideki gerekse en aşağıdakiler, yüce Ahmed Han Hazretlerinin şerefli damadının devletine (bahtına, mevkiinin devamına) dua eder.

Vezîr-i 'âkıl ü kâmil müşîr-i bî-mu'âdildir

Zamân-ı devletinde oldu âsûde bütün dünyâ

Akıllı ve olgun vezir, eşsiz ve benzersiz bir idareci ve yol göstericidir. Devletinin zamanında bütün dünya rahat ve gairesiz olmuştur.

Cihânı eyledi cûd u sehâsı şöyle âbâdan

Ki reşk eyler zemîne şimdi ehl-i cennetü'l-me'vâ

Cömertliği ve eliaçıklığı dünyayı (işte) böyle bayındır ve şenlikli hale getirdiği için şimdi cennetlik olanlar yeryüzüne kıskançlık duyar.

Husûsa Muşkarâ şehrin edüp ma'mûr u âbâdan

Bu hammâm-ı lâtif ol şehre verdi zîb ü fer hakkâ

Ayrıca Muşkara şehrini bayındır ve şenlikli edip doğrusu bu hoş ve güzel hamam, o şehre süs ve parlaklık verdi.

O denlü pâk ü rûşendir letâfetle nezâfetle

Ki câmı dîde-i hurşîde olmuşdur ziyâ-bahşâ

Hoşluk, güzellik ve temizlikte (adeta) camları, güneşin gözüne ışık bağışlayacak kadar temiz ve parlaktır.

Ana bir hasta âdem girse derdinden bulur sıhhat

Degil hammâm bu dârü's-şifâ-yı feyzdir gûyâ

Ona derdinden (dolayı) hasta bir kişi girse sağlık bulur; sanki bu bir hamam değil, bol bol şifa dağıtan bir sağlık evidir.

Gelüp bir şevk vasfından Nedîme dedi târîhin

Bu nev hammâmı İbrâhîm Pâşâ eyledi inşâ (1134)

Onun özelliklerinden bir arzu gelip gelip Nedim'e tarihini söyledi. "Bu yeni hamamı İbrahim Paşa yaptırdı."

T: 55

5. 12. 2. 2. Değerlendirme

Nedîm, bu manzumesine Damad İbrahim Paşa'nın övgüsüyle başlamıştır. İbrahim Paşa, iyi ahlak ve cömertlikte eşi benzeri olmayan, asaletli, büyük bir vezirdir. Ayrıca, akıllı ve olgun, eşsiz, benzersiz bir idarecidir. Onun sadaretinin zamanında bütün dünya rahat ve gairesiz olmuştur. En alttaki ve en üsttekiler onun bu mevkiinin devamı için dua ederler. O dünyayı cennet gibi yaptığı için cennettekiler dünyaya kıskançlıkla bakar.

Muşkara şehrini de bayındır hale getirmiştir ve bu güzel hamam şehre süs ve parlaklık kazandırmıştır. Ayrıca derdinden dolayı hasta insanlara sağlığını bağışlayan bir hamamdır. Nedîm, bu manzumesinde yeni yapılan bu hamamın özellikle camlarından bahsetmiştir. Camları, çok temiz ve parlaktır. Şehre kazandırdığı parlaklık da camlarından kaynaklanır. Nedîm, manzumenin son beyitinde hamamın yapım tarihini verir.

5. 13. Nevşehir'deki Kütüphane

Nevşehir'deki kütüphane, Damad Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından M. 1726-1727'de Mimarbaşı Mehmed Ağa ve kalfası Serkis'e yaptırılmıştır. Damad Nevşehirli İbrahim Paşa Külliyesi bünyesinde yer alan bir yapıdır. Şair Nedîm'in 30 satırlık kitâbesi ile tek kubbeli kütüphane, girişin sağında, medresenin kuzeydoğusundadır. Sarı renkli düzgün kesmetaş duvarlı kütüphane, medrese odalarından daha yüksektir. İçi tamamen Kütahyalı Nakkaş Halil'in kalemişleri ile süslüdür (Aslanapa, 2004).

5. 13. 1. Nedîm'in şiirinde Nevşehir'deki Kütüphane

Târîh-i Kütüb-hâne-i Der-Nev-şehir

Nevşehir'deki Kütüphanenin Tarihi

Şerî'at sâliki Sultân Ahmed Hân Gâzî kim

Hemîşe kârı temhîd-i esâs-ı şer'-i garrâdır

İşi, daima Allah'ın temel ve esas, güzel emirlerini yaymak olan, doğru yolda (Allah'ın emirlerinin yolunda) giden Gazi Sultan Ahmed Han!

Cihânın mâliki hâkân-ı emced kim celâletle

Vücûdu rûy-ı arz üstünde zıll-ı Hak Te'âlâdır

Büyüklik ve ululuğuyla vücudu yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan, dünyanın sahibi, çok onurlu, şerefli ve haysiyetli bir hakandır.

Şeh-i sâhib-zafer sâhib-kırân-ı heft-kışver kim

Gubâr-i pâyine şâhân-ı 'âlem çehre-fersâdır

Ayağının tozuna dünyanın şahlarının yüz aşındırdığı, dünyanın yedi bölgesinin her zaman başarı ve üstünlük kazanan, çok kuvvetli, zafer sahibi şahıdır.

Nigîninden misâl-i mihr ferr-i saltanat zâhir

Rikâbından çü 'izzet pertev-i şevket hüveydâdır

Yüzüğünden (mühründen) güneş misali saltanatın ışığı görünür; çünkü onun üzengisinden büyüklik ve heybetin ışığı, parlaklığı besbellidir.

Vezîr-i a'zam u dâmâdı ol hâkân-ı zî-şânın

Ki fenn-i himmet ü cûd u sehâda hayret-efzâdır

O, cömertlik, çalışkanlık ve eliaçıklık sanatında şaşırtan; o şerefli hakanın vezir-i azamı ve damadıdır.

Gelelden devlet ü ikbâl ile ol sadr-ı vâlâyâ

Şeb u rûz ihtimâmı nazm-ı ahvâl-i re'âyâdır

O yüce sadrazamlık makamına ululuk, büyüklük ve iyi talihle geldiğinden beri gece ve gündüz özenle ve gayretle çalışması bütün halkın durumunun düzeltilmesi içindir.

Cihanda arzûsu dil-harâb olmuşları ta'mîr

Hemîşe pîşesi hayrât ile dünyâyı ihyâdır

Dünyada isteği; gönlü yıkılmış, kırılmışların gönüllerini tamir etmek ve daima (âdeti, alışkanlığı) işi, hayırlı işlerle dünyayı ihya etmektir.

Nümâyandır yanında herkesin esrâr-ı pinhânı

Zamîr-i enveri gûyâ ki mir'ât-ı mücellâdır

Yanında herkesin gizli kalmış şeyleri meydandadır, pek nurlu ve parlak vicdanı (kalbi) sanki parlak bir aynadır.

Sitanbul içre vü etrâfda bî-haddır âsârı

Husûsâ kim bu beytü'l-kütb-i 'âlî 'âlem-ârâdır

Etrafta ve İstanbul içinde eserleri sınırsızdır. Ayrıca bu yüce kitap evi dünyayı süsleyen bir yapıdır.

Derûnu gûne gûne nüsha-i dil-cû ile memlû

Birûnu zîb ü ârâyış ile bî-misl ü hemtâdır

İçi, gönlü türlü türlü gönül çeken kitaplarla doludur. Dışı, süs ve ziynetlerle benzersiz ve eşsizdir.

İçinde var nice cüzler kitâb-ı bî-mu'âdil kim

Anun her birisi hayret-fezâ-yı İbn-i Sînâdır

Her biri İbn-i Sînâ'yı bile şaşırtan, eşsiz ve benzersiz kitapların içinde nice kısımlar var.

Hele ihyâ-yı 'ilm ü fazl için böyle eser yapmak

Cenâb-ı sadr-ı 'âlî-himmete tevîk-i Mevlâdır

Hele, ilmi canlandırmak, güçlendirmek ve çoğaltmak için böyle eser yapmak çalışkanlığı, gayreti yüksek olan yüce, şerefli, saygıdeğer sadrazama Allah'ın yardımındır.

Bununla hak bu kim âsâr-ı hayrın eyledi tekmîl

Ki neşr-i 'ilme bâ'is hayr-ı vâlâ-şân-ı zîbâdır

Doğrusu, ilmin yayılmasını sağlayan, bu şanı yüce, süslü hayırla hayır abidelerini bitirdi, tamamladı.

Hudâ hem-vâre tevîk eylesin hayrâta bânîsin

Nice âsâr ola lûtfundan anun nev-be-nev sâdır

Allah, onu yapanı daima hayır için yapılan bu yapıya uygun hale getirsin, onun lutfundan her zaman yeni, pek çok eser (ortaya) çıksın.

Nedîmâ harf-i menkût ile tahrîr etdi târîhin

Bu beytû'l-kütb-i 'âlî tarh-ı İbrâhîm Pâşâdır (1140)

Ey Nedîm! (Nedim), noktalı harfle tarihini yazdı, "bu yüce kitap evi, İbrahim Paşa'nın düzenlemesidir."

T: 57

5. 13. 2. Değerlendirme

Nedîm, manzumesine Sultan III. Ahmed'in övgüsüyle başlamıştır. III. Ahmed, büyüklük ve ululuğuyla yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan, dünyanın sahibi, onurlu, daima doğru yolda giden bir hakandır. Bütün şahların önünde eğildiği, her zaman başarı ve üstünlük kazanan, zaferler sahibi bir şahıdır. Cömert, çalışkan İbrahim Paşa da o şerefli hakanın hem vezir-i azamı hem de damadıdır. İbrahim Paşa, sadrazamlık makamına geldiğinden beri gece gündüz bütün halkının durumunu düzeltmek için çalışmaktadır. Onun bütün isteği gönlü kırılmışların gönüllerini tamir etmek ve hayırlı işlerle dünyayı ihya etmektir. Onun yanında bütün sırlar meydana çıkar; çünkü kalbi bir ayna gibi her şeyi yansıtmaktadır. İbrahim Paşa'nın etrafta ve İstanbul'da sınırsız eserleri vardır. Bu yüce, dünyayı süsleyen kitabevi de onun eseridir. Kütüphanenin içi pek çok değerli kitapla doludur. Dışı ise süs ve ziynetlerle bezenmiştir. İçindeki bu kitaplar, İbn-i Sinâ'yı bile hayrete düşürür. İlmi canlandırmak, güçlendirmek, çoğaltmak için böyle eşsiz bir eser yapmak, Allah'ın yardımıyla mümkün olmuştur. Bu şanı yüce eserle İbrahim Paşa hayır abidelerini tamamlamıştır.

Nedîm, eserin anlatımından sonra hayır duası ve kütüphanenin yapım tarihinin geçtiği bir beyitle manzumesini sonlandırır.

5. 14. Ayasofya Mahfili

Ayasofya'nın ilk hünkâr mahfili bilinmemektedir. Eskiye ait resimlerden mahfilin, apsisin sol (kuzey) tarafındaki iki ana payenin önünde olduğu anlaşılmaktadır. Hünkâr mahfili H. 1141 / M. 1728'de Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından genişletilerek daha güzel bir biçimde yeniden yapılmıştır. Nedîm, aşağıdaki tarih manzumesinde bu olayı anlatmaktadır (Eyice, 1993).

5. 14. 1. Nedîm'in şiirinde Ayasofya Hünkâr Mahfili

Târîh Berâ-yı Tevsî'-i Mahfel-i Şâhî Der-Ayasofiyye-i Kebîr

Mutî'-i emr-i Hak Sultân Ahmed Hân Gâzî kim

İmâm-ı mülk ü millet muktedâ-yı halk-ı dünyâdır

Milletin ve devletin önderi, dünya halklarının örnek tuttuğu, Allah'ın emrine itaat eden, boyun eğen Gazi Sultan Ahmed Han!

Hatîb-i minber-i feth u zafer kim tîğının şimdi

Niyâmı cism-i hasm-âvîze gâhî 'arş-ı a'lâdır

Kılıcının kınına şimdi düşmanlarının asıldığı yer göğün en yüksek tabakası olan, fetih ve zafer minberinin hatibi!

Salâdır söylesin varsa nazîrin gördüğü âfak

Ki hem zill-ı Hudâ hem tâbi'-i fermân-ı Mevlâdır

Gökyüzünün gördüğü bir eşi benzeri varsa çıksın söylesin! (O) hem Allah'ın gölgesi hem (de) Allah'ın fermanının emri altında bulunandır.

Edelden ol imâmü'l-müslümîne iktidâ 'âlem

Nizâm-ı dîn ü erkân-ı sa'âdet pâ-y-ber-câdır

Alem o müslümanların önderine (halifesine) uyduğundan beri dinin esasları (düzeni) ve mutluluğun usulleri sabittir (değişmez).

Bu mahfil ma'bed-i pür-nûr-ı hâs-el-hâsı olmağla

Murâd etdi binâsın hak bu kim şâyân-ı ihyâdır

Doğrusu ihya edilmeye layık olan bu mahfil nurla dolu mabedin en hası (en has yeri) olduğundan yapılmasını istedi.

Biraz teng idi evvel şimdi tevsî'in edüp fermân

Müvekkil kıldı destûrun ki sadr-ı kâr-fermâdır

Öncesinde biraz dar (küçük) idi; şimdi iş buyuran sadrazam genişletilmesini emredip iznini vekil kıldı.(izin verdi)

O güne verdi ziyet buldu tarh-ı pâki behcet kim

Ziyâret eden ashâb-ı 'ukûle hayret-efzâdır

O tarza süs (bezek) vererek, ziyaret eden akıl sahiplerini hayrete düşüren temiz alanı güzellik buldu.

Bu mahfil câmi'-i pâk-i Ayasofiyede gûyâ

Harîm-i ravza-ı cennetde bir kasr-ı mu'allâdır

Temiz, pak Ayasofya Camii'ndeki bu mahfil sanki cennet bahçesinin avlusunda (hareminde) yüce bir kasırdır.

Zer-ender-zer ya bir ser-levha-i dîvân-ı şevketdir

Yahud kudretle menşûr-ı sa'âdet üzre tuğrâdır

Altın tabakası ile kaplamalı süslemesi ya heybetli bir divanın başlığı yahut zenginlikle mutluluk fermanının üzerinde tuğradır.

N'ola mihr ü kamer şem' olsa tâk-ı pür-safâsında

Ki rûz u şeb matâf-ı sâkinân-ı 'arş-ı a'lâdır

Gece ve gündüz göğün en yüksek tabakasında oturanların tavâf ettikleri yer olan, neşe ve zevk dolu kemerinde güneş ve ay mum olsa ne olur.

Gören şâhâne tarh u tarz-ı resm-i cennetâsâsın

Du'â-yı 'ömr-i Hâkân-ı cihanbân ile gûyâdır

Cennet gibi resminin mükemmel şeklini ve düzenini gören, dünyanın bekçisi olan hakanın ömrünün (duacısıdır) duasını söyleyendir.

Hudâ tâ haşre dek cârî kıla emr-i hümâyûnun

Çü dâ'im kasdı şer'-i Ahmed-i Muhtâr-ı icrâdır

Allah kıyamete kadar padişahın emirlerini yürütsün (padişahın emirlerinin yerine getirilmesini sağlasın) zira (onun) niyeti daima Ahmed-i Muhtar'ın (Hz. Muhammed) hükümlerini, kaidelerini (hadislerini) yerine getirmektir.

Edüp 'arz-ı 'ubdiyyet Nedîmâ dedi târîhin

Kılan bu mahfili âbâd İbrahim Pâşâdır (1141)

Ey Nedîm (Nedîm) kulluğunu, bağlılığını bildirip İbrahim Paşa'nın bayındır, mamur kıldığı bu mahfilin tarihini söyledi.

T: 13

5. 14. 2. Değerlendirme

Nedîm, Ayasofya Mahfili'nin genişletilerek daha güzel biçimde yeniden yapıldığını övdüğü tarih manzumesine Sultan III. Ahmed'i överek başlamıştır. III. Ahmed, bütün dünyanın örnek tuttuğu, milletin ve devletin önderi ve daima Allah yolunda yürüyen bir padişaktır. O, zaferler kazanan ve eşi benzeri olmayan bir padişaktır.

Onun zamanı mutluluk ve refah zamanı olmuştur. O, başta olduğu müddetçe dinin esasları koruma altındadır.

İhya edilmeye layık olan bu mahfil, Ayasofya'nın en iyi yerinde yapılmıştır. Sadrazam öncesinde dar olan bu mahfilin genişletilmesini emretmiştir. Mahfil, görenleri hayrete düşürecek şekilde süslenmiş, sanki cennet bahçesindeki bir kasır gibi olmuştur. Süslemesi, altın tabakası ile kaplanmıştır. Kemerine güneş ve ayın mum olması layıktır. Mahfilin bu muhteşen görünüşünü görenler, ona bu şekli verdirdiği için padişaha dua etmektedir.

Nedîm, manzumesini H. 1141 / M. 1728'de İbrahim Paşa'nın bayındır hale getirdiği bu mahfilin yapım tarihini veren bir beyitle sonlandırmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME

Nedîm, İstanbul'da doğmuş ve bütün hayatı da İstanbul'da geçmiştir. Dolayısıyla ona İstanbul şairi demek hiç de abartılı bir tanımlama olmaz. Hatta Damad İbrahim Paşa da ona İstanbul oğlanı diyerek onun bu özelliğini tescillemiştir. İstanbul, Nedîm için paha biçilemez bir şehirdir. Bir taşına bile bütün Acem mülkünü feda etmeye hazırdır.

Bu şehir-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır

Bir sengine yek-pâre 'Acem mülkü fedâdır

K: 22 / 1

diyerek İstanbul'a verdiği değeri kendine özgü üslubuyla anlatır. Onun için İstanbul iki denizin arasında yer alan eşsiz benzersiz bir cevherdir. Bu cevherin parlaklığı dünyayı aydınlatan güneş ile tartılsa ancak ona yaraşır.

Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında

Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır

K: 22 / 2

İstanbul'da onun asıl dikkatini çeken ve İstanbul'u eşsiz kılan mimari eserleridir. İstanbul'un camileri, mescitleri, çeşmeleri, hamamları, sahilsarayları, sarayları, kasırları, hanları onun şiirlerinde Nedîm'in bakış açısıyla ve onda bıraktıkları güzel duygularla gözler önüne serilir.

Nedîm için İstanbul'daki camilerin her biri Allah'ın tecelli ettiği Tûr-ı Sînâ gibidir. Meleklerin kaşları ise onların karşısında dua edilen mihraplarıdır.

Câmi'lerinin her biri bir kûh-ı tecelli

Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır

K: 22 / 9

Mescidlerinin her biri ise, ay gibi ışıklarla dolu kandilleriyle parlak, aydınlık denizlere benzer.

Mescîdlerinin her biri bir lücce-i envâr

Kandilleri meh gibi leb-rîz-i ziyâdır

K: 22 / 10

Onun çeşme başları can bağışlayıcı, canlandırıcıdır, hamamları ise ruha mutluluk, vücuda şifa bahşeder.

Ser-çeşmeleri olmada insâna revan-bahş

Germ-âbeleri câna safâ cisme şifâdır

K: 22 / 11

Gönül açmada her sofası sanki benzerlerinden farklı yeni bir kasır gibi olan eşsiz, benzersiz hanları vardır.

Husûsâ böyle hân-ı bî-bedel kim dil-güşâlıkda

Anun her sofası gûyâ ki bir nev kasr-ı müstesnâ

T: 47 / 18

Saraylarının birer birer kasırları, odaları, sofaları hep istenilen derecededir.

Yek-be-yek kasırları odaları suffaları

Hep nısâbında hemân ede mübârek Allah

T: 43 / 13

Böylece İstanbul şehrinin pek çok güzelliği onun şiirlerinde canlı bir şekilde görünür; zira Nedîm pek çok şiirini bir tiyatro sahnesi gibi kurgulamıştır; çünkü Nedim’de bir olayı anlatırken daima onu tashin etme yani sahneleştirme, sahnede oynanıyormuş gibi tasvir etme merakı vardır (Mazıoğlu, 1992).

Bununla birlikte Nedîm’in şiirlerinde mekân ve çevreyi çok değişik biçimlerde kullandığını görürüz. Nedîm, bazen sadece mekân ve çevreye odaklanıp hareket, olay, konuşma, tip gibi unsurları işin içine katmadan mekân ve çevreyi, oralardaki mimari eserleri genel bir bakış şeklinde ya da detaylı bir anlatımla verir. Bu tarzını Sa’d-âbâd’ı öven kasidesinde görebiliriz. Burada Nedîm, tanıtma işini âdeta bir mihmandar yani bir rehber gibi yapar. Böylece Sa’d-âbâd’dan söz ederken üstünden geçen güzellerle çok uygun bir yerde duran tavanlı köprüyü, zevk ehlinin, dervişler tekkeye nasıl koşarsa öyle gittiği Hayr-âbâd’ı, Çağlayan’ı, bir benzeri dahi olmayan Kasr-ı Cinân’ı, Çeşme-i Nûr’u, Cedvel-i Sîm’i, kendi küçük ünü büyük Kasr-ı Neşât’ı, yepyeni bir üslupla yapılan ve bu yüzden de Nev-peydâ adını taşıyan köprüyü, Ferkadan adı verilmiş, ışık saçan iki kasrı, Hürrem-âbâd yakınlarında Cestr-i Sürûr adındaki köprüyü ve başlıklı yüksek bir sütunu coşkuyla anlatır. Sa’d-âbâd’ı anlatan bu bölümlerde Nedîm, gerçekçi ve doğrudan bir anlatımı benimsemiştir.

Sa’d-âbâd’ı anlatan başka bir kasidesinde ise Nedîm, Sa’d-âbâd’ı kendisinde uyandırdığı duygulanımlarla da anlatır: Sa’d-âbâd’ın havası, suyu insanın canına can katar, benzeri hiçbir yerde yoktur. Bahçeleri insana ebedî hayat duygusu verir. Baharının coşkusu, gülleri, çevre tepelerde yankılanan bülbül sesleri, içinde kayığa

binilince cennetin yanına kadar gitmenin mümkün olduğu Cedvel-i Sîm'i, mis kokulu toprağıyla Sa'd-âbâd eşsiz bir yerdir (Kortantamer, 1993). İşte bütün bu güzel eserler, Nedîm'de bir güzellik duygusu ve yaşama sevinci doğurur. Burada gerçekçi ve doğrudan ifadelerle tanıtmaya yanında duygularını mekâna yansıtarak anlatmıştır.

Nedîm sarayları, yalıları, kasırları anlattığı zaman onları, içinde gül ve lâle bahçelerinin önemli bir yer tuttuğu mis gibi kokan bahçeleri, yeni tarz tarhları, iki tarafı ağaçlı yolları, önlerindeki derya gibi geniş havuzları, çeşmeleri, fiskiyeleri, yüksek kapıları, yüksek revakları, kemerleri, dışarıdan bakıldığında parıl parıl parlayan camları, iç açıcı renkleri, özellikle çeşitli çiçek nakışlarıyla süslenmiş parlak duvarları, çok yüksek çatılarıyla büyüklük, yükseklik duygusu veren mimarîleri, güzel manzaralı ferah sofaları, hatta hamamları, dağ bir yanda deniz bir yanda, dağın kucağında denize yansımış görüntüleri ile akıntının önlerinde duraklattığı kayıklarla gözler önüne serer.

Şevk-âbâd modern yapısı, iki tarafı ağaçlı yolları, güzel fidanları, suyu, cennet gibi toprağı ile dikkat çeker.

Dâarüssâade Ağası Beşir Ağa'nın sarayı, yüksek kapısı, süslü takı, yüksek revakı, yüksek çatısı ve parıldayan camlarıyla göz alır.

Kaptan Mustafa Paşa yalısının yüksek çatısının yeni bir biçimi vardır. Yalı süslüdür. Dağ ve deniz, birisi dadısı diğeri lalası gibi yalıyı iki yandan kucaklamışlardır. Dağ yalıyı sabah güneşinden korur. Yalının görüntüsü denize düşer. Yalının bir gül bahçesi vardır. Çatısı iç açıcı bir renge boyanmıştır. Güzeli süslemeleri, fiskiyeleri, selsebili, sabah ve akşam güneşinden rahatsız olmayan konumu ile Kaptan Mustafa Paşa yalısı ferahlık verici, iç açıcı, güzel, zarif süslü bir yapıdır. Önündeki akıntı kayıkları geçerken duraklatır.

Nedîm'in mısraları aynı zamanda hemen, o yıllardaki imar faaliyetlerine dikkati yöneltirir. Eski binalar genişletilmekte, tamir edilmekte yahut yıkılıp yerine yenisi yapılmaktadır. Ayrıca çeşitli yerlerde ve özellikle Boğaz'da yeni yeni binalar yükselmektedir. Binalarda ve çevre düzenlemesinde yeni modalar söz konusudur. Sa'd-âbâd, 'Sitanbul'un Sa'd-âbâd-ı nev-bünyan'ıdır. Muhammed Kethüda Paşa, sarayını genişletmiş, yeni bir şekle sokmuştur. Kaptan Mustafa Paşa, yalısını eski binayı yerle bir edip arsasını düzelttirerek yeniden eleştiriye yer bırakmayacak bir şekilde yaptırmıştır. Darüssaade Ağası Beşir Ağa'nın sarayı da aynı şekilde yeniden

yapılmıştır. Sultan Ahmed, İbrahim Paşa'yı vezir-i azam edip imar faaliyetlerini harekete geçirmiş; İbrahim Paşa çalışkanlığı, titizliği ile her tarafı onarmış, yenilemiş, hele İstanbul'un her tarafını cenneti kıskandıracak hale getirmiştir. Bunun için Sa'd-âbâd'dan daha iyi delil olamaz. Çubuklu, Göksu ve diğer yerler hep onun zamanında güzel yerler olmuştur. Üsküdar'daki Fener Bahçesi'ni görüp bu durumu anlamak mümkündür. Güzelliği önce eski giysiler içindeki bir güzelinki gibi örtülüyken hükümdar hoş yaradılışlı, bilgili yardımcısına emretmiş, o hüner mimarı da büyük bir şevkle himmet edip bu yere en güzel anlamını buldurmuştur.

Aynı şekilde Kaptan Mustafa Paşa'da doğduğu yer olan Vefâ bağına güzel binalarla baştan aşağı güzelleştirmiş ve hükümdarla sadrazama layık, geldiklerinde onların gönüllerini açacak bir kasır yaptırmıştır. Yeni bir yapı tarzıyla ilkbahara benzeyen bir kasır çıkmıştır ortaya. İşlemeli zemin, yüksek çatı, iç köşede büyük sofalar, suları gökyüzüne fişkırtan bir fiskiye, evin görüntüsünün içine yansıdığı bir havuz ve ayrıca selsebil bu kasr-ı nevbünyâd'ın Nedîm tarafından zikredilmeye değer bulunan özellikleridir (Kortantamer, 1993).

Nedîm bazen de mekân ve çevreyi gerçek olaylarla bağlantılı olarak anlatır. Bu tarzı daha çok imar faaliyetlerinin sebeplerini ve o mekânın nasıl ortaya çıktığını anlatırken kullanır. Bu anlatımı aşağıdaki örneklerde görülebileceği gibi tarih manzumelerinde kullanır.

Nedîm'in mekân ve çevre ile ilgili bu iki tarzını onun özellikle mimari eserlerin yapımı üzerine yazdığı tarihlerinde ve bazı mimari eserleri övdüğü kasidelerinde görmek mümkündür. Nedîm, bu çalışmada üzerinde durulan şiirlerin dışında daha pek çok şiirinde dönemdeki mimari eserlere ilişkin göndermeler yapmaktadır. Burada onun özellikle bu eserlerin tasvirine yönelik yazmış olduğu şiirler ve bu mimari eserlerin pek çoğunun kitâbelerinde yer alan tarih manzumeleri ele alınmıştır.

Nedîm Divanı'nda pek çok mimarî tasviri yapar. Nedîm, devrinde padişahın veya diğer devlet adamlarının yaptırdıkları birçok mimari eser için tarihler yazmıştır. Bunlarda sadece tarih düşürmek amacını aşan tasvirlerle karşılaşırız. Nedîm tarih manzumelerini sanıldığı gibi Lâle devrinin hâkim çizgisi olarak gösterilen eğlence hayatıyla ilgili olaylar ve Şeref-âbâd, Sa'd-âbâd, Hürrem-âbâd gibi mekânlar için yazmamıştır. Daha çok imar ve altyapıyla ilgili faaliyetler için tarihler düşürmüştür. Bunlardan on sekiz tanesi çeşme, sebil ve maksem tarihleridir. Bu dönemde Üsküdar ve civarında birçok çeşme yaptırılmıştır. Ayrıca, İbrahim Paşa'nın doğduğu yer olan

Niğde sancağına bağlı Muşkara ve civarında imâr faaliyetlerine giriştiğini biliyoruz (Macit, 1994). Nedîm, İstanbul'a hayrandır ve onun şiirleriyle Lâle Devri'nin İstanbul'u dönemde inşa edilen eserleriyle günümüze yansır. Lâle Devri'nin mimarı Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın Nedîm'in gözünde çok önemli bir yeri vardır. Bütün kasidelerinde söylediği üzere Nedîm, velinimetine en derin sevgi hisleriyle bağlıdır. Nedîm, velinimetinin Nevşehir'de yaptırdığı pek çok mimari esere de kayıtsız kalmamış, bu eserler için de tarih manzumeleri kaleme almıştır.

Nedîm tarihlerinde çok defa hakkında tarih düşürdüğü olayı anlatır. İnşasının tamamlanması üzerine tarih yazdığı binanın niçin ve nasıl yapıldığı hakkında bilgi verir. Bu tarz onun hadiseleri eserlerinde, gördüğü gibi tespit etmesinden ileri gelmektedir (Mazıoğlu, 1992:97). Örneğin Paşakapısı'nda Fatma Sultan Cami'nin inşasına yazdığı tarihte caminin yapılmasının sebebini anlatır. Sultan Ahmed'in kızı Fatma Sultan bir gün önünden geçerken saraya bitişik mescidin zamanın etkisi altında viranlaştığını görür. Kocasını İbrahim Paşa'ya, burasını şanlı bir cami haline getirmek niyetinde olduğunu söyler. İbrahim Paşa, bundan memnun olur ve överek teşvik eder. O da hemen emredip seyredenleri hayran bırakan güzel bir cami yaptırır. Böylece söz konusu cami görüldüğünde, yahut anıldığında, vaktiyle önünden geçen Fatma Sultan'la padişah kızı genç karısını memnun etme gayretindeki yaşlı kocası İbrahim Paşa'yı hatırlamamak mümkün değildir. Mekân Nedîm'in bu şiirinde gerçek bir hayat sahnesini dipdiri tutmaktadır (Kortantamer, 1993).

Başka bir örnek Kaptan Mustafa Paşa'nın hanının ve kasrının yapımıdır. İbrahim Paşa, her tarafı imar etmekte, güzelleştirmektedir. İstanbul'a yeniden hayat vermiştir. Hazine sarf etmiş, sular getirmiş, İstanbul'un sokağını, pazarını baştan aşağı dükkanlar, bedestenlerle doldurmuştur. Sonra bir yangın çıkmış, bedesten yanmıştır. Mustafa Paşa'nın gönlü buna razı olmamış, bedestenin yerine büyük, sağlam bir han yaptırmıştır.

Mustafa Paşa birçok güzel yerde büyük eserler yaptırmıştır. Ferah Bağı'nda 1728'te yaptırdığı yalı da bunlardan biridir. Mustafa Paşa, bu yalıyı devrin sadrazamının gelmesi umuduyla yaptırmıştır. Zaten bu kasır, vezir-i azam'ın gelişiyle bir anlam kazanacaktır. Bir gün sadrazam burayı şereflendirir. Görünüşünü, havasını, suyunu beğenir. Adına da gönül açıcı mevkinden dolayı Bağ-ı Ferah demenin uygun düşeceğini söyler. Nedîm de cihanı süsleyen böyle bir gezinti yerine bu adın verilmesinin uygun olduğu inancındadır.

Nedîm, bazen de mimari eserin yapılışının hikâyesini eseri konuşurarak anlatır. İbrahim Paşa'nın tamir ettirdiği çeşmelerden biri, her vezire seslenerek: "Ey Âsaf gibi vezirler! Alçak talihin beni böyle yeise düşmüş ve ümitsiz eylemesi bana layık mıdır? Ben ocağın gözbebeği yüzüsu iken ne yazık ki felek beni harap etti. Her gelen düşman bu yerleri bir kere seyr edip bana bakdıkça yerme ve ayıplamanın temelini sağlamlaştırdı. Dost düşman ayıplamayla kulağımı burarken utanma ve şaşırımsa dilimi bağladı ve düğümledi. Etrafımdaki her yer bayındır ve şenlikli olurken ben yıkılmış bir şekilde kaldım, aramız çalışkanlık ve gayret sahipleriyle ne (kadar) uzaklaştı." demektedir. Bunun üzerine İbrahim Paşa, çeşmeye şefkat göstermiş, tamir ettirip süslemiş, suyunu buldurup akıtmış, onu hayranlık uyandıran bir hale getirmiştir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi Nedîm, döneminin İstanbul'unu ve mimari eserlerini gerçek hayattan sahnelerle canlı bir şekilde gözler önüne serer. Nedîm, mekân ve çevreyi gerçek olaylarla doğrudan bağlantısı içerisinde, onların mekânı ve çevresi olarak kullanır.

İbrahim Paşa'nın İstanbul'u yabancı sefirlere karşı güzel göstermek arzusu ile başladığı imar faaliyeti Üsküdar tarafında da görülür. İbrahim Paşa, burada Şeref-âbâd kasrının inşasından sonra Sultan III. Ahmed için Üsküdar suyunun membaini buraya kadar getirtmiş, su bol olduğu için Kaptan Mustafa Paşa ve diğer devlet ricali bu su ile yer yer çeşmeler yaptırmıştır. Padişah Safiye Sultan'ın Üsküdar'da medfun olan annesinin ruhu için H. 1141'de bir çeşme yaptırmış, bunu Başkadın'ın, Sultan Beyazid'in, Hatice Sultan'ın inşa ettirdiği çeşmeler takip etmiş ve bu suretle Üsküdar'da su sıkıntısı bertaraf edilmiştir. Bütün bunları Nedîm'in tarihlerinden öğrenmekteyiz. O İbrahim Paşa'nın İstanbul ile Nevşehir'deki hayratına ait tarihler düşürmüş, bu arada onun on tane çeşme yaptırdığını zikretmiştir (Mazıoğlu, 1992:100). Nevşehir'in değerini yükseltmek ve ihtiyaca hizmet etmek amacıyla ne gerekirse yapılır; inşa edilen eserlerin hiçbir şeyi eksik bırakılmaz. Hepsi kıymet biçilemeyecek değerde olan bu eserler bir bir sayılır: Çarşı, câmi, hân, imâret, çeşmeler ve hamam (Macit, 1994:111).

Nedîm, tarih manzumelerini İbrahim Paşa başta olmak üzere onun akraba ve yakınlarıyla ilgili olaylar ve faaliyetler için yazmıştır. III. Ahmed ile damadı İbrahim Paşa ve İbrahim Paşa'nın damadları Kapudan Mustafa Paşa, Muhammed Kethuda Paşa, çeşme, sebil, yalı, köşk, cami, mescid gibi yapılar yaptırmışlar, kötü durumda olanların da onarılmasını sağlamışlardır. Nedîm, bu faaliyetler üzerine ve bunların

yanı sıra Fatma Sultan Camii'nin yapımı ve Ayasofya Camii mahfelinin genişletilmesi gibi faaliyetlerle ilgili olarak tarihler yazmıştır.

Nedîm'in Divanı'nda aynı eser için yazdığı pek çok tarih manzumesi ya da kaside bulunmaktadır. Zaten, bir şairin, hamisinin kendisine bahsettiği lütufların doğal sonucu olan bir zevkle, aynı binanın kutlaması için birkaç tarih yazması normaldir. Nedîm, III. Ahmed'in kaptan-ı deryası Mustafa Paşa'nın sahilsarayını üzerine en az dokuz ve Damad İbrahim'in kethüdası Mehmed Kethüda Paşa'nın yalısı üzerine en az beş tarih –bu tarihler on ila kırk beş mısra arasında değişen uzun şiirlerden oluşmaktaydı– yazmıştır (Hamadeh, 2010:260-261).

Nedîm'in, devrinde inşa edilen mimari eserler için yazmış olduğu şiirlerinin dönemin genel eğilimine uyduğu görülür. 18. yüzyılda yeni yapılan ya da ihya edilen mimari eserler için yazılan bina tarihlerinde bir artış olmuştur. Lâle Devri deyince akla ilk gelen isimlerden olan Nedîm'in Divanı'nda da döneminde yaptırılan pek çok yapı için yazdığı tarih manzumeleri ve kasideleri mevcuttur. Nedîm, ağırlıklı olarak çeşmeler, kasır ve sahilsaraylar için tarihler kaleme almıştır. Bunların yanında cami, han, hamam, kütüphane gibi yapılar için de tarihler düşürmüştür. Nedîm'in bahsedilen bu manzumelerinde ve kasidelerinde eserlerin banilerinin övgüsü önemli bir yer tutar. Nedîm, kasidelerinin medhiye –övgü– bölümlerinde genellikle kalıplaşmış ifadeler kullanır. Kasidelerinin tasvir bölümlerinde ve yaptırılan eserler için yazmış olduğu manzum tarihlerinin binayı anlattığı bölümlerinde onun üslubunun özellikleri açığa çıkar.

Sonuç olarak kullandığı geleneksel motiflere, kaynağını iç dünyasından alan izlenimlerine, bu izlenimleri ortaya koyarken yararlandığı hayallere ve zaman zaman gerçekliğin sınırlarını zorlayan anlatım yöntemlerine bakarak Nedîm'in tarih ve kasidelerinde ele aldığı mimari eserleri, gerçek dışı, soyut ”şeyler” olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü Nedîm mimari eserleri yalnız kendinde yarattığı etki ve izlenimlerle anlatmakla yetinmemiş bu eserleri iç dünyasının zenginlikleriyle bezerken onlara ait bütün mimari özellikleri, iç ve dış yapılarına ilişkin detayları okurun zihninde canlandıracak gerçekçi ayrıntılarla, şiirlerinin yapısal ve biçimsel özellikleri içinde ustalıkla eritmiştir.

7. SONUÇ

Divan şiirinde mekan tasviri özellikle 18. yüzyıla kadar sıklıkla karşılaşılan bir unsur değildir. Divan şiirinde soyut bir çevre anlayışı vardır. Nedîm'in şiirlerinde ise mekanın somutlaştığı görülür. Yalnız O da bunu Divan şiirinin olanakları çevresinde gerçekleştirmektedir. Nedîm "Divan"ında İstanbul hayatından çeşitli sahneleri tasvir etmiş, günlük hayattan aldığı çeşitli izlenimleri şiirine yansıtmıştır. Lâle Devri'nde Boğaziçi'nde ve özellikle Kağıthane'de yaptırılan ya da onarılan çeşitli köşkler ve sahilsarayları, inşa edilen çeşmeler, camiler, hanlar, hamamlar Nedîm'in şiirleriyle günümüze ulaşır. Nedîm, bunların bazılarını tarih düşürmüş, bazılarını da şarkı, kaside ve kıt'alarında övmüştür. Nedîm bu görünüşleri bazen nesnel bazen de simgesel çağrışımlarıyla şiirlerinde kullanmıştır.

Nedîm'in yeni yaptırılan ya da onarılan yapıları vasfemek veya övmek için yazmış olduğu tarihlerinin ve kasidelerinin önemli bir bölümünü yapıların banilerinin övgüsü oluşturmaktadır. Nedîm, bu bölümlerde baninin mevkisini ve gücünü sembolize eden kalıplaşmış ifadeler kullanmıştır. Nedîm, binaların banilerini överken bu kişileri özellikle Doğu'nun büyük şahılarıyla karşılaştırmış ve onlardan üstün olduklarını belirtmiştir.

Nedîm yeni inşa edilen ya da onarılan yapılar için yazdığı tarih manzumelerinde ve kasidelerinde eserin banisinin övgüsünden sonra yapının kendince üzerinde durulması gerektiğini düşündüğü özelliklerinin övgüsüne başlamaktadır.

Nedîm, döneminde yaptırılan ya da ihya edilen çeşmeler için yazdığı tarih manzumelerinde ağırlıklı olarak çeşmelerin musluğundan ve bu musluklardan akan suyun niteliklerinden bahsetmektedir. Nedîm, yaptırılan bu çeşmeleri genellikle ölümsüzlük suyu çeşmesine ya da güneş çeşmesine benzetmektedir. Çeşmelerle ilgili olarak yazdığı bazı manzumelerinde çeşmelerin süsünden ve bezeginden de söz etmektedir.

Nedîm, çeşmelerle ilgili olarak yazdığı bazı şiirlerinde ayrıca çeşmelerin düzenlenişini ve onları yapan üstadın planlarını en iyi şekilde oluşturduğunu söylemektedir. Nedîm, çeşmelerin musluğu, suyu ve düzenlenişinin tamlığıyla ilgili vermiş olduğu bilgilerin yanında bir de özellikle bu çeşmelerin yapım sebebi üstünde durmaktadır.

Nedîm'in tarih manzumelerinin ve yapıları övmek maksadıyla yazdığı kasidelerinin önemli bir bölümünü, kasır ve sahilsaraylar için yazdığı şiirler oluşturmaktadır. Bu şiirlerinde övgüsünü yaptığı özelliklerin başında binaların konumu, çevresi, arazisinin genişliği, havasının temizliği, toprağının kokusu gelmektedir. Bu özelliklerin anlatıldığı beyitlerden binanın nasıl konumlandığı, bahçesinin genişliği, bahçesindeki çiçek tarhlarının düzeni, bahçesinde yer alan geniş havuz gibi nitelikler tespit edilebilmektedir.

Üzerinde durduğu diğer bir özellik, yapıların göz alıcı süslemeleridir. Nedîm, binaları övmek için yazdığı kasidelerinin pek çoğunda bu yapılardaki süs ve bezeğin çokluğuna dikkat çekmiştir. Anlattığı kasırların nakış ve resimlerle süslenmiş tavanları ve duvarları vardır. Bu nakışlar ve resimler göz alıcı renklerde –özellikle sarı renkte– boyanmış, ya da yaldızlanmıştır.

Ayrıca binaların yüksekliği, genişliği, görünümü, pencerelerinin çokluğu, ferah ve aydınlık olması da üzerinde sıkça durduğu özelliklerdendir. Bu binaların yüksek kapıları, revakları, kemerleri, çatıları ve bakıldığında insana büyüklük, yükseklik duygusu veren görünüşleri Nedîm'in şiirlerinde karşılaşılan nitelikleridir.

Bir diğer üzerinde durduğu nokta, bu binaların bir plan, bir taslak dahilinde yapılmış olması ve düzenlenişinin bir itiraza meydan vermeyecek ölçüde mükemmel planlanmasıdır. Sonuçta ortaya sanat eseri gibi bir saray çıkmıştır. Nedîm, bu mimari eserleri daha çok cennetin çeşitli katlarına benzetmiş, bazen de Doğu'nun gösterişi ve güzelliğiyle ünlü kasır ve saraylarıyla karşılaştırmış; nakışlarının, süslerinin bolluğuyla ve göz alıcı güzellikleriyle bu kasırların onlardan üstün olduklarını belirtmiştir. Bütün bu özelliklerinin yanında ayrıca bazı şiirlerinde binanın hangi amaçla yapıldığının bilgisini de vermektedir.

Nedîm'in camii, han, hamam, kervansaray, imaret gibi yapılar için yazdığı tarih manzumelerinde göze çarpan ilk özellik bu mimari eserlerin yapılış amacının anlatılmasıdır. Nedîm, mimari eserin yapılış amacını ve o mekânın nasıl ortaya çıktığını anlatırken çoğu kez gerçek olaylarla bağlantı kurmaktadır. Nedîm, camiileri anlatırken özellikle oraların kutsallığı üzerinde durmaktadır. Bu camilerin nurlu ve ışıklı olduğunu belirtmektedir.

Han, hamam, kervansaray ve imaret için yazdığı şiirlerinde de bu yapıların süsünün ve bezeğinin kusursuz bir şekilde yapıldığını, onları yapan üstadın temelini ve düzenini eksiksiz bir biçimde oluşturduğunu söylemektedir.

Nedîm; kasırlar ve sahilsaraylar gibi özel yapılar için kaleme aldığı şiirlerinde daha yoğun olarak binanın tasvirini yapmaktadır. Camii, çeşme, han, hamam, kervansaray, imaret gibi kamuya ait yapıları anlattığı şiirlerinde ise daha çok bu yapıların yapılış amacı üzerinde durmuştur. Bu yapılar genel olarak bir ihtiyaç doğrultusunda yapılmış ya da ihya edilmiştir. Ortak olan özellik ise bunların hepsinde baniye övgünün önemli bir yer tutmuş olmasıdır.

Nedîm'in şiirleri büyük ölçüde yaşadığı hayatın gerçeklerini yansıtmaktadır. Yalnız bu gerçeklik somut bir gerçeklik değil, Nedîm'in hayal dünyasını yansıtan unsurlarla kaynaşmış sembolik ifadelerle sunulan bir gerçekliktir. Nedîm'in şiirleri –her ne kadar onun perspektifinden sunulmuş olsa da– o yapı hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Günümüzde yok olmuş binaların nasıl bir görünümünün olduğu, nerede konumlandığı, hangi amaçlarla yapıldığı gibi bilgilere onun şiirlerinden ulaşılabilir. Bazen de küçük bir ayrıntı ya da şairin kullandığı bir imge o yapı hakkında önemli bir çıkarımda bulunmamıza yarayabilir. Nedîm, şiirlerinde Divan şiirinin katı, kalıplaşmış kurallarının -döneminin el verdiği ölçüde- dışına çıkarak Lâle Devri'nde inşa edilmiş ama günümüzde varlığını koruyamayan pek çok yapıyı günümüze taşımış, kendine özgü, samimi üslubuyla yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

- Aktepe, M. M.**, 1997. Nevşehirli İbrahim Paşa, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, MEB Yayınları, İstanbul, s. 234-239.
- Aktuğ, İ.**, 1993. *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları / 1405 Tanıtma Eserleri Dizisi / 47, Ankara.
- Altınay, A. R.**, 1973. *Lâle Devri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Artan, T.**, 1993. Fener Bahçesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s. 281-282.
- Aslanapa, O.**, 2004. *Osmanlı Devri Mimarîsi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Aydüz, S.**, 2000. Bilimsel Faaliyetler açısından Lâle Devri, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s.190.
- Aynur, H., Karateke, H.**, 1995. *III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri (1703-1730)*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Ayvazoğlu, B.**, 1994. Lâle Devri, *Osmanlı Ansiklopedisi-Tarih/Medeniyet/Kültür*, cilt 5, İstanbul, s. 13.
- Baytop, T.**, 1992. *İstanbul Lâlesi*. Kültür Bakanlığı yay./1415, Kültür Eserleri Dizisi/180, Ankara, s.1.
- Baytop, T.**, 2000. Osmanlı Lâlesi, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 125.
- Devellioğlu, F.**, 1997. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Erol, G. C.**, 2002. İstanbul'da III. Ahmet Dönemi Osmanlı Mimarîsi, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, Türkler cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 334-343.
- Evin, A.**, 2000. Batılılaşma ve Lâle Devri, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 49.
- Eyice, S.**, 2002. Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, Türkler cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 284-309.
- Eyice, S.**, 1987. İstanbul'un kaybolan eski eserlerinden Fatma Sultan Cami ve Gümüşhaneli Dergahı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XLIII (1984-1985)*, İstanbul, s. 475-511.
- Eyice, S.**, 1981. İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 18-11, İstanbul.
- Eyice, S.**, 1997. İstanbul mad.-tarihi eserler-, *İslam Ansiklopedisi*, MEB.Yayınları, İstanbul, s. 85.
- Eyice, S.**, 1993. Ayasofya Maddesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s. 456.
- Gölpınarlı, A.**, 2004. *Nedim Divanı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

- Güran, C.**, 1978. *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Hamadeh, S.**, 2010. *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Horata, O.**, 2004. Son Klasik Dönem – Nazım, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 5*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- İrepoğlu, G.**, 1999. *Levni: nakış şiir renk*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İsen, M.**, 1997. Divânlarda Heceyle Yazılmış Şiirler, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 385-421.
- Kaplan, M.**, 1997. Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kartal, A.**, 1998. *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kazancıgil, A.**, 2000. Lâle Devri'nde Bilim Hayatı, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 198.
- Kortantamer, T.**, 1993. Nedim'in Şiirlerinde İstanbul Hayatından Sahneler, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler 1*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 337-390.
- Kuban, D.**, 2007. *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayın, İstanbul.
- Kudret, C.**, 1985. *Divan Şiirinde Üç Büyükler: Nedim*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kunt, M.**, 2009. Siyasal Tarih (1600-1789), Osmanlı Devleti 1600-1908, *Türkiye Tarihi*, cilt 3, Cem Yayınevi, İstanbul, s.53-63.
- Kutkan, Ş.**, 1992. *Nedim Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Levend, A. S.**, 1984. *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Macit, M.**, 1997. *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Macit, M.**, 1999. Mahallileşme Cereyanı ve Nedim, *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Macit, M.**, 2000. *Nedim Hayatı, Eserleri ve Sanatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Macit, M.**, 1994. *Nedim Divanı, İnceleme-Tenkitleli Metin*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mantran, R.**, (Çeviren: Server Tanilli), 1995. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I, Osmanlı Devletinin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.335.
- Mazıoğlu, H.**, 1992. *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mazıoğlu, H.**, 1988. *Nedim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 9.
- Ödekan, A.**, 2009. Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908), Osmanlı Devleti 1600-1908, *Türkiye Tarihi*, cilt 3, Cem Yayınevi, İstanbul, s.369-453.
- Özkırımlı, A.**, 1998. *Nedim*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, M. Z.**, 1946. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

- Pala, İ.**, 2000. Nedim ve Lâle Devri, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pala, İ.**, 2008. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Renda, G.**, 2002. Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, Türkler cilt. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 265-279.
- Sakaoğlu, N.**, 1994. Beşir Ağa (Hacı), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s.174-175.
- Sakaoğlu, N.**, 2000a. *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Sakaoğlu, N.**, 2000b. Lâle Devri'ne Genel Bir Bakış, *İstanbul Armağanı Lâle Devri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, s. 17-25.
- Stanford, S.**, 1982. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 1, İstanbul, s. 320.
- Sevin, N. A.**, 2002. Batılılaşma Dönemi Osmanlı Sarayları, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, Türkler cilt. 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 374-381.
- Sevin, N. A.**, 2002. XVIII. Ve XIX. Yüzyıl Sahil Sarayları, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, s. 429-434.
- Tanpınar, A. H.**,1997. *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tanpınar, A. H.**, 1995. Nedîm'e Dair Bazı Düşünceler, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yayınları, İstanbul, s.169-173.
- Tektaş, N.**, 2002. *Sadrazamlar*, Çatı Kitapları, İstanbul, s.82.
- Topdemir, H. G.**, 2002. *İbrâhim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.22.
- Uçman, A.**, 1975. *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefâretnâmesi*, İstanbul, s. 11.
- Uzunçarşılı, İ. H.**, 1978. *Büyük Osmanlı Tarihi*, cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ülgen, A.**, 2002. Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri, *Osmanlı (Kültür ve Sanat) Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, s. 400-428.
- Yakıt, İ.**, 2010. *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yılmaz, H. F.**, 1994. Şeref-âbâd Kasrı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 162-163
- Yılmaz, F.**, 2010. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Gökkuşbuğu, İstanbul.
- Yöntem, A. C.**, 1948. Nedim'in Hayatı ve Çağdaşlarının Üstündeki Tesirleri, *III. Türk Tarih Kongresine Sunulan Tebliğler (15-20 Kasım 1943)*, Ankara, s.109-121.

EK 1 : Edebiyat Terimleri Sözlüğü

EDEBİYAT TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ*

Âşıkâne Gazel: Aşkın verdiği mutluluğu, sıkıntıyı, sevgiliden yakınmayı, sevgiliye karşı yakarışları, içli ve duygulu olarak anlatan gazellere denir.

Hikemî: Hikmetle, felsefeyle ilgili. Eskiden ders verici, didaktik eserler için kullanılmıştır.

Hilye: “Süs, ziynet, cevher, güzel yüz, güzellikler” anlamındaki kelime, Türk edebiyatında “Hz. Muhammed’in iç ve dış vasıflarını anlatan nazım veya nesir yazılar; hilye-i şerif, hilye-i saadet” olarak kullanılır. (Diğer peygamberlerle dört halifeyi bu anlamda anlatan eserlere de hilye denmiştir.) Hilyelerde Hz. Muhammed’in göz ve saç rengi, şekli, boyunun uzunluğu, konuşması, sesinin tonu, belli başlı tavrı, bedeni ve diğer fiziksel özellikleri tanımlanır. Mevlîd ve mirâciyeler gibi İslâmiyet’in gelişme döneminde ortaya çıkmıştır. Müslüman Türkler arasında yaygınlaşmasında “Ya Ali, hilyemi yaz ki vasıflarımı görmek beni görmek gibidir.” Hadisi etkili olmuştur. Osmanlı döneminde yaygınlaşarak orjinal eserler yazıldı. Daha önce “şemail, şemail-i şerif, şemail-i nebeviye” gibi adlarla anılan bu tür eserlere de “hilye” ismi bu dönemde verildi. Türk edebiyatında ilk hilye, 1598’de Hakanî Mehmet Bey tarafından yazılan Hilye-i Hakânî’dir. Altıparmak Mehmet Efendi, Ahmet Bin Recep, Süleyman Nahifî ve Mustafa Fehmi Gerçekler de hilye yazarlarındandır.

Kâri: Okuyan, okuyucu, Kur’ân’ı usûlünce okuyan anlamındadır.

Lügaz: “Manzum bilmece” anlamına gelir. Genellikle Divan edebiyatında şiir halinde söylenmiş manzum bilmecelere verilen isimdir. Bir çeşit söz oyunu olan lügaz, herhangi bir nesne ya da varlığın özellikleri dile getirilerek kapalı bir soru şeklinde sorulur ve cevabı istenir. Muamma ile birlikte çokça kullanılır. Eğlendirici ve öğretici bir yapıya sahip olan lügazlarda, cevaba ait ipuçları da verilir. Konu olarak muammadan daha geniştir. Hece vezniyle de yazılan lügazlar vardır. Lügazlar genellikle “Bir acayip nesne gördüm. / Nedir ki ol? / Ol nedir kim?” gibi kalıplaşmış sözlerle başlar.

Mensur: “Düzyazı” anlamına gelir. Edebiyatta, vezin ve kafiye gibi şiire has özellikleri taşımadan söylenmiş söz veya yazılmış yazıya denir.

Muamma: “Bilmece; bilinmeyen, anlaşılmayan söz” anlamlarına gelir. Edebiyatta, “çözümü içinde gizli olan manzum bilmece” demektir. Genel olarak insan, insan isimleri üzerine düzenlenirler. Bazı varlık ve kavramlar üzerine düzenlenen muammalar da vardır. Âşık edebiyatında olduğu gibi Divan edebiyatında da çokça kullanılmıştır. Edirneli Emrullah (Emrî) muamma yazmayı meslek edinmiş bir şairdir. Şair Nâbî’ye ait, “*Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre / İki yoktan ne çıkar fikr idelim bir kere*” mısralarında “iki yoktan” kasıt, Farsçada ikisi de “yok” anlamında olumsuzluk edatı olan “nâ” ve “bî” edatlarıdır. Bunların birleşmesiyle “Nâbî” ismi ortaya çıkar.

Musammat: Divan edebiyatında bentlerden oluşan şiirlere verilen genel isimdir. Bend sayısı 4 – 10 arasında değişen musammatlarda ilk bendin mısraları kendi arasında, diğer bendlerin son mısrası ilk bend ile kafiyelidir. Sonraki bendlerdeki kafiye dizilişinin musammatın çeşidine göre değiştiği de olur. İlk bendin sonundaki mısra veya beyitler diğer bendlerin sonunda tekrar ediliyorsa “mütekerrir”; diğer bendlerin sonundaki mısra veya beyitler ilk bendin sonundaki mısra veya bendlere sadece kafiye bakımından benziyorsa “müzdeviç” adı verilir. Murabba (dört mısralık bendlerden oluşur), muhammes (beş mısralık bendlerden oluşur), müseddes (altı mısralık bendlerden oluşur), müsebbâ (yedi mısralık bendlerden oluşur), müsemmen (sekiz mısralık bendlerden oluşur), mütessa (dokuz mısralık bendlerden oluşur), muaşşer (on mısralık bendlerden oluşur); terbî’, tahmîs, taştîr, tesdîs, tesbî’, temsîn, tes’î, taş’îr, terkîb-i bend, tercî-i bend... nazım şekilleri musammat çeşitlerindedir. Önceden yazılmış bir gazelin beyitlerini oluşturan mısralar arasına, belli sayıda mısra eklemek suretiyle de musammatlar yazılabilir. Gazel beyitlerine ikişer mısra eklenerek yapılan musammatlara terbî’, üçer mısra eklenerek yapılanlara tahmîs, dörder mısra eklenerek yapılanlara tesdîs adı verilir.

Mülemma: “Çeşitli renklerde, renk renk, alacalı kumaş” anlamındaki kelime; Divan şiirinde iki ayrı dil kullanılarak yazılmış şiirlere denir. Bu çeşit şiirlerde Türkçe bir mısradan sonra Arapça veya Farsça bir mısra olabilir ya da mısralarda ayrı dilde yazılmış kelimeler bulunabilir. Yunanca, Arnavutça, Sırpça, Fransızca ve Ermenice kelimelerden yararlanılarak yapılmış mülemmalar da vardır. Mülemma yazmaya telmi’ adı verilir.

Münşeât: “Kaleme alınmış, yazılmış şeyler” anlamındaki kelime, eskiden edebiyatta “sanatlı düzyazı veya mektupların toplandığı dergi veya kitap” karşılığı kullanılırdı.

Örnek yazılar olan münşeâtler, genellikle resmi yazılar ve mektuplardan meydana gelirdi. Yeni yetişen sanatçılar, münşeâtlardaki belge niteliği olan bu yazıları ezberleyerek kendilerini yetiştirirdi. Münşeât-ı Selâtin (Feridun Ahmet Bey), Şeyh Müştak'a Mektup (Akif Paşa), Münşeât-ı Nâbî (Nâbî) ...

Na't (Naat): “Bir varlığın vasıflarını övme, överek anlatma” anlamına gelir. Divan edebiyatında, Hz. Peygamber'in üstün özelliklerini övmek ve şefaatine nail olmak amacıyla yazılan övgü şiirlerine denir. Dört halife için (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) yazılmış na'tlar da vardır. Naatlar, genellikle kaside şeklinde söylenirler. Divanlarda tevhit ve münacaatlardan sonra yer alan naatlar; Arap edebiyatından İran edebiyatına; İran edebiyatından da Türk edebiyatına geçmiştir. Mesnevi tarzında yazılmış eserlerin başında da naat bölümü bulunur. Naatlarda, Hz. Peygamber'in risaleti, mucizeleri, hicret, tebliği sırasında çektiği çileler anlatılır. Bazı şairler, genellikle kaside tarzında yazılan naatları; gazel, rubai, murabbaa, musammat, müstezad, kıt'a, tuyuğ, tercî-i bent ve terkîb-i bent şeklinde de yazmışlardır. Naat yazan kimselere, naat-gû; naat okuyan kimselere de naat-han denir. Edebiyatımızda Fuzulî (Su Kasidesi, Gül Kasidesi), Nâbî ve Şeyh Galip'in naatları tanınmıştır.

Nazîre: “Benzer; karşılık olarak, benzetilerek yapılan davranış, söz” anlamına gelir. Edebiyatta, “Başka bir şairin şiiri örnek alınarak aynı ölçü ve aynı kafiye ile benzetilerek yazılan şiir” olarak kullanılır. Nazîre yazmaya, tanzîr; nazîrelerin toplandığı esere de “nazîre mecmuası” denir. Nazîre yazan şair, beğenilen şiir kadar güzel veya ondan daha mükemmel şiir yazabildiğini ortaya koymaya çalışır. Nazîre yazmak, şiirine nazîre yazılan şaire büyük değer verildiğini de gösterir. Divan edebiyatındaki birçok şair kendilerinden önceki veya meşhur şairlere nazireler yazmışlardır. Genellikle gazellere nazîre yazılmış; diğer nazım şekilleri (terkîb-i bend, mesnevi) için yazılmış nazîreler vardır.

Nesîb: “Soyu temiz olan, soylu” anlamına gelir. Divan şiirinde, kaside nazım şeklinin başlangıç bölümüne verilen isimdir. Genellikle sevgili ve sevgiden bahsedilen bu bölümde manzara tasviri yapılıyorsa teşbib denir. Kasidelerin giriş bölümü sayılabilecek nesib bölümünden sonra tegazzül veya girizgâh bölümü başlar. Kasideler, nesib (teşbib) bölümünde anlatılan konuya göre isim alır. Bahariye, Şitaiye, Ramazaniye, İydiye, Nevruziye, Muharremiye... Bazı kasideler ise nesib

bölümünde kullanılan redife göre isimlendirilir. Su Kasidesi, Gül Kasidesi, Kerem Kasidesi...

Risale: Eskiden bilim ve sanatla ilgili olarak hazırlanmış küçük kitap, broşür. Kelime; mektup, mecmua, dergi karşılığı olarak da kullanılmıştır. Eskiden dinî-tasavvufî konularda kaleme alınmış haşiyelere / şerhlere de risale denilmiştir.

Rubai: Divan edebiyatı nazım şekillerindedir. Kelime anlamı “dörtlü, dörtlük”tür. Dört mısralık bağımsız şiirler olan rubailerin 1., 2. ve 4. mısraları kendi arasında kafiyeli, 3. mısrası ise serbesttir. Kafiye şeması “aaba” şeklindedir. Dört mısrası da birbiriyle kafiyeli rubailer de vardır. Böyle rubailere, rubai-i musarra veya terâne isimleri verilir. Rubailer kendilerine mahsus bir vezinle yazılırlar. Türk edebiyatındaki rubailerde (Divan edebiyatı) genellikle “ahreb” vezni kullanılmıştır. Mahlas kullanılmayan rubaileri kıt’alardan ayıran özellik, veznidir. Divanlarda “Rubaiyyat” başlığı altında bulunan rubailerde; felsefe, aşk, tasavvuf ve şarap konu edilir. En ünlü rubai şairi Ömer Hayyam’dır. Mevlanâ, Fuzûlî, Azmizâde Hâletî, Yahya Kemâl Beyatlı tanınmış rubai şairleridir.

Sulhiyye: Divan şiirinde, bir savaştan sonra yapılan barış anlaşmasını konu edinen şiire denir. Genellikle kaside şeklinde yazılan sulhiyyelerin en tanınmış, Sabî’tin Sultan İkinci Mustafa zamanında yapılan Karlofça Anlaşmasından (1699) sonra yazdığı sulhiyyedir.

Takriz: Edebiyatta, bir eseri övmek maksadıyla yazılan ve genellikle övülen eserin baş tarafına konulan manzum veya mensur sunuş yazısı. Özellikle Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatı dönemlerinde, eserlere takrîz yazısı yazmak yaygın hale gelmişti.

Tamiye: “Muamma yapmak” anlamındadır. Ebcet hesabıyla tarih düşürme yollarındandır. Mısrada belirtilen sayıdan, çıkarma ve sayıya ekleme yapmak suretiyle istenilen tarihi elde etmektir. Bu şekilde düşürülen tarihte tamiye yapıldığı uygun şekilde ifade edilir.

Tarih düşürme: Ebcet hesabı ile bir olayın geçtiği yılı tespit ederek göstermektir. Bu tarih; bir mısra, bir beyit veya bir kıta ile ifade edilir. İfade etmek için Arapça harflere verilen sayısal değerlerden yararlanır.

Tevhit: Kelime olarak “Allah’ın varlığına, birliğine inanma” anlamına gelir. Divan edebiyatında; Allah’ın varlığını, birliğini, kudretini ve yüceliğini anlatan, öven nazım

şeklidir. Genellikle kaside nazım şekliyle yazılır. Kaside çeşitlerinden sayılır. Mesnevi, terkîb-i bent, tercî-i bent, müseddes, musammat, müsemmen ve muaşşer olarak da yazılanlar vardır. Kaside şeklinde yazılan tevhidlerde nesib, fahriye ve tegazzül bölümleri bulunmaz; doğrudan konu anlatılır. Mesnevilerde bulunan tevhidler, mesnevi tarzında yazılır. Divanların başında yer alır. Nesir olarak (düzyazı eserlerin başında Allah'ın varlığından, birliğinden bahseden bölümler) yazılmış tevhidler de vardır. Nâbî'nin doksan bir beyitlik kasidesi meşhur tevhidlerdendir.

Zeyl: Eskiden bir yazıyı tamamlamak üzere yazılmış yazı veya bir eseri tamamlamak maksadıyla yazılmış bir başka eser.

*Edebiyat terimleri sözlüğündeki bütün maddeler Mustafa Uslu'nun "Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü" adlı kitabından alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Şükran Özel

Doğum Yeri ve Tarihi: İzmir, 1974

Adres: Fevzullah Mah. Siteler Yolu, Erkom Sitesi, A2 Blok, No: 14, Kar: 2, Daire: 22, Süreyyapları, Maltepe-İstanbul.

Lisans Üniversite: Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü